

borec

5

1969

DENARNO GOSPODARSTVO V SLOVENIJI
MED NARODNOOSVOBODILNO VOJNO

BOREC ☆ 1969 ☆ XX

REVIIJA »BOREC« IZHAJA MESEČNO. IZDAJA JO ZAVOD »BOREC«, LJUBLJANA, BEETHOVNOVA 10 — REVILJO UREJA: UREDNIŠKI ODBOR: HINKO BRATOŽ, IVO KRIZNAR, ZVONE KRŽISNIK, VOJKO NOVAK, TONE POLŠAK, ZDENKO RÖTER, DRAGO SELIGER, IVE SUBIC, FRANCE VREG, FRANCE VURNIK

UREDNIŠKI ODBOR JE BIL ZA TO ŠTEVILKO RAZSIRJEN Z NASLEDNJIMI TOVARISI: FRANCI KOLAR, CIRO LENDOVSEK, ANTON OGRIN IN MILAN SKERLAVAJ-PETRAČ.

GLAVNI UREDNIK: DRAGO SELIGER
ODGOVORNI UREDNIK: VOJKO NOVAK
TEHNIČNI UREDNIK: JANEZ NOVAK
OVITEK: ING. ARH. BRANKO SIMČIČ
LEKTOR: PROF. AVGUŠTIN PIRNAT
METER: HERMAN MIKLIČ

KAZALO

Ob 25-letnici ustanovitve Denarnega zavoda Slovenije pri predsedstvu SNOS	385
Zoran Polič: Urejanje finančnih problemov v NOB	387
Viktor Repič: Naše finance med narodnoosvobodilno borbo	389
Dr. Stane Pavlič: Nekaj spominov na delo Odseka za prehrano pri predsedstvu SNOS	395
Anton Ogrin: Bančništvo na Slovenskem in Denarni zavod Slovenije pri predsedstvu SNOS	396
Milan Skerlavaj-Petrač: Bančne denarne vrednote med ljubljansko ilegalo 1941—1943 .	403
Ostoj Tuma: Kako so tiskali bone v ljubljanski ilegali leta 1942	406
Ing. arh. Vlasto Kopač: Obveznice 5 % posojila svobode leta 1942	410
Zlatko Močnik: Cinkografija v Ljubljani 1941—1945	413
Milan Skerlavaj-Petrač: Tiskanje bonov in obveznic v partizanskih tiskarnah	419
Obveznice posojila narodne osvoboditve 1943 (Vera Visočnik)	422
Dr. inž. Vlado Jordan: Kako smo tiskali partizanski denar	426
Dipl. ing. arh. Branko Simčič: Kako smo risali partizanski denar	429
Dipl. ing. arh. Ignac Gregorac-Vid: Življenje v tiskarski postojanki 11 A Triglavski tiskarni	432
Milan Skerlavaj-Petrač: Moji prvi stiki z Denarnim zavodom Slovenije	442
Alojz Kramar: Organizacijski, pravni in študijski posli v Denarnem zavodu Slovenije	444
Anton Ogrin: Razvijanje denarnega poslovanja v osvobodilni vojni	447
Alojz Kersnič: Finančni tečaji pri predsedstvu SNOS	449
Olga Virens-Jurančičeva: Kako in zakaj sem prišla v partizane in v Denarni zavod Slovenije	451
Silvo Krizmančič: Moja pot do zaposlitve v Denarnem zavodu Slovenije	457
Lojze Kersnič: Denarni zavod Slovenije — podružnica za Slovensko Primorje	460
Nace Možina: Poslovanje in premiki podružnice Denarnega zavoda Slovenije za Gorenjsko	465
Pavel Avbelj: Težave Denarnega zavoda Slovenije pri povezavi s podružnicami . . .	468
Anton Rogelj: Poslovanje Denarnega zavoda Slovenije po osvoboditvi	470
Konrad Grilec: Denarno poslovanje na območju Celja po osvoboditvi	472
Rudolf Kavčič: Notranja in zunanja reorganizacija Denarnega zavoda Slovenije ter likvidacija starih bank v združeni Sloveniji	474
Slavo Martelanc: Denarni zavod Slovenije pobudnik denarnega gospodarstva v Celjskem okrožju	475
Jože Strukelj: Moji spomini na Denarni zavod Slovenije pri podružnici za Slovensko Primorje	478
Anton Ogrin: V spomin pokojnim	480

Rokopise pošiljajte uredništvu revije »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 — Telefonska številka uredništva 21-173 — Rokopisov ne vračamo — Enojna številka stane 2 nova dinarja, dvojna 4 nove dinarje. Letna naročnina je 24 novih dinarjev, polletna 12 novih dinarjev. Letna naročnina za inozemstvo je 37.50 novega dinarja (3 USA dolarje) — Naročnino pošiljajte na naslov: Zavod »Borec« (za revijo »Borec«), Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 501-3-360/1. naročniki v tujini pa na račun pri Narodni banki v Ljubljani 502-61806-250-514 — Ključje, tisk in vezava: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani. Uredništvo sprejema sodelavce vsak ponedeljek, sredo in petek od 10. do 12. ure.

Slika na 1. strani: France Mihelič: Relejna postaja, 1944, linorez

Ob 25-letnici ustanovitve Denarnega zavoda Slovenije pri predsedstvu SNOS

Slovenski narod se je v novejši zgodovini z vsemi svojimi materialnimi in duhovnimi zmogljivostmi boril zoper prevlado tujega kapitala. Med drugo svetovno vojno je v zmagovitem razvoju ljudske demokratične socialistične revolucije in narodnoosvobodilne vojne ustvaril pogoje za nacionalno in socialno osvoboditev in za vsestransko graditev sodobnega gospodarstva in socialistične družbene ureditve. V ta namen je slovensko politično vodstvo, to je Centralni komite KPS in Izvršni odbor osvobodilne fronte, postopoma razvijalo finančno službo. Slovenski narodnoosvobodilni svet (SNOS) pa je pred 25 leti, 12. marca 1944, z odlokom ustanovil Denarni zavod Slovenije (DEZAS).

Nekdanji ustvarjalci in sodelavci finančne službe in Denarnega zavoda Slovenije ter delavci bank in ustrezni organi Zveze združenj borcev so dali pobudo in prevzeli nalogo sistematično zbirati gradivo s področja financ in denarništva med NOB, ga urediti, memoarsko, strokovno in znanstveno obdelati ter objaviti. Tokrat nudimo javnosti prvi del — spomine in pričevanja ter poročila ustvarjalcev in sodelavcev finančne službe in DEZAS. Hkrati pa že pripravljamo knjigo, ki bo poleg uvodnih razmišljanj, poročil, dokumentacije in drugega strokovno obdelanega gradiva zajela tudi znanstveno študijo o tej dejavnosti na Slovenskem med NOB in o njenem prispevku za hitro in uspešno urejanje finančnih in gospodarskih ter družbenih problemov po osvoboditvi.

Izven Jugoslavije ne najdemo takih ali podobnih dosežkov v osvobodilnih in revolucionarnih vojnah. Dejavnost je terjala izredne napore, vdanost, iznajdljivost in organizacijo dela. Vse pglavitne in najtežje naloge so bile opravljene v ilegali, v najstrožji konspiraciji, toda sadovi dejavnosti so bili znani in v prid vsemu slovenskemu ljudstvu, očitni pa so bili tudi okupatorjem in njihovim sodelavcem, narodnim izdajalcem.

Revolucionarni, osvobodilni boj je zajel vse panoge in vse oblike dejavnosti. Razvoj financ in denarništva na Slovenskem med NOB pa še posebej potrjuje izredno sposobnost ljudstva in njegovega političnega organizma ter izredno sposobnost vodstva pri opravljanju neposrednih, a tudi dolgoročnih nalog in priprav za družbenoekonomski razvoj po osvoboditvi.

Slovenska družbena skupnost se skupno z jugoslovansko ravno v teh letih uspešno presnavlja. Modernizacija gospodarstva in bančništva kot njegovega sestavnega dela, družbenih služb, skratka celotne družbe in njenega prilagajanja ter uspešnega vključevanja v sodobne revolucionarne spremembe in silovit razvoj celega sveta in še posebej Evrope ponovno potrjuje vrednost in veličino naše revolucije in narodnoosvobodilnega boja. Finance in začetki bančništva so torej sestavni del teh vrednosti ter bo koristno, da jih temeljito preučimo in izluščimo nauk ter izkušnje.

Osrednji odbor za ustanovitev bančnega muzeja SR Slovenije, pripravljalni odbor za proslavo 25-letnice ustanovitve DEZAS in uredništvo te številke Borca se še posebej zahvaljujemo sodelavcem in avtorjem teh prispevkov.

Bralcem se opravičujemo, ker se tu in tam opisi nekaterih dogodkov in dejanj ponavljajo. Prepričani smo, da bodo pričujoči prispevki zanimivo berilo za bralce vseh starosti in poklicev.

Uredništvo bo z veseljem in vso pozornostjo sprejemalo ustrezne prispevke in nasvete.

UREDNIŠTVO

Urejanje finančnih problemov v NOB

Zoran Polič

Težko si je zamisliti vse delo Osvobodilne fronte, posebno še urejevanje mnogih materialnih — propagandnih in drugih podobnih nalog brez zadostnih finančnih sredstev. Zato je bilo treba že takoj ob ustanovitvi razmišljati o organizaciji finančne službe. Vse bolj pa je bil pereč ta problem, ko so nastajale in se vse bolj množile partizanske enote in je na drugi strani, zaradi pritiska okupatorja, bilo po mestih vse več ilegalcev, ki so bili potrebni pomoči glede oskrbe, opreme in dela. Pa tudi skrb za otroke ilegalcev in partizanov je zahtevala intenzivno prizadevanje za urejene finance. Zato lahko trdimo, da je bila finančna politika prisotna že ob rojstvu nove politične sile — OF. To sicer ni bila visoka politika, s številnimi predpisi, organi, bankami in podobnim, toda zahtevala je iznajdljivost, vztrajnost in predanost množice tistih, ki so bili glavni »davkoplačevalci«.

To področje osvobodilne borbe je vsekakor še vse premalo obdelano. Zato tudi ni vselej dovolj prisoten tisti občutek, ki bi omogočal vsaj približno oceniti, kaj vse je pravzaprav poprečen slovenski človek prispeval za svojo osvoboditev.

Boril se je, preživel okupatorjeve pogrome, vzdrževal sebe in svojo vojsko in imel še vedno dovolj moči in možnosti, da po vojni uspešno in hitro odstrani ruševine in postavi temelje novemu razmahu svojega gospodarstva.

No, ni moj namen, da bi se lotil omenjenih raziskav. Želel bi le z nekaj izsečki iz spominov na takratne čase spodbuditi temeljitejše raziskovanje finančnega poslovanja iz časov osvobodilne borbe — in če je mogoče, tako pomagal priti do zaključkov, ki bi bili mogoče za rabo tudi v današnjih časih (na primer principi davčne politike, proračunska politika in podobno).

Finančno poslovanje je bilo od vsega začetka centralizirano. Sicer smo imeli glavno blagajno, v katero so pritekala sredstva deloma neposredno, deloma pa kot delež iz dohodkov terenskih odborov. Manevrski prostor centralne blagajne je bil vse ožji, dokler se ni ob zapori Ljubljane z žično ograjo omejil le na njene vire. Čim bolj pa je slabel dotok sredstev v Ljubljano, tem močnejše je prihajala do veljave finančna politika na podeželju (predvsem na osvobojenih področjih, na ostalih pa z intervencijo vojske).

Prvi »šef« centralne blagajne je bil tov. Lojze Lubej, po njegovi aretaciji (ustreljen kot talec 13. 6. 1942) pa nekaj časa tov. Rus in potem jaz — do odhoda na osvobojeno ozemlje.

Glavna blagajna je, kot sem dejal, opravljala vse finančno poslovanje za centralne potrebe. V njej so se zbirala sredstva iz posojil in izdajala gotovina za nakup raznih potrebščin za vojsko, tisk in drugo. Posojil oziroma dohodkov smo imeli v glavnem dve vrsti: eno je bilo posojilo na potrdilo, pri čemer je vsak posojilodajalec, ki je na primer dal 100 Lit, prejel 1 Lit kot potrdilo za posojilo. Številka novčаницe je bila zabeležena v spisku, ki smo ga hranili v blagajni. Za posojilo 1000 Lit smo dajali novčаницo pa 10 Lit, in to po istem postopku. Drugo so bila posebna posojila, in to večji zneski, ki so jih dajali razni tovarnarji, trgovci in drugi državljani. Z njimi je vodila razgovore posebna finančna komisija, v kateri

so bili med drugimi tov. Rus, Prežihov Voranc in drugi. Velik del sredstev pa je došel iz raznih akcij VOS.

Zbrani denar smo hranili v blagajni, ki je bila pri Jožetu Gorjancu (tovarna Kuverta) na Tyrševi cesti. Tu smo se tudi sestajali, kadar je bilo treba razgovarjati se o finančnem stanju ali pa kontrolirati zbrane podatke o vplačanih posojilih.

Četudi so bili stalno veliki izdatki, glavna blagajna ni bila nikdar brez sredstev. To je samo potrjevalo visoko zavest posojilodajalcev in njihovo pripravljenost za materialne žrtve.

Ko sem prišel junija 1942. leta na osvobojeno ozemlje, sem takoj prevzel v pravkar ustanovljenem poverjeništvu (takrat smo mu rekli prva slovenska vlada) »resor financ« in pričel finančno poslovati. Prevzel sem gotovino, ki je bila zelo skromna, podrezal, da se pospeši tiskanje bonov, o čemer je IO OF že sklenil, in pričel z vzpostavljanjem zvez z okrožnimi blagajniki. Glavni vir sredstev za plačevanje vsega, kar smo prejeli predvsem od kmetov, je bila, če seveda izvemem tiskanje bonov in tudi še enostavnejša potrdila, zopet Ljubljana s svojimi neizčrpnimi možnostmi, da zbira denar.

Največ sredstev je trošil Tilen, glavni intendant; skoraj vsak dan je prihajal po denar in nikdar ni bil zadovoljen z zneskom, ki sem mu ga dal. Oskrbovati vojsko in civilno upravo na osvobojenem ozemlju že takrat ni bilo poceni.

Kar me posebno navdušuje — če danes pomislim na to, sicer kratko dobo svojega prvega finančnega poslovanja — je enostavnost in vendar učinkovitost tehnike in samega finančnega aparata. Finančno poverjenišтво — to sem bil jaz sam. Iz tiskarne mi je prinašal kurir bone, iz Ljubljane pa denar. Vse sem vtaknil v torbo, ki sem jo imel stalno pri sebi, v knjižico, podobno tistim, na katere so potrošniki pred vojno nabavljali blago v trgovini, pa sem na levo stran vpisal vse, kar sem prejel, na desno pa vse, kar sem izdal. Vsekakor je bila desna stran vedno pestrejša od leve. Sem pa tja sem izravnaval levo in desno stran, da vidim, če je v torbici še dovolj gotovine ali pa se saldo ujema s stanjem v »blagajni«. Škoda, da sem moral ob ofenzivi tudi to knjižico vključiti v dokumente IO OF, ki so bili nekje na Rogu zakopani in jih po vojni nismo mogli več najti. Marsikdaj, ko preklinjam neštete papirje, ki jih terja današnje poslovanje, in razmišljam, kako bi bilo mogoče zmanjšati število finančnega aparata, da bi posel hitreje stekel, se spomnim na svojo knjižico in na prvi finančni resor v slovenski upravi. Nočem sicer poenostavljati stvari in trditi, da je mogoče danes poslovati prav tako kot leta 1942, toda vendarle je vprašanje, če takratne izkušnje zadostno izkoriščamo.

Po roški ofenzivi sem se 20. oktobra 1942 vrnil ponovno v Ljubljano. Med drugimi nalogami sem se spet lotil dela glede centralne blagajne. Da ni bilo enostavno, priča pismo, ki sem ga takrat pisal tovarišem IO OF. V njem pravim med drugim: »S posojilno komisijo so težave. Njen uspeh minimalen. Zato smo sklenili reorganizacijo. Upajmo, da bo z novimi ljudmi šlo. O uspehu bom poročal. Ljubljana je precej izčrpana. Vendar bi se dalo dobiti in to ravno v krogih, ki jih je odbijal strah pred neko srednjeevropsko ali ne vem kakšno federacijo. Sedaj odpadajo ti momenti in bo treba prijeti. So pa težave z organizacijo, ker izdajstvo še vedno cvete. Ko se bodo pokazali prvi obrisi novih uspehov ali neuspehov, bom poročal. Jaz smatram, da bi morali zunaj uporabljati predvsem bone in sem predlagal, da se natisnejo na nižjo vrednost (50 in 100).«

Toda tudi te težave smo uspešno prebrodili. Vojna se je bližala svojemu razpletu, osvobojeno ozemlje je bilo vse večje, naloge vse bolj zapletene. Od februarja

1944 je bila na osvobojenem ozemlju tudi formalno organizirana uprava, ki se je vse bolj razvijala v resničnega predstavnika oblasti.

Prvi načelnik finančnega odseka je bil tovariš Repič, ki ga je vodil vse do organiziranja prvega slovenskega ministrstva za finance v svobodni Sloveniji.

Seveda tudi v denarništvu nismo mogli ostati na primitivni obliki bonov in zbiranja prostovoljnih prispevkov. Kmalu po ustanovitvi posebne uprave se je vključil v naš sistem tudi samostojni Denarni zavod Slovenije, ki je bil prav gotovo prva denarna ustanova nove oblasti ne samo na slovenskem ozemlju, temveč v Jugoslaviji sploh.

To je le nekaj bežnih spominov na čase NOB, ki niso bili samo ogorčena in krvava borba z okupatorjem, temveč neprestano tudi polni iskanja oblik vseh vrst dejavnosti, povezanih s takratnimi potrebami, pa tudi s pogledi na novo prihodnost. Prav gotovo so bile finance in v njih denarnišтво tista dejavnost, ki se sicer ni moglo posebno razviti, ki pa je vendarle že takrat kazala nove možnosti in tudi nove potrebe. Verjetno teh izkustev nismo uspeli kasneje povsem izkoristiti, mnoge pa smo zanemarili, četudi bi še v današnjih časih uspešno prestajale preizkušnjo. Morda je to preveliko idealiziranje takratnih naporov, vendar bi večkrat koristili takšni izleti v preteklost raznim ustvarjalcem novih predpisov in iskalcem novih sistemov. Glavno, o čemer bi jih zgodovina poučila, pa je iz takratnih časov splošno znano pravilo, da morajo biti ukrepi, če naj bodo sprejemljivi in uspešno izvajani, predvsem razumljivi, preprosti, premišljeni in dobro utemeljeni. Zoper ta pravila mnogi vse prevečkrat grešijo, zato pa potem s prizadevnostjo ugotavljajo, da v sistemu nekaj ni v redu. Pozabljajo pa, da so temu vse prevečkrat krivi sami!

Naše finance med narodnoosvobodilno borbo

Viktor Repič

Ob ustanovitvi Osvobodilne fronte je bilo treba organizirati zbiranje materialnih sredstev in finančno poslovanje med ilegalo. Kasneje so politični in zlasti vojaški uspehi ustvarili možnosti za obsežnejšo dejavnost na tem področju, ker ni šlo več le za reševanje trenutnih finančnih vprašanj, ki so se pojavljala zaradi same izvedbe organiziranega odpora in posebnih okoliščin, v katerih se je ta odpor razvijal, temveč za načrtno razvijanje in izgradnjo finančnega poslovanja in izgradnjo gospodarstva nasploh po načelih, ki so bila po osvoboditvi uzakonjena v naši prvi ustavi. Ta načela so se uveljavljala že od samega začetka narodnoosvobodilnega boja, realizirana pa so bila v takšnih oblikah in obsegu, kot so dopuščale vsakokratne vojaške in politične razmere. Gospodarstvo se je tako razvijalo v skladu s političnim in vojaškim razvojem. V tem je tudi največji pomen in vrednost tega dela. Vsakokratna stopnja organiziranja novega gospodarstva je bila odsev potreb in možnosti v času, v katerem so jo uporabljali. Zaradi tega je bilo v času narodnoosvobodilne borbe mogoče organizirati in razvijati tudi finančno-upravno poslovanje od najpreprostejših in istočasno edino možnih oblik začetnega ilegalnega dela, do kasnejšega, sodobno urejenega finančnega poslovanja, usklajenega z novimi družbenimi odnosi,

ki so se med revolucijo in po osvoboditvi izgrajevali. Ker je bil razvoj našega finančnega gospodarstva vzporeden in skladen z razvojem naše narodnoosvobodilne borbe, lahko tudi njegov razvoj razdelimo po treh mejnikih narodnoosvobodilnega gibanja v tri značilna obdobja, in sicer obdobje:

- od ustanovitve Osvobodilne fronte do italijanske kapitulacije,
- od italijanske kapitulacije do I. zasedanja SNOS februarja 1944 v Črnomlju,
- od tega zasedanja do osvoboditve.

PRVO OBDOBJE: OD USTANOVITVE OF DO ITALIJANSKE KAPITULACIJE

Nalogo zbirati materialna sredstva so v prvih mesecih po ustanovitvi Osvobodilne fronte prevzeli odbori fronte. Poleg teh odborov je v teh mesecih zbirala prostovoljna sredstva za pomoč žrtvam okupatorjevega nasilja tudi samostojno organizirana »Ljudska pomoč«, ki pa se je kmalu vključila v organizacijo Osvobodilne fronte. Pri vseh odborih OF so bile formirane finančno-gospodarske komisije, ki so opravljale vse zadeve gospodarskega značaja. Poleg zbiranja in razdeljevanja denarnih sredstev so zbirale tudi hrano in material. Gotovinska sredstva so bila uporabljena le za tiste potrebe, ki so morale biti plačane v gotovini, ker jih ni bilo mogoče na drug način pokriti; tako na primer za podpiranje žrtev okupatorjevega nasilja, vzdrževanje organizacije, predvsem tehnično-propagandnega sektorja in podobno. V prvih mesecih so bila sredstva za te namene zbrana s prostovoljnimi prispevki pripadnikov OF. Že v tej dobi pa so bili izdani prvi sklepi vodstva OF, s katerimi so se urejala finančna vprašanja osvobodilnega gibanja.

Septembra 1941 je SNOO sprejel odlok o narodnem davku, ki je bil objavljen v Slovenskem poročevalcu št. 19 z dne 1. oktobra 1941. Narodni davek je bil uveden zaradi kritja izdatkov osvobodilnega gibanja in socialnih pomoči. Odlok SNOO o narodnem davku je določal, da je dolžan vsak Slovenec, ki ima lastne dohodke, plačevati narodni davek, ki znaša najmanj Lit 1 mesečno in raste progresivno do 10 % čistih dohodkov. Odnos obdavčitve mora biti v primernem sorazmerju s premoženjskim stanjem davčnega obvezanca. Podrobnosti organiziranja odmere, pobiranja, porabe in kontrole narodnega davka je določil poseben pravilnik.

Že v tem prvem odloku o narodnem davku so v široki okvirni obliki vsebovana temeljna načela, ki jih je prevzel tudi kasnejši Odlok o narodnem davku, sprejet na I. zasedanju SNOS, in ki so bila kasneje osnova zakona o neposrednih davkih. Ta načela poudarjajo splošno davčno obvezanost, skupnost davka in progresivno odmero ter s tem uvajajo zaščito siromašnih slojev in socialno pravično ter ekonomsko pravilno porazdelitev davčnih bremen.

Narodni davek so pobirali terenski odbori finančno gospodarskih komisij.

Septembra 1941 je SNOO razpisal tudi posojilo »Svobode«. Razpis tega posojila je bil objavljen v isti številki Slovenskega poročevalca kot odlok o narodnem davku. Posojilo je bilo razpisano v višini 20 milijonov din s 5 % letno obrestno mero. Za posojilo je jamčil SNOO z vso davčno močjo prebivalstva na celotnem slovenskem ozemlju po osvoboditvi. Obresti od posojila so bile oproščene vseh tedanjih in bodočih davkov in pristojbin, s tem da se prvi obrok obresti izplača po osvoboditvi. Posojilo se je vplačevalo v lirah, in sicer po tečaju 350 Lit za 1000 din. Najmanjši znesek posojila je znašal 100 Lit. Odlok je določal, da se posojilo vrne 3 mesece po popolni osvoboditvi v takrat veljavni narodni valuti. Posojilo je bilo neprenosno in se je vrnilo le posojilodajalcu, v primeru smrti pa njegovemu dediču.

Posojilo »Svobode« se je podpisovalo do izdaje obveznic na tak način, da so podpisniki obdržali kot potrdilo lirski bankovec stotinke vrednosti, emisijska šte-

vilka bankovca pa je bila registrirana pri tistem, ki je sprejel denar. Kasneje je gospodarsko-finančni odsek IOOF za to posojilo natisnil posebne obveznice.

Navzlic vsem težavam, ki jih je porajalo ilegalno delo, je bilo vse blagajniško poslovanje pod stalno kontrolo. Terenski odbori so presežke dohodkov odvajali višjim odboru OF, vse lastne izdatke, za katere so morali načeloma prejeti predhodno odobritev, pa so obračunali. Finančno poslovanje odborov je potekalo po navodilih IOOF.

Ker je ilegalno delo terjalo skrajno previdnost, je tudi naš tisk opozarjal na to aktiviste, ki so delali pri tem poslu. Kot primer takega opozorila naj navedemo pisanje Slovenskega poročevalca št. 25 z dne 13. 11. 1941. Opozorilo je imelo naslednjo vsebino:

»Nekateri kriminalni elementi skušajo akcijo posojila ‚Svobode‘ izkoristiti v svoje namene. Pričeli so na razne načine izsiljevati denar.

Ponovno opozarjamo: 1. Posojilo ‚Svobode‘ pobirajo pri vsakem Slovencu zgolj njegovi osebni znanci. Tujec, ki terja posojilo, je bodisi provokator, bodisi kriminalni element; 2. vsakega sumljivega človeka, ki bi pobiral posojilo, je treba takoj javiti najbližjemu terenskemu odboru OF in sporočiti njegov osebni popis; 3. izkoriščanje akcije za posojilo ‚Svobode‘ bo OF kaznovala s smrtjo.«

Kljub težkim razmeram je bil finančni efekt že na samem začetku izreden. Ljubljana je v letu 1941 zbrala po svojih terenskih odborih od 360.000 do 500.000 Lit mesečno. Poleg tega pa je še posebna posojilna komisija zbirala gotovinska sredstva, ki v tem znesku niso všteta.

DRUGO OBDOBJE: OD ITALIJANSKE KAPITULACIJE DO I. ZASEDANJA SNOS

Po italijanski kapitulaciji se je osvobojeno ozemlje razširilo na skoraj vso bivšo Ljubljansko pokrajino in Slovensko primorje, razen večjih mest. Ob prevzemu oblasti na tem ozemlju je bila izvedena tudi večja reorganizacija finančnega poslovanja.

Dne 15. septembra 1943 je IOOF izdal odlok o ustanovitvi Upravne komisije za osvobojeno slovensko ozemlje. V svojih prvih petih točkah navaja odlok, da je IOOF ustanovil Upravno komisijo za osvobojeno slovensko ozemlje, da bi zjamčil poslovanje javne uprave na tem ozemlju. Upravna komisija je prehodnega značaja in jo bodo po ureditvi razmer nadomestili demokratično postavljeni upravni organi. Upravna komisija ima naslednje odseke: odsek za splošno upravo, odsek za finance, odsek za industrijo, odsek za gospodarstvo in prehrano, odsek za narodno vzgojo in prosveto, odsek za promet, odsek za zaščito civilnega prebivalstva v vojnih razmerah in odsek za narodno zdravje. Upravno komisijo sestavljajo načelniki posameznih odsekov, načelnik odseka za splošno upravo pa je hkrati tudi sekretar upravne komisije.

Upravna komisija za osvobojeno slovensko ozemlje je bila za svoje poslovanje neposredno odgovorna IOOF in Vrhovnemu plenumu OF slovenskega naroda.

Reorganizacija je bila izvedena tudi pri okrožnih odborih OF. Njihove finančno-gospodarske komisije so se preoblikovale v samostojne odseke za gospodarstvo in prehrano ter za finance.

V tem obdobju narodnoosvobodilnega boja so potrebe po finančnih in drugih materialnih sredstvih močno porasle. Narodnoosvobodilna vojska se je številčno zelo povečala. S prevzemom oblasti na osvobojenem ozemlju je bilo potrebno prevzeti tudi breme javne uprave, predvsem preživljanja nameščencev in upokojencev prejšnjega državnega aparata in vseh tistih, ki sami niso imeli sredstev za preživljanje. Nasproti vsem tem velikim potrebam pa so ostale možnosti pridobivanja

sredstev dokaj skromne. Osvobojeno ozemlje je bilo brez mest, brez industrije in brez trgovine, torej brez glavnih virov davčnih dajatev. Poleg tega pa je bilo še izčrpano zaradi načrtnega okupatorjevega gospodarskega uničevanja. Na eni strani je bilo zato potrebno skrajno omejevanje izdatkov, na drugi pa močnejše črpanje sredstev iz krajev in naselij, kjer so bile ugodnejše gospodarske razmere. Potrebno je bilo skržiti na minimum tudi gotovinski promet na osvobojenem ozemlju. Zaradi tega po prvih dveh mesecih naša uprava ni več izplačevala rednih plač javnim nameščencem, temveč je samo prevzela dolžnost preživljanja vseh, ki nimajo lastnih sredstev, in to v obliki izplačevanja preživilin, deloma v gotovini, deloma v naravi. Nabave za vojsko so se v pretežni meri krile s potrdili, da se bo blago plačalo kasneje. Takšno izvajanje načel kombiniranega denarnega in naravnega gospodarstva je močno zmanjšalo potrebo po gotovinskih sredstvih.

Načela davčne obremenitve so še nadalje ostala nespremenjena. Na osvobojenem ozemlju pa je bila omogočena nova oblika odmere in pobiranja davka. Davkoplačevalci so se na javnih sestankih sporazumevali za višino davčne stopnje. Davčna bremena so porazdelili šele potem, ko so presodili razmere, v katerih so živeli posamezni davkoplačevalci. Poleg davka se je na osvobojenem ozemlju pobirala tudi trošarina na alkoholne pijače.

Da bi bila vsa razpoložljiva sredstva mobilizirana za potrebe na osvobojenem ozemlju in potrebe NOV, je IOOF dne 8. 10. 1943 izdal odlok o razpisu 3‰ posojila narodne osvoboditve. Odlok je temeljil na Uredbi o posojilu narodne osvoboditve AVNOJ z dne 15. 1. 1943, ki se je nanašala na celoten teritorij Jugoslavije.

IOOF je razpisal posojilo narodne osvoboditve v znesku 50 milijonov Lit s 3‰ obrestno mero. Posojilo bo vrnjeno skupaj z obrestmi po osvoboditvi celotnega slovenskega ozemlja v takratni narodni valuti in v razmerju kupne moči lire na že osvobojenem slovenskem ozemlju v času razpisa.

Za to posojilo so bile izdane obveznice v lirah in reichsmarkah. Dohodek iz tega posojila je predstavljal glavni vir za kritje javnih potreb.

Zaradi pomanjkanja gotovine je IOOF izdal tudi odlok o izenačenju lire in lirskega bona v plačilnem prometu. Lirski bon se je imenovala obveznica posojila »Svobode« iz leta 1941 in je kot plačilno sredstvo precej olajšala denarno poslovanje. Ker posojilna obveznica ni imela niti oblike niti ostalih lastnosti plačilnega sredstva, je bila to le začasna rešitev, skladna z razmerami, ki še niso dopuščale izdajanja lastnega denarja.

Finančno poslovanje se je vršilo v okviru samostojnih finančnih odsekov pri odborih OF, ki so zbirali sredstva iz javnih dajatev in posojil, odvajali viške višjim odborom oziroma odseku za finance pri Upravni komisiji za slovensko osvobojeno ozemlje in obračunavali izdatke v okviru pooblastil. Legalno delo na osvobojenem ozemlju je tudi omogočilo obvezno vodenje osnovnih računskih knjig. Uvedli pa so tudi enotna mesečna poročila, v katerih so posamezni finančni odseki izkazovali celotno finančno poslovanje svojih okolišev.

Na okupiranem slovenskem ozemlju pa je ostal način finančnega poslovanja zaradi nespremenjenih pogojev isti kot v prvem obdobju, vendar je večja stopnja organizacije omogočila tudi večje finančne efekte. V tem času je Ljubljana prispevala okrog 800.000 do 1.000.000 Lit rednih mesečnih dohodkov. V tem znesku niso všteti zneski, ki jih je zbrala posojilna komisija. Okrožje Ribnica je izkazalo v mesecu januarju 1944 ca 302.000 Lit dohodkov in ca 245.000 Lit izdatkov; okrožje Grosuplje je izkazalo mesec kasneje ca 250.000 Lit dohodkov in ca. 184.000 Lit izdatkov, okrožje Bela krajina pa v januarju 1944 ca 328.000 Lit dohodkov in ca 344.000 Lit izdatkov.

OSVOBODILNA
FRONTA
SLOVENSKEGA
NARODA

3 0522

GOSPODARSKO - FINANČNI ODBOR
OSVOBODILNE FRONTE
IZPLAČA IMETNIKU
TRI MESECE PO POPOLNI OSVOBODITVI

1000 Lit

V TEDANJI NARODNI VALUTI

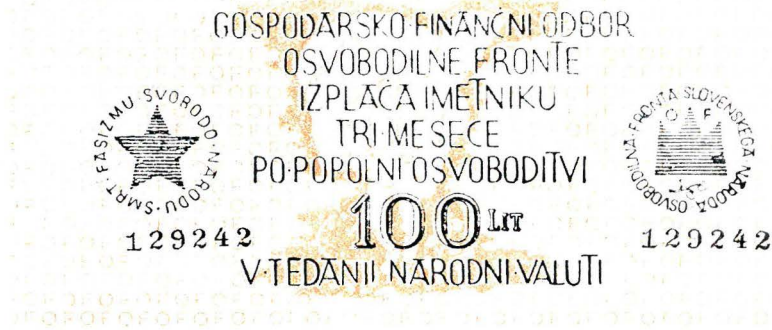

3 0522

5 % OBVEZNICA POSOJILA SVOBODE OF. NARISAL PROF. ING. ARH. EDO RAVNIKAR. TISKALA TISKARNA BRATJE TUMA, LJUBLJANA, LETA 1942

5 % OBVEZNICA POSOJILA SVOBODE OF. NARISAL INŽ. ARH. VLASTO KOPAC. TISKALA TISKARNA BRATJE TUMA, LJUBLJANA, LETA 1942

Na I. zasedanju SNOS, ki je sledilo zasedanju AVNOJ v Jajcu, so bili položeni temelji naši slovenski državnosti. V tem času smo stopili tudi v finančno-upravnem pogledu v novo obdobje. Odloki, sprejeti na tem zasedanju in kmalu po njem, so dali temelje naši finančni politiki. Z odlokom o ustanovitvi odsekov pri Predsedstvu SNOS so bili formirani resorni odseki, med njimi tudi odsek za finance. S tem odlokom je bila tudi odpravljena Upravna komisija za osvobojeno slovensko ozemlje. Delovno področje resornih odsekov se je razširilo na vse slovensko ozemlje. Odsek za finance pri Predsedstvu SNOS je prevzel organizacijo in vodstvo vsega finančnega poslovanja in pričel s pripravljalnimi deli za obdobje po prevzemu oblasti po osvoboditvi. Delo v odseku je bilo razdeljeno med štiri oddelke: oddelak za davke, oddelak za računovodstvo, oddelak za kontrolo in oddelak za posojila. V okrožjih in okrajih je ostala organizacija finančne službe nespremenjena.

Na I. zasedanju SNOS dne 20. 2. 1944 je bil sprejet tudi odlok o narodnem davku, ki je temeljil na sklepu Zbora odposlancev slovenskega naroda o splošni mobilizaciji vseljudske sile in vseh gmotnih sredstev slovenskega naroda z dne 3. 10. 1943 ter na vseh prejšnjih odlokih o narodnem davku. Odlok je določal, da se vse dosedanje davčno poslovanje poenoti s tem, da se ustanovi narodni davek s splošno davčno obveznostjo na dohodke vsake vrste in na imovino, ki donša koristi. Neobdavčena ostane imovina, ki je potrebna za obstoj davčnega zavezanca in oseb, za katere je dolžan skrbeti. Obdavčenje je sorazmerno višje, kolikor višji je dohodek ali imovina, ki se obdavčuje. Davke pobirajo krajevni Narodnoosvobodilni odbori, ki na podlagi javne razprave s člani krajevnih skupnosti, kateri pripada davčni zavezanec in ob njegovem sodelovanju, določijo višino, čas in način izpolnitve davčnega bremena, ki ga ima ta zavezanec za posebno davčno leto.

Davčna obveznost se izpolnjuje s plačilom v gotovini ali z dajatvami v naravi. Narodnoosvobodilni odbori jih ne morejo enostransko določiti, temveč se lahko ugotove samo sporazumno.

K temu odloku je Predsedstvo SNOS predpisalo posebne pravilnike.

Odlok o narodnem davku je vseboval ista načela kot odlok SNOO iz leta 1941, postavil pa je nove oblike in načine izvedbe, ki jih je bilo v novonastalih razmerah mogoče izvajati. V bistvu pa pomeni ta odlok uzakonitev obdavčevalnega postopka, ki se je do takrat na osvobojenem ozemlju že uveljavil.

Na I. zasedanju SNOS je bil sprejet tudi odlok o izdaji plačilnega bona. S tem odlokom je bilo Predsedstvu SNOS naloženo, da izda postopno, po potrebi, kot zakonito plačilno sredstvo na osvobojenem ozemlju Slovenije, plačilne bone v znesku 100 milijonov Lit v enotah po 1, 5, 10, 100, 500 in 1000 Lit. Vsote posameznih enot določi Predsedstvo SNOS.

Dne 12. 3. 1944 je Predsedstvo SNOS s posebnim odlokom ustanovilo Denarni zavod Slovenije pri Predsedstvu SNOS z nalogo, da ta zavod skrbi za osredotočenje in poenostavljenje denarnega prometa javno-pravnih ustanov in denarnega prometa sploh na ozemlju Slovenije. S posebnim odlokom je bil Denarni zavod Slovenije pooblaščen za izdajo lirskega plačilnega bona.

Vsi navedeni odloki pomenijo odločen poseg v valutne razmere v Sloveniji. Z odlokom o izdaji lirskega plačilnega bona je bila zaključena doba, ko smo bili vezani izključno na okupatorske valute. Zavaroval nas je pred večjimi gospodarskimi težavami, ki bi jih lahko povzročila močnejša inflacija okupatorskih valut. Z ustanovitvijo Denarnega zavoda Slovenije smo dobili osrednji emisijski zavod v slovenskem merilu in s tem institucijo, ki naj uredi in poenostavi gotovinski promet ter tako ustvari možnosti za čim hitrejšo gospodarsko obnovo. Ustanovitev De-

narnega zavoda Slovenije pa pomeni tudi večjo koncentracijo gotovinskih sredstev in njihovo racionalnejšo porabo v gospodarski obnovi.

Denarni zavod Slovenije je takoj ustanovil svoje podružnice na Primorskem, Štajerskem in Gorenjskem in oživel poslovanje mnogih kreditnih ustanov na osvobojenem ozemlju.

V tem času je bil tudi uveden sistem proračunov, in sicer v obliki proračunskih dvanajstin za vsa tista okrožja, kjer je bilo mogoče redno poslovati. Redni proračunski dohodki iz narodnega davka in trošarin so se pretežno uporabljali za kritje izplačil podpor in prežिवnin. Iz izrednih dohodkov, predvsem iz posojil, pa so se pokrivali primanjkljaji in izravnavali proračuni finančno šibkejših predelov in nabavljal potreben material iz raznih področij, katerega je bilo mogoče dobiti le za plačilo v gotovini.

Urejeno poslovanje je terjalo primerno strokovno usposobljenost. Zato je bilo prirejenih več finančno-upravnih tečajev, v katerih so tečajniki pridobili temeljna znanja za opravljanje finančnih poslov.

V tem času je viden predvsem v Primorski močan porast finančnega poslovanja. Tako je izkazalo okrožje Srednje Primorske v septembru 1944 ca 2.500.000 Lit dohodkov in ca 1.709.000 Lit izdatkov, okrožje Zahodne Primorske v oktobru 1944 ca 1.469.000 Lit dohodkov in ca 1.455.000 Lit izdatkov, okrožje Severne Primorske pa oktobra 1944 ca 1.392.000 Lit dohodkov in ca 655.000 Lit izdatkov.

Posojilna akcija, ki je bila izvedena v tekmovalni obliki meseca junija 1944 na Primorskem, je prinesla samo v enem mesecu prek 20 milijonov Lit.

Zaradi obsežnosti finančnega poslovanja naj kot primer navedemo, da so skupni dohodki osmih okrožij na lirskega področju v enem mesecu leta 1944 znašali 8.754.858,65 Lit, v dveh pokrajinskih odborih OF za Štajersko in Gorenjsko, ki sta bila na področju marke, pa 4.253.789 RM.

Odsek za finance pri Predsedstvu SNOS je opravil pripravljalna dela za prevzem oblasti po osvoboditvi, za čim hitrejšo in čim boljšo organizacijo finančno-upravne službe v novi državni ureditvi. Z osvoboditvijo Beograda je bila že v tem času vzpostavljena neposredna zveza z osrednjimi finančnimi ustanovami in s tem ustvarjene možnosti za prehod na novo finančno-upravno poslovanje v osvobodjeni domovini, v federativni demokratični Jugoslaviji.

Zbiranje finančnih sredstev je bila nedvomno izredno pomembna naloga Osvobodilne fronte za uspešno vodenje in razvijanje narodnoosvobodilne borbe. Brez primernih finančnih sredstev ne bi bila mogoča nabava najrazličnejšega materiala, ki sta ga vojska in politična organizacija nujno potrebovali, kot na primer material za naše tehnike ali pa sanitetni material, ki ga je bilo včasih potrebno kupovati celo izven meja naše domovine. Osvobodilna fronta je v času narodnoosvobodilne borbe podpirala tudi na tisoče družin borcev in političnih delavcev ter jetnike in internirance, ki so bili preganjani zaradi svojega delovanja v osvobodilni borbi.

Da je Osvobodilna fronta v tem uspela, pa gre zasluga našemu ljudstvu. Naši ljudje so pogosto ob lastnem pomanjkanju dajali zadnje, kar so še imeli, kot pripevek za svojo vojsko, za svobodo, za socialistično ureditev naše družbe.

Nekaj spominov na delo Odseka za prehrano pri predsedstvu SNOS

Dr. Stane Pavlič

Preveč časa je minilo in preveč dela in dogodkov se je zvrstilo medtem, da bi mogel vsaj približno opisati delo odseka za prehrano pri predsedstvu SNOS, ki je bil eden od prvih izvršilnih organov naše nove upravne ljudske oblasti. Odesek za prehrano se je oblikoval takoj po kapitulaciji Italije, sprva v okviru upravne komisije IOOF, kasneje pa pri predsedstvu SNOS. Pri tem smo si pomagali sicer s skromnimi izkušnjami, toda za nas vendarle dragocenimi, ki smo jih imeli že 1942. leta in v začetku 1943 na takrat osvobojenem ozemlju. S kapitulacijo Italije pa je večji del slovenskega ozemlja prišel pod neposredno oblast in upravo SNOS in njegovih organov.

Odesek za prehrano pri predsedstvu SNOS je bil zadolžen z dvema osnovnima nalogama:

1. da organizira smotrno preskrbo naše ljudske vojske s potrebnimi živili in drugimi potrošnimi predmeti,

2. da organizira čimbolj redno preskrbo prebivalstva na osvobojenem ozemlju.

Zavedati se moramo, da je bilo to delo otežkočeno zaradi izredno neugodnih razmer na vseh področjih osvobojenega ozemlja. Strašna vojna in okupacija sta zahtevali ne samo največje ljudske, temveč tudi materialne žrtve od slovenskega človeka. Zato je bilo največkrat mogoče preskrbeti prepotrebno hrano in drugo naši vojski in nepreskrbljenemu prebivalstvu v opustošenih področjih samo s skrajnimi žrtvami. Politična organizacija na terenu, okrožni, okrajni in terenski odbori so bili nosilci tega dela, pogosto skupaj z intendanti vojnih skupin. Samo skrajnemu požrtvovanju aktivistov v teh organih in brezprimernemu razumevanju in ljubezni kmečkega človeka se moramo zahvaliti, da je bila naša ljudska vojska vedno, četudi skromno preskrbljena. Isto velja tudi za nepreskrbljeni del civilnega prebivalstva. To velikansko odrekanje in neprestano žrtvovanje je kalilo novega človeka; mogoče pa je bilo samo zaradi nenehnega političnega dela komunistične partije, ki je pojasnjevala nujnost teh dajatev. Težko bi našli podobne primere zunaj narodnoosvobodilne borbe, najtesneje povezane z osnovnimi interesi našega človeka.

Kljub razlikam, ki so vladale na raznih področjih osvobojenega ozemlja, pa je nova ljudska oblast tudi glede organizacije v preskrbi prebivalstva in vojske skušala vzpostaviti oz. ohraniti enotnost slovenskega ozemlja. Tako npr. pravi okrožnica, ki jo je razposlal odesek za prehrano SNOS 11. nov. 1944 pokrajinskim in okrožnim NO OF odborom, da so »cene v priloženem ceniku nižje, kakor so bile v dosedanjih cenikih Slovenskega primorja in bivše Ljubljanske pokrajine. Upoštevajoč večvrednost lirskega bona od Lir, RM in dejstvo, da so bile naše uradne cene na Štajerskem, Gorenjskem in Koroškem znatno nižje od cen v Slovenskem primorju in bivših Ljubljanskih pokrajin, smo morali obvezno primerno znižati dosedanji cenik za Slovensko primorje in bivšo Ljubljansko pokrajino; nasprotno pa smo morali zvišati cenike Štajerske, Gorenjske in Koroške. Nedvomno bo lirski bon kot valuta zmagovite države v prihodnje še več vreden. Z uvedbo enotnih cen v lirskih bonih ostane lirski bon zaščiten in se morajo te cene brezpogojno izvajati povsod.«

Z omenjeno okrožnico tolmačimo odlok predsedstva SNOS o uvedbi »lirskega bona« in posebnih priznanc kot plačilo za sprejeto blago — živila. Okrožnica po-

udarja, da bodo v »zamenjavi po osvoboditvi lirske bon v polni vrednosti, izraženo v njegovi kupni moči, zamenjali za bodočo narodno valuto«.

Omenil bi tudi odlok o maksimalnih cenah življenjskih potrebščin, ki ga je izdal izvršni odbor OF 18. febr. 1944 s podpismi predsednika Josipa Vidmarja in sekretarja Borisa Kidriča. Tudi ta odlok je veljal za vse osvobojeno ozemlje. Cene so bile določene za živino, meso, maščobe, pijače, kurivo in celo nočnine. Na osnovi tega cenika so odkupovali potrebno blago.

Odsek za prehrano pri predsedstvu SNOS je tesno sodeloval z ekonomskim oddelkom glavnega štaba NOV in PO Slovenije. Posebno priznanje bi moral izreči gospodarskim komisijam pri okrožnih in okrajnih odborih OF. Njihovo delo je potekalo pogosto v izredno nevarnih okoliščinah, ker je okupator skušal preprečiti preskrbo naše vojske in civilnega prebivalstva. Pri tem ni izbiral sredstva in je počenjal največje grozovitosti nad našim kmečkim prebivalstvom.

Omenil bi tudi sodelovanje odseka za prehrano pri predsedstvu SNOS s sosedom, t. j. hrvatskim vodstvom. Medtem ko je nam primanjkovalo soli in tobaka in smo pogosto ostali tedne brez teh najpotrebnejših predmetov, so enote IV. in VIII. korpusa ostajale brez mesa. Tako smo večkrat zamenjali govejo živino za sol in tobak. Za večjo zamenjavo smo se dogovorili spomladi 1944 s komisarjem korpusa Turkulinom. Potem smo se pogovarjali o tem na partijski konferenci gorskokotarskega okrožja julija 1944.

Na kraju bi dodal še nekaj osebnega. Ker sem bil kot načelnik odseka za prehrano pri predsedstvu SNOS podpisnik dekreta o obveznih dajatvah za preskrbo vojske in civilnega prebivalstva, ki smo ga v obliki plakatov objavili zgodaj spomladi leta 1944, so le-ti prešli v roke nemškega okupatorja in je zaradi tega trpela moja družina v Ljubljani.

Bančništvo na Slovenskem in Denarni zavod Slovenije pri predsedstvu SNOS

Anton Ogrin

Ob koncu 18. stoletja se je začel v anglosaškem svetu močan preokret od obrti in veleobrti k industrializaciji proizvodnje. Hkrati sta se živahno razgibala trgovanje in promet.

Tedaj se je pokazalo, da za financiranje neslutenege gospodarskega razvoja niso zadostovala finančna sredstva podjetnikov. Zato so hitro ustanavljali denarne institucije, ki so zbirale kot delniške družbe in v drugačnih oblikah velik kapital, da bi s posojili omogočile in okrepile nenavaden gospodarski vzpon.

V 19. stoletju je podobna gospodarska aktivnost zajela zahodnoevropsko celino in tudi avstrijsko monarhijo. To pa je bilo za gospodarstvo slovenskih pokrajin zgodovinskega pomena.

Pri razvoju denarništva v Sloveniji vse od leta 1820 dalje sta bili značilni volja in želja slovenskih gospodarstvenikov organizirati lastne slovenske denarne zavode, ki bi bili sposobni izgrajevati slovensko narodno gospodarstvo brez tujega

vpliva. Že tedaj so se dobro zavedali, da se uspešno bori za gospodarske pozicije le tisti, ki ima v rokah denarne zavode.

V začetku so bili denarni zavodi v Sloveniji izključno pod vodstvom ali pa odločilnim vplivom tujcev. Položaj je bil docela paradoksen, saj so Slovenci nalogali svoje denarne prihranke v denarne zavode, ki so služili tuji gospodarski premoči in ekspanziji. Še več, slovenski ljudje so bili dostikrat prisiljeni pri teh denarnih zavodih najemati posojila. Tako so prišli ne le v gospodarsko odvisnost, temveč so jih tudi odstranili iz borbenih vrst slovenskega naroda. Zato politični boj Slovencev ni mogel prinesiti znatnejših in trajnejših uspehov.

Nova doba se je začela za gospodarski boj Slovencev šele z ustanavljanjem slovenskih denarnih zavodov večjega obsega. Tedaj so ustanovili v vseh večjih slovenskih mestih in vaseh samostojne hranilnice ali pa kreditne zadruge, ki so denarno podprle slovensko gospodarsko dejavnost z naraščajočim vlaganjem denarnih prihrankov v slovenske denarne zavode. Vse to je slabilo tujo gospodarsko moč in odbijalo njen pritisk. Slovenski gospodarski krogi so bolj sproščeno zadržali, odpor slovenskega naroda proti tuji prevladi je postal samozavestnejši in odločnejši. Začela se je zaostrena akcija proti gospodarski premoči avstrijskega nemštva. Tako je slovenski človek vedno bolj samostojno vodil in odločal o svoji gospodarski rasti.

V letu 1816 je bila ustanovljena na Dunaju Avstrijska narodna banka kot osrednja ustanova za razvijanje bančništva. Že v letu 1819 je bila ustanovljena prva hranilnica na Dunaju. Naglo so sledili nadaljnji denarni zavodi.

Ljubljana, ki je veljala kot važno gospodarsko in kulturno središče, se je ponašala z ustanovitvijo Kranjske hranilnice v letu 1820 kot druge v Avstriji, v letu 1856 pa je že poslovala tudi podružnica Avstrijske narodne banke v Ljubljani.

Leta 1867 je bila ustanovljena prva delniška banka, Laibacher Gewerbebank, ki je zbirala vloge na tekoče račune in podeljevala menična posojila, vendar je poslovala samo štiri leta.

Štajerska eskomptna banka v Gradcu je leta 1872 ustanovila podružnico v Ljubljani, vendar pa je že leta 1876 bila likvidirana. Toda trgovski promet je bil tedaj v Ljubljani tolikšen, da so trgovci ustanovili Kranjsko eskomptno banko (Krainsche escompt Gesellschaft). Le-ta je morala v depresiji leta 1884 ustaviti izplačila in v letu 1886 likvidirati poslovanje.

Tako je prenehala zadnja delniška banka v Ljubljani tja do konca stoletja, ko je bila leta 1900 ustanovljena Ljubljanska kreditna banka kot prva samostojna slovenska banka, ki je razširila svoje poslovanje tudi zunaj slovenskega prostora.

Posebno velik je še spisek privatnih bank, ki so imele predvsem namen menjalnic in katerih poslovna doba je bila le konjunktorna in kratkotrajna.

Po večkratnih poskusih je bila leta 1889 ustanovljena Mestna hranilnica Ljubljanska kot regulativna hranilnica, ki je zbirala denarna sredstva Ljubljanec in jo je tudi iz teh sredstev gradila in izgrajevala. V vseh pomembnejših središčih slovenskih pokrajin so bile regulativne hranilnice najmočnejše opore za napredovanje slovenskega gospodarstva.

Pred nastankom združništva sta živel slovenski kmet in obrtnik v hudih gmotnih razmerah. Šele ko sta stopila brata dr. Josip in ing. Mihael Vošnjak na čelo združnemu gibanju, so začeli misliti na slovenske zadrugne denarne zavode; teh je bilo v letu 1883 že štirinajst, ki so ustanovile Zvezo slovenskih posojilnic, da bi pospeševali ustanavljanje kreditnih zadrug med Slovenci.

Zanimivo je, da je leta 1900 prevzela Ljubljansko banko Luckman dunajska Kreditanstalt für Handel und Gewerbe in jo vzpostavila kot svojo podružnico.

Njena klijentela je bila večinoma iz kranjskih nemških krogov, sčasoma je pridobila v svojo interesno sfero tudi vsa velika industrijska podjetja na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem.

Solidnost te banke je privabila tudi slovensko trgovino in postopoma tudi slovenski kapital in tako je bila leta 1922 nacionalizirana z 2/3 delnic ter preimenovana v Kreditni zavod za trgovino in industrijo. V razumevanju situacije je dunajski zavod odstopil tudi zadnjo tretjino delnic Mestni hranilnici ljubljanski in Kranjski hranilnici v Ljubljani, s čemer je prešlo podjetje v domače roke. Zavod je do konca dobro uspeval in so ga likvidirali leta 1948.

V začetku 20. stoletja so poslovale v Ljubljani poleg dveh velebank, Ljubljanske kreditne banke in Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo, še praška Češka industrialna banka, ki se je naselila v Ljubljani kot podružnica leta 1914.

Zunaj Ljubljane so ob začetku prve svetovne vojne obstojale na slovenskem ozemlju še naslednje podružnice tujih bank: Češka Union banka, Praga, podružnica Celje ustanovljena leta 1907, Steirermärkische Escomptbank, Gradec, podružnica Maribor od leta 1909 in Anglo-österreichische Bank, Dunaj, podružnica Maribor od leta 1910.

Poudariti je še treba, da je tedaj močno oživelo ustanavljanje kreditnih zadrug. Slovenski ljudje so pravilno razumeli pomen zadrugištva.

Šele po prvi svetovni vojni je zopet doživel razvoj slovenskih denarnih zavodov obilen razmah. V stari Jugoslaviji je poslovalo 6 podružnic državnih denarnih zavodov, 28 samoupravnih regulativnih hranilnic, 9 privatnih denarnih zavodov z 10 podružnicami, 6 podružnic hrvatskih denarnih zavodov in 510 kreditnih zadrug. V tej dobi je bilo izšolanih veliko nižjih, srednjih, višjih in vodilnih bančnih kadrov.

Toda prišla je druga svetovna vojna in okupatorji so z zamenjavo dinarja in vojnim gospodarstvom popolnoma dezorganizirali slovenski bančni sistem.

V Ljubljanski pokrajini se stanje denarnih zavodov sicer ni bistveno spremenilo, tudi v Prekmurju madžarski okupator ni povzročil sprememb, vendar je bilo poslovanje le-teh skrajno omejeno. Močne spremembe v denarništvu pa so nastale na Gorenjskem in Štajerskem, kjer je nemški okupator takoj odredil likvidacijo vseh slovenskih denarnih zavodov. Namesto teh je ustanovil: 9 Kreissparkass z 32 podružnicami in poslovalnicami, 5 Volksbank ter 146 Raiffeisenkass ter 7 podružnic nemških denarnih zavodov. Tuji denarni zavodi so prevzemali ali pa likvidirali slovenske denarne ustanove, vendar se jim zaradi odpora slovenskih ljudi, težav pri likvidaciji kmečkih dolgov in podobnih vzrokov ni posrečila dokončna likvidacija. Vsi ti nasilni ukrepi hkrati z okupatorjevim razvrednotenjem valut in z načrtno odtegnitvijo gotovinskih sredstev so privedli naše denarne zavode v težaven položaj. Vse to je seveda vplivalo na reorganizacijo našega denarništv po osvoboditvi.

Edina moralna opora je bila tedaj slovenskim ljudem Komunistična partija Slovenije, saj je spodbujala odpor in združitev domoljubnih Slovencev v obrambo za obstanek, osvoboditev in združitev Slovenije. Že v mesecu aprilu 1941 je bila tako ustanovljena Osvobodilna fronta slovenskega naroda (OF), v katero se je zbirala velika večina slovenskih delovnih ljudi. V mesecu oktobru 1941 se je Vrhovni plenum OF konstituiral v Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO), ki je postal polnoveleaven predstavnik slovenskega naroda in nosilec njegove oblasti. Že tedaj je bilo očitno, da bo v novi družbeni ureditvi tudi slovensko gospodarstvo odsev volje in potreb ljudstva.

Spričo vseljudske vstaje so postali organi OF ne le samo politični organi, ampak tudi organi ljudske oblasti, ki so hkrati prevzemali organizacijo pridobivanja in uporabljanja finančnih sredstev in s tem tudi vodenje narodnoosvobodilnih skladov.

V začetku so bili edini denarni viri prostovoljni mesečni prispevki pristašev OF. Kmalu nato je organizirala OF akcijo za zbiranje denarja s prispevki imenovanimi »števena lira«. Toda potrebe oborožene akcije in ljudskih oblastnih organov so bile vse večje in so terjale izdatne in redne vire dohodkov denarnih sredstev.

SNOO je zato dne 1. oktobra 1941 izdal odlok o narodnem davku, po katerem je bil vsak Slovenec dolžan plačati davek najmanj liro mesečno in ta davek je rasel progresivno do 10 % čistega osebnega dohodka. Narodni davek je slonel na prostovoljnosti in politični zrelosti zavezancev. Prva davčna reforma je bila izvedena 20. februarja 1944. leta, ko je slovenski narodnoosvobodilni svet sklenil popravke in dopolnila k odloku o narodnem davku iz leta 1941. Ta reforma je bila formulirana na temelju sklepa Zbora odposlancev slovenskega naroda o splošni mobilizaciji vseh ljudi in vseh gmotnih sredstev slovenskega naroda z dne 3. oktobra 1943 ter vseh prejšnjih odlokov o narodnem davku. Davčno poslovanje se izpopolnjuje s tem, da se ugotavlja narodni davek s splošno davčno obveznostjo na dohodek vseh ljudi in na premoženje, ki prinaša dohodek. Odmera naj bo obzirna in pravična. To so bili prvi primeri stalnih dohodkov za financiranje potreb ljudske oblasti, pa tudi temeljna načela nove finančne politike.

Za mobilizacijo denarnih sredstev je bil 1. oktobra 1941 izdan odlok Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora o 5 % posojilu svobode v znesku 20 milijonov dinarjev, kasneje so bile izdane še Partizanske priznanice, poleg tega je izdal IO OF 8. oktobra 1943 odlok o razpisu 3 % posojila narodne osvoboditve v znesku 50 milijonov lir, na temelju uredbe AVNOJ z dne 15. januarja 1943, ki se je nanašala na vse ozemlje Jugoslavije. Vse to so bili neodložljivi finančni ukrepi za pridobitev denarnih sredstev v vojnem gospodarstvu. Bitka na gospodarskem področju je postala druga fronta boja proti osovraženemu okupatorju.

Nujnost obnove gospodarstva pa je neprenehoma narekovala ustanovitev denarne institucije, ki bi bila pooblaščenca urejati denarno gospodarstvo. Na I. zasedanju Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta v dneh 19. do 20. februarja 1944 v Črnomlju je bilo zato med drugim na dnevnem redu tudi poročilo tovariša dr. Marjana Breclja O gospodarskih in finančnih problemih, nalogah in ukrepih. V zvezi s tem je predložil IO zasedanju odloke o ustanovitvi Denarnega zavoda Slovenije pri predsedstvu SNOS, o emisiji plačilnih bonov in o imenovanju vodstva zavoda. Na podlagi razprav in sklepov so bili vsi ti predlogi sprejeti in objavljeni v Uradnem listu SNOS z veljavnostjo 12. marca 1944.

Zgodovinsko dejstvo je, da je tako nastala prva narodna emisijska banka in edina svobodna emisijska banka v Hitlerjevi evropski trdnjavi.

Nobenega dvoma ni, da je bilo tedaj slovensko denarništvo v izredno hudem položaju in je prevzelo vodstvo Denarnega zavoda Slovenije nase zelo odgovorno nalogo organizirati denarni trg na povsem novih temeljih.

Sedež zavoda je bil prvotno v gozdovih Roga. Kljub mnogim težavam je začelo vodstvo brez obotavljanja teoretične in praktične priprave za otvoritev in začetek poslovanja prve denarne institucije novega tipa. Ko so bile izdelane temeljne smernice in načela za poslovanje zavoda kot emisijske denarne institucije na osvobojenem ozemlju, je le-ta začela delovati kot osrednji denarni zavod, postopoma so se ustanavljale podružnice, v poslovno sodelovanje pa so bili vključeni tudi vsi prejšnji domači denarni zavodi na osvobojenem ozemlju, ki so imeli potrebne pogoje. Pomen ponovnega odprtja denarnih zavodov je bil zlasti v tem, da se na široko okrepi gospodarska dejavnost za obnovo in čim hitrejške ekonomsko napredovanje.

*Sodelavci Denarnega zavoda Slovenije pri predsedstvu SNOS, jeseni 1944:
Anton Ogrin, dr. Miha Kambič, Lojze Kramar, Lavoslav Dolinšek, Silvo Križmantič,
Lojze Stular*

Raznolike so bile vsebinske, denarnotehnične in monetarne zamisli, ki jih je bilo treba temeljito pripraviti za redno poslovanje Denarnega zavoda Slovenije in drugih denarnih institucij.

V zvezi s smernicami o funkciji zavoda in zaradi proučevanja denarnega gospodarstva in finančne politike sta vodstvi Denarnega zavoda Slovenije in odseka za finance pri predsedstvu SNOS že 2. aprila 1944 poslali predsedstvu SNOS poročilo za ureditev denarništva na osvobojenem ozemlju. Za izvedbo tega je bilo potrebno pospešiti tiskanje lirskih bonov, dvigniti zaporo nad hranilnimi vlogami in določiti maksimalne obrestne mere. V tej zvezi je izdalo predsedstvo SNOS odlok o ukinitvi zaščite denarnih zavodov, o izplačevanju hranilnih vlog in o spremembi obrestne mere, da se omogoči obnova gospodarske dejavnosti in uredijo na denarnem trgu normalne razmere.

S temi odloki so bili ukinjeni vsi prejšnji ukrepi okupatorja, ki so povzročili zastoj denarnega prometa. Upošteva je ta temeljna določila za zagotovitev potreb narodnoosvobodilne borbe, je vodstvo Denarnega zavoda Slovenije pripravilo tudi organizacijske temelje. Kmalu nato je zavod prenesel svoj sedež v Črnomelj, kjer si je uredil svoje poslovne prostore in začel redno poslovati 2. junija 1944.

Prebivalstvo in denarni zavodi na osvobojenem ozemlju so bili takoj obveščeni o poslovanju zavoda ter o odlokih, navodilih in pravilih, ki so bili izdani, in kaj kmalu je bilo dovolj opravila v vseh panogah poslovanja.

Lirski plačilni boni so prihajali v promet že konec julija 1944. Ljudstvo je cenilo novi denar bolj kakor okupatorske valute, zanimanje zanj se je širilo celo prek mej osvobojenega ozemlja. Vse to je vplivalo tudi na formiranje cen, da so

3°/o

SERIJA C

3°/o

ŠT. 000286

OBVEZNICA

3°/o POSOJILA NARODNE OSVOBODITVE

IZVRŠNI ODBOR OSVOBODILNE FRONTE SLOVENSKEGA NARODA SE ZAVEZUJE IZPLAČATI DONOSITELJU TE OBVEZNICE V ENEM LETU PO OSVOBODITVI CELOTNEGA SLOVENSKEGA OZEMLJA

LIT 10.000

V TAKRATNI NARODNI VALUTI

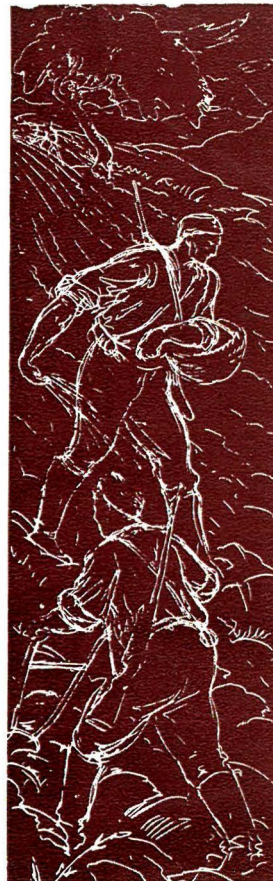
ZA IOOF:

PREDSEDNIK:
JOSIP VIDMAR

SEKRETAR:
BORIS KIDRIČ

3°/o

3°/o

bile kljub pomanjkanju dobrin celo nižje kakor na okupiranem ozemlju. Tako se je za obnovo slovenskega gospodarstva reševalo vprašanje denarnih sredstev. Vse te spremembe so močno povečale zaupanje ljudstva v poslovanje denarnih zavodov.

Velikega pomena so bile konference in posvetovanja pri študijski komisiji predsedstva SNOS ob udeležbi gospodarskih, finančnih in pravnih strokovnjakov, pri katerih je sodelovalo tudi vodstvo Denarnega zavoda Slovenije. Na teh konferencah so se oblikovala stališča pa tudi konkretni sklepi za redakcijo ustreznih ukrepov.

V mesecu septembru 1944 je vodstvo Denarnega zavoda Slovenije odposlalo predsedstvu SNOS kompletan osnutek za registracijo in zamenjavo okupatorskih valut, v katerem so bili obrazloženi tudi predhodni zaščitni ukrepi. Glede ureditve poslovanja denarnih zavodov združene Slovenije po osvoboditvi so bili v razpravi osnutki ukrepov, da bi bili zaščiteni slovenski finančni interesi in gospodarske pozicije, ki se jih je v času okupacije polastil okupator in domači izdajalci. O tem so bile izdelane teze za redakcijo zadevnih uredb in odlokov.

Poleg tega je bilo izdelanih še mnogo drugih predlogov in elaboratov, da bi se približali dejanskim potrebam in realnemu ravnanju za normalizacijo gospodarstva.

Ko je bil sestavljen prvi zaključni račun Denarnega zavoda Slovenije za leto 1944 z vsemi prilogami, številčno sicer ni kazal prav velikih rezultatov, vendar je bil prepričljiv dokaz, da je bil namen ustanovitve Denarnega zavoda Slovenije za ureditev denarnega poslovanja dosežen. Ljudstvo mu je zaupalo in je z njim sodelovalo tako, da je postal pomemben gospodarski in politični činitelj.

Upravičeno lahko trdimo, da so tedaj delovni ljudje mnogo bolj ustvarjali naš način življenja in našo zgodovino, kot so jo v preteklosti.

Denarni zavod Slovenije je ob koncu meseca aprila 1945 zapustil svoj sedež v Črnomlju in odšel na pot po Gorskem Kotaru, po snežniških gozdovih in vipavskih nižinah in je končno prispel v osvobojeno Ljubljano, kjer se je začel njegov polni polet.

Predsedstvo SNOS se je z zakonom o Denarnem zavodu Slovenije z dne 21. junija 1945 položilo nove temelje za delovanje vodilne denarne institucije v združeni Slovenije. Zakon je določil »da v območju federalne Slovenije zbira denarna sredstva, ki naj se uporabijo, da se obnovi dežela, zgradi država in povzdigne gospodarstvo.«

Zavod upravlja naložbo bankovcev, dobljenih od emisijske ustanove s kreditom, in upravlja druge njene posle na ozemlju federalne enote Slovenije. Zavod sme opravljati kot komisionar na svojem ozemlju posle specialnih državnih denarnih zavodov.

Sovražnik je do kraja izčrpal slovensko gospodarstvo, zato ni imelo možnosti, da bi začelo obratovati. Denarni zavod Slovenije je tedaj kot edina sposobna kreditna ustanova hitro pomagal. Temu je dokaz denarni promet zavoda že od 10. maja do 31. maja 1945, ki je znašal 82,325.784,07 lir. Denarni zavod Slovenije in delovni ljudje so zastavili vse sile za obnovo in izgradnjo novega slovenskega gospodarstva.

Posebno važna je bila kreditna politika Denarnega zavoda Slovenije, slonela je na smernicah, uveljavljenih že med narodnoosvobodilno borbo. Do konca leta 1945 je bilo odobrenih 1604 posojil v skupnem znesku 674,903.574 din.

Bilančni kazavci za leto 1945 v celoti pojasnjujejo, da je postal Denarni zavod Slovenije tudi po osvoboditvi nosilec novega kreditnega sistema.

Poleg oskrbovanja narodnega gospodarstva s potrebnimi sredstvi za nadaljnji razvoj je zavod posvetil posebno pozornost pripravljanju ukrepov, ki naj bi izpopolnjevali slovensko denarništvo. Tudi v letu 1946 je dinamika gospodarskega raz-

Razprava o delovanju Denarnega zavoda Slovenije pri predsedstvu SNOS v Črnomlju, jeseni 1944

voja močno naraščala, hkrati pa tudi denarni promet. Zlasti je dobilo širok razmah kreditno poslovanje, za katerega je Denarni zavod Slovenije zagotovil predvidena sredstva.

Ministrstvo za finance LRS je v mesecu avgustu 1946 potrdilo nova pravila, v septembru pa je izdalo odločbo o registraciji Denarnega zavoda Slovenije.

Med letom so bile opravljene likvidacije ali pa fuzije bivših denarnih zavodov, kakor tudi priprave za reorganizacijo denarnih zavodov po vsej državi zaradi uvedbe prvega petletnega gospodarskega načrta.

Zvezna uredba o združitvi kreditnih podjetij je odločila združitev Denarnega zavoda Slovenije z Narodno banko FLRJ, kar se je zgodilo 19. oktobra 1946.

Dejstvo, da je bil med narodnoosvobodilno vojno v Sloveniji ustanovljen prvi denarni zavod novega tipa, ki ni skrbel samo za novo denarnišтво, temveč je tudi znanstveno deloval za njegovo socialistično ureditev, je edinstveno.

Kadarkoli praznujemo obletnico ustanovitve Denarnega zavoda Slovenije, smo ponosni. Zato menimo, da bi morali angažirati kompleksno razstavo njegovih zgodovinskih eksponatov ob 25-letnem jubileju.

Ta razstava naj bi postala tudi stalna muzejska razstava, ki bi prikazovala izredno zanimivo snov za domačina in tujca. Ljubljani se kot turističnemu središču nudi posebnost, ki je ne najdemo nikjer na svetu. Prav bi bilo tudi, če bi 12. marec določili za praznik bančnih kolektivov Slovenije in Jugoslavije.

Bančne denarne vrednote med ljubljansko ilegalno 1941 — 1943

Milan Škerlavaj-Petrač

Takoj v začetku narodnoosvobodilne borbe se je pred Partijo in Osvobodilno fronto poleg vsega drugega postavilo tudi vprašanje, kako rešiti finančni problem, ki je postajal iz dneva v dan bolj pereč.

Z italijansko in nemško okupacijo našega ozemlja so se morali vsi stari predvojni revolucionarji, če so hoteli voditi upor, umakniti v ilegalno in zapustiti službe ter se tako prostovoljno odreči rednemu viru dohodkov. Te vrste so se pomnožile še s študenti, ki so zapustili študij in se vključili v delo narodno-osvobodilnega gibanja. Iz predelov, ki so jih okupirali Nemci, so pribežali številni begunci, ki jim je bilo treba nuditi pomoč. Materialne pomoči so bili potrebni ljudje in njihove družine, ki jih je okupator takoj v začetku poslal oziroma nasilno preselil v razne kraje naše domovine. Osumljene zavedne državljane so kmalu začeli pošiljati v taborišča in zapore, tako da je nešteto družin ostalo nepreskrbljenih.

Vsem naštetim je bila potrebna denarna pomoč, pa če še tako majhna in skromna, ki jo je Osvobodilna fronta morala nekje preskrbeti. Poleg hrane in obleke, ki so jo zbirali pristaši OF, je bil potreben tudi denar za vzdrževanje teh pomoči potrebnih ljudi. Denarja ni bilo lahko dobiti, posebno zato ne, ker so okupatorji naš denar takoj zamenjali s svojim za sramotno nizko ceno. Ljudje so še pred okupacijo imeli prihranke v denarju, toda ti njihovi prihranki čez noč niso pomenili nobene vrednosti več. Tudi plače, čez noč spremenjene, zaposlenim pristašem OF niso krile življenjskih potreb. Hkrati je okupator s svojim sistemom načrtno vpeljal črno borzo, ki je rastla iz dneva v dan.

Zaradi vsega tega je Osvobodilna fronta najprej uvedla akcijo za zbiranje denarja za kritje svojih potreb. Akcija je bila neke vrste posojilo članov OF v obliki prostovoljnega prispevka, imenovanega »števna lira«.

Poleg prispevkov, ki jih je vse članstvo OF dajalo kot nekakšno članarino, katere višina ni bila določena, temveč je vsak dajal po svojih zmožnostih, so uvedli še »števno liro«, ki je predstavljala dokument za posojilo, dano Osvobodilni fronti.

»Števno liro« je vedno predstavljal najmanjši italijanski bankovec, to je Lit 1,—. Registrsko številko bankovca, katerega lastnik je bil tisti, ki je posojilo dal, se je vneslo v seznam namesto imena in priimka osebe, od katere smo posojilo dobili. Kdor je posodil denar, je številko »števne lire« hranil za dokaz o posojilu. Na takšno »števno liro« se je lahko vplačalo posojilo ne glede na višino zneska, ki ga je bil kdo pripravljen vplačati.

Zbiranje posojila po načelu »števne lire« za večje vsote posojila ni bilo najbolj primerno, ker bogati gospodarski krogi, to je industrialci, veletrgovci, trgovci in obrtniki niso imeli zaupanja, da bodo ti sezname ostali. Aretacije naših aktivistov so bile namreč na dnevnem redu, zato je bil njihov denar v nevarnosti, da ga izgube. Finančno-gospodarska komisija pri Izvršnem odboru Osvobodilne fronte v Ljubljani je po sklepu Izvršnega odbora OF začela tiskati bone. Finančno-gospodarsko komisijo so sestavljali tovariši Franjo Novak, takratni manufakturni trgovec v Ljubljani, Line Žagar, takratni lesni trgovec iz Podpeči pri Ljubljani, in Roman Golob, takratni trgovec z železnino v Ljubljani.

Vsi trije so bili dovolj ugledni in imeli dovolj poznanstev, da so s svojimi sodelavci vzpostavili stike z gospodarskimi krogi v Ljubljani in v drugih predelih okupirane Slovenije, skratka, z vsemi, ki so bili pripravljeni materialno pomagati in podpreti Osvobodilno fronto.

Tiskanje bonov je Izvršilni odbor Osvobodilne fronte poveril Centralni tehniki pri CK KP Slovenije, ki jo je takrat vodil pokojni Dušan Kraigher, narodni heroj. Tiskali so se v tiskarni bratov Tuma v Ljubljani, Zelena jama, Pod Ježami 11, in sicer že ob koncu leta 1941. Boni so se glasili na različne zneske:

po Lit 500,—

po Lit 1.000,—

po Lit 5.000,—

po Lit 10.000,—

Ti boni niso bili namenjeni širšemu članstvu Osvobodilne fronte, ker ti niso imeli ne dohodkov in ne prihrankov, da bi bili lahko dajali posojila v tako visokih zneskih. Namenjeni so bili predvsem gospodarskim krogom, ki jih okupacija finančno ni tako prizadela, saj so imeli denar naložen v materialu, ki je imel vsak dan večjo ceno.

Bone pa so dajali v zameno za gotovino, ko jo je bil posameznik pripravljen dati v večjem znesku, ali pa za material, ki sta ga potrebovali Osvobodilna fronta in partizanska vojska in s katerim je razpolagala industrija in veletrgovina oziroma trgovina.

Z rastjo Osvobodilne fronte in njeno vse močnejšo organizacijo, ki jo je vodila Komunistična partija, so rasle tudi potrebe po denarju in materialu. S sredstvi, nabranimi kot posojilo, je bilo treba oskrbovati že precej močne partizanske enote, ki so se borile širom po okupirani zemlji.

Z delom finančno-gospodarske komisije in vnovčevanjem že teh prvih bonov, se je finančna in materialna plat znatno izboljšala. Bonom, ki so na zunaj demonstrirali dobro in močno organizacijo Osvobodilne fronte in predstavljali že takrat pomembnost bodoče oblasti, so vsi tisti, ki so dajali večje zneske, bolj zaupali, saj so imeli v rokah nekakšen uraden dokument, ki jim je jamčil vrnitev posojila.

V zvezi s prvim tiskanim bonom sem se spomnil še naslednjega dogodka: prvi bon je bil tiskan konec spomladi 1942. Ko je prva količina dotiskanih teh bonov prišla, sem bil ravno v našem ilegalnem bunkerju s tovarišem Kardeljem, in to v Ljubljani na Vilharjevi cesti. Ko si je izdelek in osnutek tega bona ogledoval, je bil z obojim zelo zadovoljen. Kar nenadoma mu pade v glavo, da bi bilo treba ta bon nekako zavarovati pred ponarejanjem. S tem v zvezi mi je rekel, če bi se dalo dobiti kakšno kemično tekočino, s katero bi bilo možno pisati na te bone in bi se to potem, ko je napisano, ne videlo. Odgovoril sem mu, da se bom šel posvetovat z našim sodelavcem teh. kem. Mirom Hubmayerjem, ki je bil takrat v službi v Učiteljski tiskarni. Ta je delal prav pri barvilih, ki so jih tiskarne rabile, in je gotovo imel dovolj izkušenj s tem. Že prej nam je večkrat dobavljala razna kemična črnila in tuše, ki smo jih rabili pri dokumentarni tehniki. Ko sem šel k njemu in povedal za kaj gre, mi je dejal, da je tako tekočino možno narediti; naj se čez nekaj dni oglasim ponovno pri njem. Ko sem res prišel, mi je izročil stekleničko brezbarvne tekočine, s katero se je dalo s peresom lepo pisati; ko sva naredila poizkus na papirju, se je res videlo, da tekočina na oko ne pušča nobenih sledov, brž ko si pa papir, popisan s to tekočino, obrnil proti svetlobi, se je to, kar si napisal, videlo, drugače pa ne. Ko sem vse to prinesel domov, naredil poizkus na enem izmed bonov, se je tovariš Kardelj sam prepričal, da se da njegova zamisel v celoti speljati. V nadaljevanju pa pravi: »Ne kompliciraj, kaj boš

napisal na bon, temveč se podpiši Petrač in to bo dovolj.« Tako so bili vsi boni vnaprej s to tekočino podpisani z mojim imenom. S podpisovanjem teh bonov pa je bilo veliko dela, zato sem moral porabiti v glavnem nočni čas, če sem hotel čimprej opraviti.

Osnutke za te bone je napravil univerzitetni profesor tov. ing. arh. Edo Ravnikar.

Pozneje, v letu 1942, se je pokazala potreba tudi po manjših vrednotnicah, in sicer od Lit 50,— do Lit 100,—. Z izdelavo takšnih bonov bi bila izpopolnjena vrzel. Te vrste boni bi prišli v poštev posebno za tiste, ki so lahko dali le manjša posojila. To so bili predvsem drobni obrtniki, ki so bili pripravljeni pomagati, toda v manjših zneskih in večkrat. Konec leta 1942 so začeli tudi tiskati te bone, za katere je napravil osnutek tov. Vlasto Kopač, arhitekt iz Ljubljane. Tudi te bone je tiskala tiskarna bratov Tuma v Zeleni jami po navodilih Centralne tehnike, katere vodstvo sem prevzel v začetku leta 1942, ko je odšel Dušan Kraigher v partizane.

V tem času so že obstajale ilegalne tiskarne, opremljene s tiskarskimi stroji, vendar so bile te tiskarne prenatrpane z delom, to je s tiskom raznih letakov, brošur, časopisov in podobnim, zato je bone še vedno tiskala tiskarna bratov Tuma. Za tiskanje bonov je bila potrebna večja tiskarna s primerno tehnično opremo. Ilegalne tiskarne so bile skrite po majhnih bunkerjih, največkrat pod zemljo, ter opremljene z najpotrebnejšim, tako da so bile razmere za delo mnogo boljše, kot si to lahko predstavljamo. V tiskarni bratov Tuma so te bone tiskali ponoči, delo pa so opravljali sami bratje Tuma, in to v pospešenem tempu.

V vsem tem času, to je od začetka leta 1942 in do konca tega leta, pa nam je bilo jasno, da tudi z izdajo teh manjših bonov položaj na terenu še ni popolnoma rešen. Partizanske enote zunaj, ki jih je bilo vedno več, so javljale, da jim manjka nekakšno potrdilo, ki bi ga lahko dajali pri prevzemanju hrane, ki so jo nabavljali pri kmetih in zunanjih trgovcih. Boni, ki so bili na razpolago, se jim niso zdeli primerni in ne praktični, ker so bili izdelani na načelu posameznega vrednostnega papirja, oni pa so potrebovali nekakšna potrdila v obliki bloka, ki bi bil za terensko delo primernejši. V bloku naj bi ne bil naveden znesek, saj bi tako imeli možnost, da znesek vpišejo sami ob prevzemu prejetega blaga in v višini, ki jo predstavlja dobljen material.

Zato je Okrožni odbor Osvobodilne fronte Ljubljana za potrebe glavnega štaba NOV in POS oziroma njihovih enot, izdal sredi leta 1942 tako imenovane »Partizanske priznanice«, ki so bile tiskane v obliki vrednostnega papirja in vezane v blok po 50 listov. Bile so perforirane tako, da je manjši del vrednotnice, približno tretjina, ostal v bloku, ostali, to je dvotretjinski del, pa je prejel tisti, ki je blago oddal. Na obeh delih »Partizanske priznanice« je bila vnesena vrednost prevzetega blaga. Prav tako je bila »Partizanska priznanica« oštevilčena s tiskano tekočo številko, in sicer na manjšem in večjem delu priznanice. Osnutek za »Partizansko priznanico« je naredil ing. arh. Marjan Tepina, osnutek za žig na priznanici pa ing. arh. Marko Župančič.

Ko mi je kurirka prinesla prvo serijo »Partizanskih priznanic«, sem opazil, da so lepo tiskarsko izdelane, lepo vezane, tudi številke so tekle zaporedoma, pri branju besedila pa sem opazil grobo napako — pri besedi »Partizanska« je manjkala črka »r«, tako da je pisalo »Patizanska«. Bratje Tuma so morali zaradi te napake ponovno tiskati priznanice s popravljenim besedilom, kajti napaka se je zgodila zaradi naglice, ki je botrovala takim ilegalnim tiskom.

Tiskarna Bratje Tuma je delala za nas že od sredine leta 1941, saj so bratje že na univerzi v Ljubljani imeli povezavo z našim tamkajšnjim partijskim aktivom, med njimi tudi s tovarišem Dušanom Kraigherjem. Ta je takoj leta 1941 vzpostavil zvezo z brati Tuma, tako da so začeli tiskati za nas ilegalne izkaznice za nemško ozemlje, to je osebne, razne letake, pozive in bone.

Belogardisti so jih odkrili v Ljubljani šele februarja 1945. leta in jih odpeljali v ljubljanske zapore; to so bili ing. Zoran, dr. Boris, Ostoj in Brane Tuma. Po dveh mesecih zapora v Ljubljani so belogardisti zaprte brate ločili, in sicer Ostoja in Braneta so predali Nemcem, da so jih odpeljali v francosko taborišče na Gorenjsko, ing. Zorana in dr. Borisa so pa odpeljali na turjaški grad in ju maja 1945 ubili.

Kako so tiskali bone v ljubljanski ilegali leta 1942

Ostoj Tuma

Smešno in hkrati žalostno je bilo takrat, spomladi leta 1941, ko se je podirala stara Jugoslavija. Smešno — če se spomnim, kako sem kot rezervni podporočnik kraljevih kanonirjev ponosno jahal mobilizirano kmečko kobilo kot komandir prateža, ne vem več katere baterije ljubljanskega topniškega polka, ves v ognju, kako bomo kranjski Janezi meni nič tebi nič pognali dučejevo armado v morje in zavzeli Rim. Žalostno — če se spomnim, kako sem se nekaj dni nato vračal čez Barje domov, poparjen in v izposojeni civilni obleki, mimo zmagovitih, a nekam prestrašenih bersaljerjev.

Poklapanost pa ni dolgo trajala. Že prav kmalu nato me je in moje tri brate zjutraj na poti v podjetje prestregel mladostni prijatelj Dušan Kraigher. Kratko nas je vprašal, če smo pripravljeni pomagati v odporu proti novim oblastnikom. Na še krajši da, mi je kar mimogrede stisnil v roke še vlažne tiskarske matrice, ilegalni posnetek originalnega stavka, in mi naročil, da odlijemo stereotipe in ponatisnemo legitimacije, kakršne je nemški okupator razdelil v zasavskih revirjih med delavce.

To je bilo naše prvo ilegalno delo za podtalno organizacijo, ki se je začela porajati in je prav kmalu zajela vse poštene Slovence ne glede na politično pripadnost.

Ni dolgo trajalo in smo že spet kar drhteli od navdušenja, ko je Sovjetska zveza stopila v vojno proti osi, ki je bila na eni strani jeklena, na drugi strani pa iz makaronov, kot so to rade volje priznavali redki še trezni Nemci. Kako smo se spet zmotili! Sovjetske armade so začele s »taktičnimi« umiki, namesto da bi bile preplavile tretji rajh, o čemer smo bili vsi trdno prepričani. Opevani ruski valjar je odpovedal, ker ni imel notranje pogonske sile in šele nemška grozodejstva v Ukrajini so ga pognale v tek in spremenile »Blitzkrieg« v dolgoletno morijo.

Drobno zarotniško delo se je nadaljevalo po slovenskih domovih in se razraslo do neslutelih nesebičnih dejanj, kar je za stoletja tlačene Slovence pomenilo prehod in spoznanje, da tudi mi lahko živimo svoje lastno samostojno življenje. Sedemindvajseti april mi pomeni zato naš najsvetlejši dan, saj smo se Slovenci prvič v zgodovini strnili v eno ne glede na politično pripadnost in svetovni nazor in se zavedli, da smo tudi mi, dotedanji hlapci, lahko državotvorni.

Prvi koraki so bili še negotovi, tipajoči, vendar smo vsi čutili, da nekdo že vodi in premišljeno uravnava ter povezuje vse nitke v trden voz. Kar hitro smo začeli dobivati vse pogostejše naloge in naloge iz področja tiskarstva, saj smo

štirje bratje razpolagali v družinskem podjetju s specialnimi tiskarskimi stroji in pomožno opremo, ki nam je omogočala, da smo prevzeli vsa dela od najbolj preprostih propagandnih letakov do vrednotnic za OF in partizansko poveljstvo pa do ponarejanja okupatorjevih dokumentnih listin in živilskih kart. Priložnostno delo ni dolgo trajalo. Kaj kmalu so naloge tako narasle, da je bilo potrebno misliti na sistematično in načrtno delo, zato smo morali vse tako urediti, da smo lahko delali vsaj kolikor toliko varno, ne samo za nas, pač pa tudi za OF. Zahtevana je bila popolna konspiracija tudi pred našimi lastnimi delavci, saj so bili med njimi tudi kasnejši organizatorji protikomunističnih akcij. Uredili smo si za to priročen, dobro skrit bunker za dnevno uporabo in seveda še drugo večje, nadvse varno skrivališče za trajno hrambo važnejših izdelkov oziroma za arhivske izvode. To zaklonišče je bilo tako dobro prikrito pod podom tiskarne, da ga policijski agenti kljub kasnejši izdaji niso odkrili, čeprav so pri iskanju razdrli in podrli vse, kar je bilo količkaj sumljivega. Na vso srečo za ta bunker ni vedel nihče drug razen nas štirih bratov, ker smo računali, da bo vsaj eden od nas preživel morebitno katastrofo. Žal so kasnejši dogodki to potrdili. Vsa vsebina bunkerja je bila ostala nepoškodovana in jo je kmalu po vojni lahko prevzel zgodovinski muzej NOB. Bilo ga je za nekaj zabojev od bakelitnih matric za štipaljke pa do arhivskih primerkov tiskovin in vrednotnic.

Varnost je zahtevala skrbne priprave, zato smo že kmalu v začetku večkrat poizkusili tihi alarm, dokler nismo v pičli minuti poskrili ali uničili vse sledove ilegalnega dela, hitreje ni šlo. Nekoč nam je to prišlo prav, ko se je nepričakovano na dvorišču pred tiskarno pojavila nemška patrola, na vso srečo ne zaradi nas. Delo in naloge smo si tudi med seboj razdelili tako, da bi čimbolj zavarovali družine, če bi nas okupator odkril slučajno ali pa s pomočjo svojih tipalk, ki so žal segale v vrste OF kljub skrbnemu zarotništvu.

Tako je najmlajši in še neoženjeni brat Zoran, ki je bil najbolj neutrujen, prevzel poleg tehničnega dela še nevarno nalogo, da je vzdrževal zvezo z okrožnim odborom OF, drugi pa smo, vsaj v začetku, interno opravljali naročila centralne tehnike KP, ki jo je najdalj vodil ilegalce Petrač. Postopoma je z naraščanjem zahtev vsak od bratov dobil svojo posebno področje dela, pa še sestro Anko smo pritegnili. Z Zoranom sva tako sčasoma delala le za Centralno tehniko KP, Boris kot jurist je bil tožilec v komisiji za registriranje in ugotavljanje vojnih zločincev, Brane je prevzel še skrb za dobavo hrane in opreme za ilegalce in njihov otroke. Pri sestri Anki je bilo večkrat kar zajetno skladišče hrane in razne robe, kar je bilo potrebno prirediti v pripravne zaboje za razdeljevanje naprej. Pri Anki je tudi našla toplo zatočišče Šentjurčeva dveletna Marjetka, večkrat pa je dobil streho kak ilegalce, v glavnem ilegalka Mimi. Ta nas je, žal, na koncu vse izdala gestapu, pri tem pa jo je še sama staknila pri zloglasni PP.* Kako in zakaj, je še danes skrivnost.

Med brati smo se strogo držali načela: Zanimaj se samo za svoje delo! Če nič ne veš, ne moreš nič izdati, saj noben človek ne more vedeti, kako bo prenesel gestapovske prefinjene metode mučenja — bo vzdržal ali bo klonil. Zato se namenoma nismo nikdar pogovarjali, kaj kdo dela, kam hodi, kakšne zveze ima in tako naprej. Zdi se mi prazno trobezljanje, če kdo zagotavlja, da »on« ne bi nikdar nikogar izdal. Zato brez pridržka občudujem vse tiste, ki so vzdržali telesne in duševne muke po zaporih in drugod. Še danes me obliva kurja polt, če pomislim, da so »pepejenci« dvakrat odkrili dve kurirki, ki sta vzdrževali zveze med okrajnim odborom OF in nami in sta obe zdržali nečloveško gestapovsko proceduro. Hvala

* Domobranska politična policija

vama, ilegalki Barbka in Rožca, saj sta prevzeli nase tudi muke, ki so bile namenjene nam. Junaško je pretrpel ves nacistični sadizem tudi grafik ilegalec Miklavž, ki nam je izdeloval in dobavljal črkovni material in klišeje. Tako je raje odnesel naša imena v grob, kakor bi bil klonil. Žal zaradi tabuja, ki je veljal med nami za veliko stvari, ki sta jih opravljala brata Zoran in Boris, ne vem. Oba so »pepejerci« umorili v gozdičku za Turjakom v noči na 4. maj 1945, samo pet dni pred zlomom nacizma. Z njima leži na grobišču marsikatera skrivnost iz ilegalnih časov.

Delo za Centralno tehniko je bilo zelo odgovorno in občutljivo; zato sva delala z Zoranom le v gumijastih rokavicah. Posebno sva pazila pri ponarejevanju sprva italijanskih, nato pa še nemških tiskovin in obrazcev. Kaj bi bilo uspešnejše in lepše odkritje za okupatorjevega agenta kakor lep prstni odtis tiskarja. Pri tiskarskem stroju pa sam ne veš, kdaj si umažeš prste z barvo ali maščobo. Kakor nalašč za ilegalno tiskanje je bila strojna oprema v naši tiskarni. Kombinacija knjigotiskarskega stroja s tehniko anilinskega tiska, ki smo jo uporabljali, je popolnoma zmedla izslednike, ki so tipali po litografijah in ofsetnih tiskarnah, naša »škrnicelj-fabrika« jim pa še na misel ni prišla. Tako smo med drugim natisnili tudi obveznice partizanskega poveljstva v dveh barvah, ki jih je okupator pripisal eni od ljubljanskih tiskarn in brez uspeha špicljal okrog nje. Ko pa je odkril ilegalno Tomšičevo tiskarno skoraj na samem dvorišču policije, je triumfiral.

Ogromen obseg, ki ga je zavzelo podtalno gibanje, je terjalo od vodstva že kar klasične državniške ukrepe. Tako je bilo potrebno zagotoviti neko izhodišče za finančno poslovanje. Zavedni Slovenci so podpisovali posojila za OF v vedno večjih zneskih in pojavilo se je vprašanje obveznic. Zato je vodstvo moralo nekaj ukreniti in to se je pokazalo tudi pri našem ilegalnem delu. Kar na lepem sem občutil, da se kuha nekaj večjega. Brat Zoran mi je začel vse pogosteje naročati, naj zjutraj zamujam delo. Zvest našemu dogovoru nisem nič vpraševal in večkrat »zaspal«, vseeno sem večkrat naletel na neznanca, ki je v temnejšem kotu pisarne nekaj dopovedoval bratu. Če sem še tako odvrčal oči, sem spoznal, da je to bila vedno ena in ista oseba. V zaporu sem zvedel, da je to bil Petrač in šele po vojni sem v njem spoznal Milana Škerlavaja, ki je takrat kot vodja Centralne tehnike KP dajal navodila za tiskanje potrebnih vrednotnic.

Za nekaj časa smo postali prava državna tiskarna za izdajo vrednostnih papirjev. Tako smo natisnili že omenjene obveznice partizanskega poveljstva v dveh barvah, in sicer je bila osnovna barva zelena; in to celo dvakrat, ker smo v naglici spregledali, da v naslovu manjka črka R pri besedi »partizanskega«. Osnutek te risbe je napravil tov. inž. arh. Marjan Tepina. Žig, ki pa je bil na teh obveznicah narisane, je naredil tov. inž. arh. Marko Župančič. Nadaljevali smo že s pravimi bankovci. To je bila velikanska serija bonov v apoenih po 10 000, 5000, 1000 in 500 lir, ki so jih zvesti »oefarji« dobivali v zameno za položeno posojilo v lirah. Tega smo natisnili toliko, da je doseglo neverjetne milijonske vrednosti. Tiskani so bili v svetlo modri barvi. Osnutek za to je napravil profesor inž. arh. Edo Ravnikar. Partizanske obveznice in te obveznice oziroma bone smo tiskali v prvi polovici leta 1942. V drugi polovici leta 1942 smo dobili nalogo, da tiskamo še obveznice oziroma bone po 50 in 100 lir. Tudi te smo tiskali v mnogih nakladah. Barva tiska teh obveznic oziroma bonov je bila oranžna. Osnutke za te pa je narisal inž. arh. Vlasto Kopač. Ko smo mi tiskali te obveznice oziroma bone, nismo vedeli, kdo so bili avtorji teh lepih osnutkov, to sem zvedel šele po osvoboditvi od tov. Milana Škerlavaja-Petrača. Kasneje je celo oživela misel ponarediti prave italijanske petdesetlirske bankovce. Vendar bi s tem izvali še kriminalistično policijo. To pa bi bilo preveč tvegano in je ta zamisel padla v vodo.

V to zvrst tiska je sodila tudi naša najtežja, a hkrati najbolj uspela naloga. To je bila ponaredba osebnih izkaznic v dveh odtenkih modre barve na papirju z vodnim tiskom. Z vodnim tiskom se je odlično odrezal Marko Zupančič. Z bratom Zoranom pa sva gotovo tri mesece pripravljala dvobarvni tisk. Dobila sva namreč dva enaka klišēja, na katerih sta bili združeni obe barvi, pač fotografičen posnetek originalne dvobarvne izkaznice, ki jih je, mislim, napravil in izjedkal Miklavž. Trajalo je celo večnost filigramskega dela, da sva izluščila potrebni tiskarski podlagi za vsako barvo posebej. Nato je bilo potrebno pripraviti še pravo barvno tančico, to pa se je vleкло, saj se je moral vsak poizkusni odtis dobro posušiti in spojiti s podlago, da sva dobila končni odtenek. Še dobro, da sva imela svoji legalni osebni izkaznici za stalno primerjavo, sicer bi se nama zmešalo ob neštevilnih inačicah in lončkih z barvnimi različicami. Posebno zadoščenje pa sva na koncu le imela, saj niso niti enega od ilegalcev odkrili zaradi ponarejene legitimacije, in teh je bilo kar lepo število v obtoku. Še danes hranim en izvod legitimacije kot trofejo.

Ne morem mimo mučnega spomina, ko sem se znašel v prav nerodnem položaju, ko me je tovariš iz študentskih let Zdenko Rupnik pričakal na cesti in me skušal pridobiti za delo v OF. Takrat smo že delali s polno paro in strogo sem varoval ilegalno. Ni kazalo drugega kot, da sem se izgovoril na ženo in otroke, češ da zaradi njih ne tvegam ničesar. Debelo me je pogledal in dejal: »Glej, kako drugačen si od očeta, ki je bil vendar znan kot odločen marksist, ti pa tak usrane. Kakor sem pozneje v zaporu izvedel od brata, je Zdenko dobil po liniji stik z njim.

Ob zlomu Italije triinštiridesetega leta smo se vsi štirje bratje pripravili za odhod v partizane, ker smo se bali Nemcev. Nahrbtniki so bili že nared, ko smo dobili sporočilo, da smo mobilizirani v Ljubljano in ostanemo na delu v svoji lastni tiskarni za Centralno tehniko. Bili smo namreč skoraj edini »tiskarji«, ker je večina ljubljanskih ilegalnih tiskarn propadla. Ni nam preostalo drugega, disciplinirano smo nadaljevali začetno delo, pa še kopico drugih nalog smo prevzeli, ker so se zaradi nepredvidnosti ali izdaj redčile vrste OF. Proti koncu smo menda ostali prav edini, zlasti še ker so se na osvobojenem ozemlju že uveljavile nove partizanske tiskarne. Mi pa smo pokrivali le potrebe Ljubljane.

Proti koncu leta 1944 smo dobili opozorilo, da začasno prenehamo in vse uničimo ali poskrijemo, ker je obstajal sum večjega izdajstva. In res so v decembru in januarju aretacije dosegle vrhunec. V začetku februarja 1945 je tudi nas prizadelo. Pobrli so vse štiri brate in sestro. Na srečo je Anka pravočasno oddala Šentjurčevo Marjetko.

Po enodnevnem zasliševanju na policiji na bivši Bleiweisovi cesti so nas ogledali v zapore na Poljanskem nasipu, ker smo se srečali z znanci in prijatelji in prav tu sem oprijemljivo dojel, da so za OF delali prav vsi od preprostega skromnega delavca do veletrgovca in industrijalca, le maloštevilni zagrizenci so ostali zunaj OF. Dva meseca smo še kar mirno preživeli v teh zaporih, če izvezam dan, ko so usmrtili tov. Kanteta, ki so ga dvakrat obesili na kostanjevo vejo ob jetniški kapeli. Poudarjam dvakrat, ker se je prvičkrat vrv utrgala. Domobranske pasje duše pa so šle mimo tega in ga v drugo obesile na debelo vrv navzlic mednarodni navadi, da v takem primeru obsojenca pomiloste.

Konec nacizma sem z bratom Branetom dočakal na prisilnem delu na Jezer-skem, kamor so nas z večino zapornikov odgnali, brata inž. Zorana in dr. Borisa pa je domobranska policija kljub razglašeni amnestiji enodnevne aprilske vlade umorila v gozdčku za Turjakom v noči na 4. maj 1945, kot »povračilo« za kočevski proces. Še razvpiti sadistični gestapovec Simon je odnehal, le peščica slovenskih političnih desperadosov ni priznala svoje zmote in seveda tudi ni priznala poraza.

Obveznice 5% posojila svobode leta 1942

Ing. arh. Vlasto Kopač

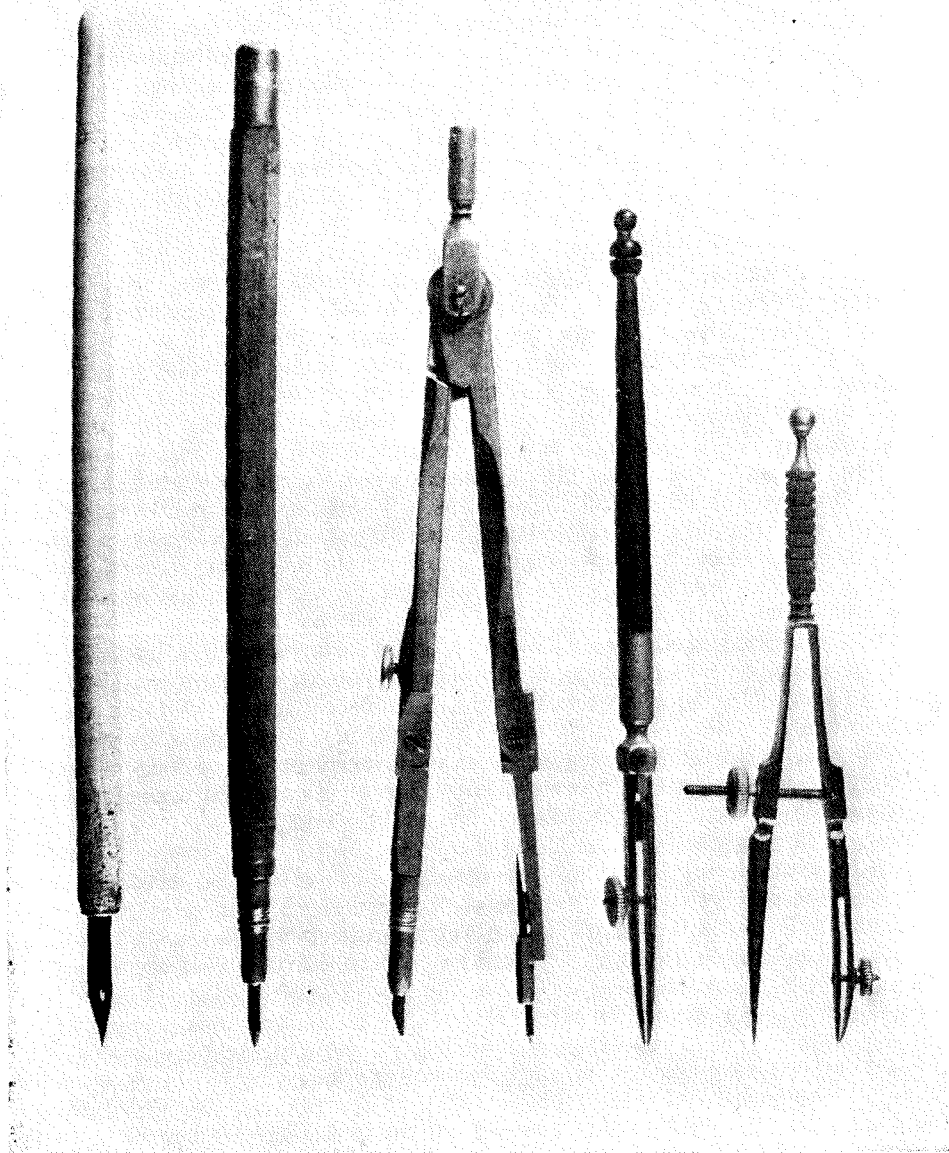

Od tistih let, ko so po ljubljanskih ulicah v taktu italijanskih bobnov dan za dnem korakali fašistični skvadrasti in sardinski grenadirji, ko so se naši ljudje na življenje in smrt borili proti italijanskemu in nemškemu okupatorju ter beli in plavi gardi, je minilo že dobrega četrto stoletje. Marsikatera podoba je od tedaj že zbledela v našem spominu, nekatere pa so ostale še zmeraj žive. Med temi so tudi spomini na delo v Centralni tehniki KPS leta 1942 in 1943. Spomin je ostal živ menda prav zato, ker je precej dela iz tega obdobja ohranjenega v Muzeju ljudske revolucije Slovenije, morda pa tudi zato, ker smo tedaj v naše ilegalno delo vlagali svoje goreče navdušenje mladih ljudi, ki so bili trdno prepričani, da s svojim delom v ilegali gradijo boljši in pravičnejši svet.

Od začetniških poskusov leta 1941 se je Centralna tehnika KPS že postavila na noge in je bila v 1942. letu že kos tudi zahtevnejšim grafičnim, dokumentnim in tiskarskim nalogam. V poletju 1942 je naša Partija v središču Ljubljane organizirala še eno ilegalno tehniko. V pritlični dvoriščni stavbi, prislonjeni na slepo steno petnadstropnega stanovanjskega bloka Pokojninskega zavoda, tik ob glavni komandi italijanske policije, je Milan Škerlavaj-Petrač organiziral ilegalno tiskarno, ilegalno dokumentno tehniko, legalno knjigovoznico in legalno pisarno gradbenega podjetja. Slednji sta seveda prav tako kot prvi dve opravljali svoje naloge le po direktivah KPS.

V tej stavbi je bila med gradbeno pisarno gradbenega tehnika Staneta Šefica in knjigovoznico Akademске založbe pod vodstvom knjigoveškega mojstra Toneta Baggie pozidana še ena opočna stena, za katero je bila skrita ilegalna partijska tiskarna s tiskarskim tiglom na električni pogon, črkostavnimi regali in delovnim pultom ter pogradom, kjer sta delala tiskarja Janez Štrekelj in Srečko Pleško-Fiks, kasneje pa še Burič-Buro. Nad Šefičevo gradbeno pisarno je bila risalnica, zraven, nad tiskarno, pa je bil moj bunker, risalnica dokumentne tehnike. V začetku poletja 1942 sem risal v risalnici nad pisarno Šefičevega gradbenega podjetja, spat pa sem hodil v sosednji bunker skozi skrivni vhod med policami v steni. Ker so se italijanski agenti OVRE zvečer pogosto smukali pod oknom risalnice, smo iz varnostnih razlogov ta skrivni vhod v bunker zazidali in prebili prehod vanj v stropu nad tiskarno, tako da smo oba tiskarja in jaz ter knjigovezi hodili v knjigovoznico, mi trije pa nato skozi zamaskirani vhod med policami v steni za skladovnicami papirja naprej v tiskarski in dokumentni bunker.

Ziveli smo tako, kot danes žive le še tam, kjer se borijo za obstoj in osvoboditev izpod tujega jarma. Zvečer pred policijsko uro so knjigovezi odšli in zaklenili delavnico, odšel je tudi Šefic iz sosednje pisarne, v obeh bunkerjih smo ostali čez noč le trije, oba tiskarja in jaz. Tiskarski stroj je tekel pogosto vso noč, jaz pa sem prav tako risal pri električni luči do prvega svita, ko sem se za nekaj ur zleknil v pograd. Naloge niso smele čakati, treba jih je bilo opraviti takoj ali vsaj čim prej, boj je potekal na vsej fronti, tudi na tiskarski in dokumentni, vsaka zamuda časa bi lahko pomenila izgubo prednosti v tem boju.

Pripomočki, s katerimi sta bili narisani 5% obveznici po 50 lir in 100 lir

Včasih zvečer, preden je mojster Tone Baggia zaklenil delavnico in s svojimi knjigovezi odšel domov, se je odprla skrivna loputa v našo tiskarno in skozi jo je neznana roka vrgla klobuk, porinila moško suknjo, potem pa še polno kiantarico, nazadnje pa se je skozi odprtino v steni potegnil v tiskarski bunker še Petrač, tedanji šef Centralne tehnike KPS. Prinesel je novice, ki jih mi trije, po cel teden v bunkerju, nismo poznali. V zatohlem zraku ozkega prostora brez okna in ustrezne ventilacije smo bili kot mornarji v podmornici. Po »družabnem večeru« je naš šef za kakšno urico zaspal in zjutraj zopet odšel po svojih zakonspiriranih poteh. Ob vsakem obisku v naši tehniki je ponavadi prinesel tudi naloge, ki smo se jih takoj lotili in včasih zjutraj je opravljeno delo že odnesel s seboj. Tako sem pogosto čez noč izdelal linoreze ali grafične letake, pa dokumente, žige, ilustracije, glave ilegalnega tiska in naslovne strani naših brošur, kar je ponavadi odnašal Boris Kariž.

V drugi polovici leta 1942 sem dobil odgovorno nalogo, naj izdelam OF bone po 50 in 100 italijanskih lir. Treba jih je bilo likovno ustrezno zasnovati ter s tekstom na prednji strani v celoti narisati, le daljši tekst razpisanih pogojev posojila na zadnji strani obveznic naj bi bil tiskan s stavljenimi črkami. Zaradi prenašanja in rokovanja z obveznicami v posebnih okoliščinah sem predvidel za obveznico za 50 Lit velikost $7,7 \times 4,7$ cm, za obveznico za 100 Lit pa velikost $10,7 \times 4,7$ cm. V podtisku na prednji strani obveznice za 50 Lit sem upodobil figuralno kompozicijo: partizana, ki polni puško, za njim stopa žena z dojenčkom v naročju, v ozadju je kmečka hiša s slamnato streho, smrekov gozd, tovarniški dimniki, kot simbol bodoče industrializacije in napredka naše dežele. Obe figuri z ozadjem vred napolnjujejo stilizirano silhueto Triglava, simbola našega osvobodilnega boja. Na vsaki strani osrednjega emblema sta peterokraki zvezdi z vejico zimzelena v sredini, simbolom kmečkih upornikov. Vsa ostala ploskev je izpolnjena z risanim rastrom, sestavljenim iz črk OF. Podtisk je oranžen, čezenj pa je tiskan risan tekst v temno rdeči barvi: Gospodarsko finančni odbor Osvobodilne fronte izplača imetniku tri mesece po popolni osvoboditvi 50 Lit v tedanji narodni valuti. Na zadnji strani obveznice je v sredini okrogel emblem s Triglavom, ki ga obdajajo z obeh strani pšenični klasji, po obodu pa poteka napis: Osvobodilna fronta slovenskega naroda. Ves drugi prostor ploskve je prav tako izpolnjen z risanim rastrom iz črk OF. Tudi ta podtisk je v oranžni barvi, čezenj je natisnjen temno rdeč stavljeni tekst: SNOO razpisuje posojilo pod naslednjimi pogoji:

1. Višina posojila svobode znaša 20 milijonov din.
2. Za to posojilo jamči SNOO ter prevzame za isto jamstvo po osvoboditvi vsa davčna moč prebivalstva na celokupnem bodočem slovenskem ozemlju.
3. Posojilo se obrestuje 5 % letno in so obresti oproščene vseh sedanjih in bodočih davkov in pristojbin. Prvi obrok se izplača po osvoboditvi. Tozadavne modalitete se predpišejo naknadno.
4. Plačuje se posojilo svobode v Lit, in sicer 38 Lit za 100 din. Vpis posojila se vrši v najmanjšem znesku 100 Lit in se stopnjuje do poljubne višine.
5. Posojilo se vrne 3 mesece po popolni osvoboditvi v takrat veljavni narodni valuti.

Druga obveznica za 100 Lit formata $10,7 \times 4,7$ cm ima oranžen podtisk: v sredini ploskve, na prednji in zadnji strani obveznice koraka partizan s slovensko zastavo, ob njem je zimzelen, ves ostali prostor pa je izpolnjen kot pri prvi obveznici z risanimi črkami OF. Čez oranžni podtisk je natisnjen moder risan tekst: Gospodarsko finančni odbor Osvobodilne fronte izplača imetniku 3 mesece po popolni osvoboditvi 100 Lit v tedanji narodni valuti. Na levi strani osrednjega teksta je peterokraka zvezda, ki jo obkroža napis: Smrt fašizmu — svoboda na-

rodu. Na desni strani glavnega teksta pa je emblem Triglava s črkama OF in lipovo vejico v vznožju. Obdaja ga napis Osvobodilna fronta slovenskega naroda. Na zadnji strani 100-lirske obveznice je v sredini emblem Triglava s črkama OF in enakim stavljenim tekstom kot na 50-lirski obveznici, le da je tiskan v modri barvi.

Risbe in oba glavna teksta obveznic sem narisal s črnim tušem na pauspapir, vsako barvo posebej, to so bili v ilegalni cinkografiji fotografsko pomanjšani na določeno velikost in kliširani v črtne klišeje. Vse obveznice so bile kasneje še tekoče numerirane.

V bunkerju dokumentne tehnike nad ilegalno tiskarno v Šubičevi ulici sem nato po Petračevem naročilu izdelal še osnutke slovenskih partizanskih znamk, ki pa jih nismo nikoli tiskali, pač pa sem jih leta 1942 uporabil kot vinjete v ilegalnem partijskem Delu.

Cinkografija v Ljubljani 1941 — 1945

Zlatko Močnik

Oddelek v sestavu Centralne tehnike Komunistične partije Slovenije (CT KPS), ki naj bi izdeloval klišeje za dokumente, štipiljke, krušne karte, obveznice, bone in temu podobno, smo imenovali cinkografija, čeprav je pravilen slovenski izraz klišarna. Brez tega sektorja si ne moremo zamisliti, da bi bili lahko izdelali v najkrajšem času potrebne dokumente, ki jih je okupator menjaval z namenom, da bi onemogočil gibanje ilegalcev, razne prevoze po železnici, potovanja iz kraja v kraj itd. Zaradi tega so se kmalu po okupaciji začele priprave za organizacijo cinkografije.

Postaviti in urediti cinkografijo pa ni niti lahka niti enostavna stvar že v normalnih okoliščinah, kaj šele med okupacijo v ilegalnem delu. Za vsak kliše je treba najprej predlogo (dokument, štipiljko itd.) prefotografirati, za to je potreben poseben reprodukcijski aparat, ki ima za optiko prizmo, ki sliko ali risbo tako obrne, da je na plošči ali filmu taka kot na risbi ali sliki. Ko tak negativ skopiramo na cink, dobimo na njem obrnjeno sliko, ko pa to po jedkanju odtisnemo na papir, dobimo zopet sliko enako originalu, ki smo ga reproducirali. Za to delo pa potrebujemo še temnico, jedkalni stroj, kopirni okvir, vrtilni stroj za pripravo cinkove plošče, usnjene in gumijaste valjke, korita za spiranje in umivanje ter obdelavo fotografskih in cinkovih plošč, litografske kamne, obločnice, sklede za razvijanje, fiksiranje, jedkanje in druga dela ter vrsto kemikalij, ki so bolj redke in jih tedaj ni bilo lahko dobiti.

Potrebe po raznih dokumentih in vseh mogočih drugih obrazcih pa so neprenehoma naraščale, saj je OF zajela v borbi proti okupatorju domala že vse prebivalce Slovenije. Večalo se je število ilegalnih delavcev, katerim je bilo treba preskrbeti dokumente za njihovo več ali manj nemoteno gibanje, da bi svoje naloge lahko redno opravljali.

Tedaj je bil zadolžen Janez Šubic-Ladi, da poskrbi za cinkografijo. Ker nismo nikjer dobili primernega prostora, sem mu predlagal, da bi začasno, dokler ne bi uredili primernega prostora, postavili cinkografijo pri meni doma, za to bi izkoristil prostor drvarnice. S tem se je strinjal in smo oktobra 1941 ves material, ki smo ga do tedaj zbrali in imeli skritega v kleti ljubljanske Opere, prepeljali k meni domov. Reprodukcijske kamere nismo dobili. Imel pa sem potreben fotografski aparat v velikosti 40×40 cm. V delu drvarnice, ki je bila v dvoriščni stavbi in smo imeli nekako delavnico za domača opravila, sem si uredil temnico. Na star mizarski pult sem postavil fotografski aparat; tega sem moral za povečavo ali pomanjšavo premikati bliže ali bolj daleč od okvira, ki sem ga napravil za držanje originalov. Obločnic, ki jih uporabljamo pri reprodukciji, seveda nisem imel. Originale sem osvetljeval z mlečnimi žarnicami petsto sveč.

Razumljivo je, da je bila osvetlitev temu primerno dolga. Največji problem pri tehničnem delu je bila vsekakor prizma, te pa nisem imel. Zaradi tega sem fotografske plošče, ki smo jih takrat še sami polivali s kolodijevo emulzijo, vložil v kaseto obrnjeno, se pravi da ni bila plast, občutljiva za svetlobo, obrnjena proti originalu, temveč je bilo prvo dvomilimetrsko steklo in šele potem emulzija. To pomeni, da svetloba ni padla naravnost na emulzijo, občutljivo za svetlobo, temveč na steklo. Zaradi loma svetlobe sem skozi steklo vedno dobil dvojno sliko, eno bolj ostro, drugo pa manj. Potrebno je bilo zelo zamudno delo, da sem dobil potem na cink res kopijo, ki je ustrezala vsem zahtevam.

To pa niso bile vse neprijetnosti. Tudi pri nadaljnji izdelavi klišejev na cinkovi plošči sem imel velike težave. Za izdelavo klišeja je potrebno cinkovo ploščo večkrat premazati z barvo in preparirati s kolofonijo ter posebnim asfaltom v prahu. Tako se zaščiti risba in kislina jedka samo tam, kjer ni risbe. Za to nanašanje barve na risbo na cinkovi plošči pa potrebujemo za vsako jedkanje drugačen valj. Imel pa sem samo enega, in sicer gumijastega iz tiskarskega stroja, ki ni ustrezal niti enemu izmed valjev, ki jih uporabljajo v klišarnah. Bil je zelo težak in je bilo potrebno veliko truda in potrpežljivosti, da sem barvo pravilno nanese na risbo. Ker nisem imel jedkalnega stroja, sem moral globinsko jedkanje delati s solno kislino, ta pa pojedka tudi risbo. Tako jedkanje je bilo predvsem težavno pri izdelavi raznih dokumentov, ki imajo vse polno tankih črt, črtic in pik. Vkljub vsem tem težavam so bili klišeji izdelani zelo natančno, saj sem se dobro zavedal, da bi vsaka najmanjša napaka ali netočnost tako glede originalnosti kot glede velikosti lahko stala življenje vsakega, ki bi tak netočen dokument imel. Dovolj zgovoren dokaz za natančnost in kvaliteto naših izdelkov je vsekakor ta, da so po vdoru v bunker pri zaslišanju pretepli tov. Staneta Cimpermana, ker je pokazal, katere krušne karte je tiskal v cinkografiji; Italijani mu tega namreč niso verjeli in so trdili, da so ponarejene krušne karte tiste, ki so bile dejansko originalne in so jih tiskali Italijani sami. To pa zaradi tega, ker so bile naše ponarejene krušne karte bolj izdelane kot originalne.

V teh prostorih sem izdelal klišeje za »lasciapassare« (propustnico), vrsto klišejev za štampljke za naše partizanske enote in dokument za rešitev Toneta Tomšiča iz ljubljanskih zaporov. Tu sem delal nekako do konca decembra 1941, ko sem moral po nalogu tedanjega vodje CT KPS Dušana Kraigherja-Juga v ilegalo.

Redno sem spet pričel delati avgusta 1942, ko smo uredili bunker za cinkografijo v tedanji Adamič-Lundrovi ulici na Kodeljevem.

Bunker je bil narejen pod kletnimi prostori v stavbi Borisa Raceta, in sicer 5 metrov pod nivojem zemlje. Velik je bil približno $4 \times 2,5$ metra, visok pa kakšna 2,5 metra. Prvi vhod je bil napravljen tako, kot so običajno v tleh napravljene

odprtine za ure za merjenje porabe vode in glavno mesto za zapiranje vode v hiši. Z vrtenjem kolesa za zapiranje vode se je premaknila betonska plošča in si se skozi odprtino po lestvi spustil v ozek hodnik, dolg približno 4 metre. Na koncu tega hodnika je bil bunker. Po nekaj mesecih smo vhod v bunker preuredili tako, da smo pod stopniščem, ki je vodilo v klet, napravili fotoamatersko temnico z betonskim koritom za izpiranje slik. Pod tem betonskim koritom je bil napravljen vhod tako, da se je s pritiskom skozi majhno zarezo odprla stena v velikosti približno 40×40 cm. Tu je bil manjši poglobljen prostor, iz katerega se je prišlo v hodnik, ki je vodil v bunker, tako da se je z močnim potiskanjem odprla stena tega poglobljenega dela. Ta stena je bila na tračnicah. Bunker je bil zelo lep urejen in prav gotovo edinstven med vsemi prostori, ki so bili napravljeni v tak namen, in to ne samo pri nas. Že med zidavo smo razmišljali, kako bi preprečili, da se hlapci solne in solitrne kisline ne bi vpili v betonske stene. Odločili smo se, da bomo vse stene in strop obložili z belimi keramičnimi ploščicami in tako preprečili vpijanje hlapov kislin in kemikalij v stene ter omogočili tudi redno umivanje in čiščenje sten. Na tleh je bila posebna izolacijska snov proti vlagi in mrazu, čez pa položen linolej. Kljub vsemu temu pa je bilo delo v bunkerju zelo naporno in nezdruvo zaradi hlapov solne ter solitrne kisline. Precej časa je poteklo, preden smo uredili ventilacijo, tako da je bilo mogoče dalj časa vzdržati v bunkerju. V začetku sem uporabljal plinsko masko, da sem sploh lahko delal. Pa tudi plinska maska je bila po enem tednu uničena.

Niso pa bile to edine težave pri ureditvi bunkerja. Med tem časom so bile izdelane tudi obločnice, ki pa porabijo veliko elektrike. Zaradi tega smo morali napeljati električni tok v bunker pred števcem, da ne bi velika poraba elektrike postala sumljiva okupatorju. Dalje, bunker je bil pod nivojem kanalizacije. Pri reprodukciji fotografiji in izdelavi klišeev pa potrebujemo veliko vode. Zaradi tega smo napravili poseben rezervoar za odpadno vodo in izdelali črpalko za črpanje te vode v kanalizacijo. Te stvari se mogoče zde malenkostne, vendar kažejo, na kaj vse je bilo treba misliti pri izgradnji ilegalnih bunkerjev. Najmanjša nepazljivost bi lahko pritegnila pozornost okupatorja, saj je bil predvsem alergičen na naš tisk in ga hotel na vsak način zatreti.

Mnogo je spominov na ta čas. Mnogi so že zbledeli, predvsem je zabrisanih veliko podrobnosti. Kljub temu pa so nekateri dogodki, čeprav je preteklo že petindvajset let, vsaj v glavnih obrisih še živi in jih nikdar v celoti ne bom pozabil. Zaradi tega naj nekatere na kratko opišem.

Kot sem že omenil, smo imeli velike težave z reproduciranjem vseh mogočih dokumentov in tiskovin, ker nismo imeli reprodukcijskega aparata oziroma pri optiki še prizme. Delali smo vse mogoče poskuse, kako bi ta problem rešili. Uspeli smo posrebiti steklo na površini, kar bi ustrezalo, vendar je bila zaradi kislinskih hlapov ta posrebitev uničena. Zato smo se dogovorili s tedanjim vodjem CT KPS Milanom Škerlavajem-Petračem, da napravimo akcijo v klišarno Deu v Dalmatinovi ulici. Za akcijo je bil določen ključavničar z vsem potrebnim orodjem za odpiranje vrat in po potrebi tudi vlamljanje, član varnostne obveščevalne službe in jaz. Akcijo smo izvedli novembra ali decembra 1942. leta. Opraviti smo jo morali proti večeru, ko je bila že tema, da bi bili manj opazni. Dobili smo se ob 18,30 in takoj pričeli. Član varnostne službe je imel nalogo, da straži v Dalmatinovi ulici na naju, ki sva vlamljala v klišarno, opozori na nevarnost, če bi pretila, da bi lahko pravočasno pobegnili. Klišarna je imela izhod tudi na dvorišče in tu naj bi vlomili vrata in odnesli prizmo ter še kakšno drugo stvar, ki bi nam pri izdelavi klišeev prišla prav. Predvideno je bilo, da bomo akcijo zaključili naj-

pozneje do 19.30, ker je bila ob 20. uri že policijska ura. Žal to do določene ure ni uspelo, in to iz dveh razlogov: Dvoriščni vhod v klišarno je imel dvoje zelo močnih vrat, dobro zaprtih in zavarovanih z železno preklado. Drugič, pa je bila na dvorišču cvetličarna, ki so jo zaprli šele nekaj minut pred pol osmo zvečer in zaradi tega nisva smela povzročati preveč hrupa, da naju ne bi opazili. Nekaj minut čez pol osmo naju je prišel obvestiti varnostnik, da ima nalog zapustiti kraj akcije ob pol osmih in se mora navodil držati. Tako sva s ključavničarjem ostala sama in kljub temu sklenila, da akcijo izpeljeva do konca. Uspelo nama je, da sva prišla v prostore klišarne kakih dvajset minut pred osmo. Na hitro sva poiskala prizmo. Mudilo se nama je, da bi pred plicijsko uro za gotovo prišla vsak na svoje mesto. Toda smola. Glavna vrata, ki vodijo na cesto, so bila že zaklenjena. Kaj sedaj? Hitro se odločiva. Poizkusiva pri drugi hiši. Hitro preskočiva okrog dva metra visoko ograjo in že sva na sosednjem dvorišču, toda vrata so bila tudi tu že zaklenjena. Skočiva na tretje dvorišče. Vrata zaklenjena. Preskočiva zid na dvorišče proti Tavčarjevi ulici. Kot zakleto. Vsa vrata zaprta. Stojiva na zadnjem dvorišču, ki meji na vrt današnjega hotela Turist, tedaj hotel Štrukelj, tam pa so bili italijanski vojaki. Prehoda na to dvorišče ni bilo. Zlezeva na precej visoko teraso. Mogoče bova le našla kako rešitev iz tega labirinta. Komaj sva dobro na terasi, ko se odprejo vrata in na teraso stopi ženska. Ne da bi premišljevala, sva skočila kake štiri metre globoko na vrt hotela Štrukelj. »Zdaj pa hitro od tod,« sva zašepetala. Previdno se približava ograji, da bi skočila na cesto, in čimprej izginila. Nemogoče. Straža patroljira ob ograji. Odločitev je bila kratka: Greva skozi hotel, pa bo, kar bo. Če naju ustavijo in pridržijo, sva kriminalca. Pogumno stopiva z dvorišča v jedilnico kot dva delavca, ki sta popravljala naročena dela. Lagodno greva prek jedilnice k izhodu na hodnik in skozi glavni vhod mimo straže, prečkava Dalmatinovo ulico. Ko prideva za vogal v Prečno ulico, pa v dir, kar so nama dale noge. Manjkalo je pet minut do osmih, se pravi, do policijske ure in v tem času bi morala priteči na varno v bunker na Kodeljevem. Tekla sva na vso moč. Tovariš je stanoval nekje pri bolnici in kar v teku sva se poslovila. Na šempetrski cerkvi je bila ura osem. Nič ne pomaga. Naprej moram, pa naj se zgodi kar hoče. Do mostu prek Ljubljane je šlo vse po sreči. Ko pridem na most, pa zavpije stražar: »Ferma!« Ustavim se. Straža se mi počasi približa in zahteva osebno izkaznico. Dam mu jo, iz nje pa potegnem vstopnico za neko prirediteljev Dopolavora (fašistični sindikati). Stražar to opazi in zahteva, naj mu listek izročim. Ko vidi, da je vstopnica, mi jo vrne skupaj z osebno legitimacijo in me spusti naprej. Od tu naprej nisem več tekel. Tako sem prišel v bunker kakih dvajset minut po osmi uri. Prebivalci bunkerja so sedeli tiho in vsi blede, ker so bili prepričani, da akcija ni uspela in so nas zaprli. Ko so me pa zagledali, se jim je izvil globok vzdih in kri jim je zopet pordečila lica. Njim in meni se je odvalil velik kamen s srca, da se je vse srečno končalo.

Podobnih napetih trenutkov je bilo pri našem ilegalnem delu mnogo. Naj opišem samo še enega, ki ni bil trenuten, vendar je ustvarjal negotovost in grizel živce dalj časa. Zakonski par, imena se ne spominjam več, je pristal, da se vseli v kletno stanovanje nad bunkerjem in bo kuhal za vse, ki bodo v bunkerju delali (tedaj sem bil še sam). V začetku je bilo vse v redu. Mož je bil zelo ambiciozen, hkrati pa zahteven. To je z dneva v dan stopnjeval. Čez nekaj časa si je vbil v glavo, da je to delo zanj premalo, in če hočemo, da bo še naprej sodeloval z nami, bolje rečeno z OF, mora postati član izvršnega odbora OF. Če to ne uredimo, nas bo izdal Italijanom. Grožnje so bile vsak dan večje, vedno bolj nestrpne in resne. Ni si dal dopovedati, kako važno je to delo za OF in ves narodnoosvobodilni boj.

ODLOK

O RAZPISU 3 % POSOJILA NARODNE OSVOBODITVE

Čl. 1. na temelju uredbe o posojilu Narodne osvoboditve AVNOJ-A od 15. I. 1943, ki se nanaša na ves teritorij Jugoslavije, razpisuje izvršni odbor Osvobodilne Fronte slovenskega naroda posojilo Narodne osvoboditve v znesku

LIR PETDESET MILIJONOV

za potrebo NOV in PO Slovenije in osvobojenega slovenskega ozemlja.

Čl. 2. Posojilo Narodne osvoboditve se obrestuje s 3. odst. ki bodo izplačani istočasno s povrnitvijo posojila.

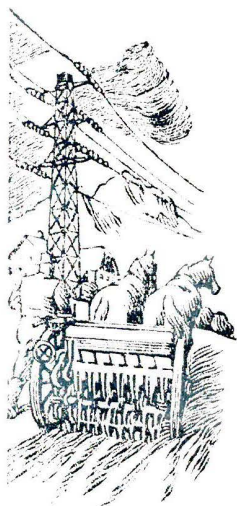
Čl. 3. Posojilo* bo vrnjeno v enem letu po osvoboditvi celokupnega slovenskega ozemlja v takratni narodni veljavi in v razmerju današnje kupne moči marke v že osvobojenem slovenskem ozemlju.

Čl. 4. Vpis posojil Narodne osvoboditve se vrši pri vseh odborih OF v času do konca decembra 1943.

Na položaju, dne 8. oktobra 1943. 1 5

Predsednik:
Josip Vidmar

Sekretar:
Boris Kidrič

Ni hotel biti tih, skromen, neznan delavec v boju za nacionalno in socialno osvoboditev slovenskega naroda. Hotel je imeti funkcijo, zagotoviti si položaj že v začetku. Za to je bil pripravljen žrtvovati vse, in če mu ne uspe, postati izdajalec in pri fašistih dobiti pohvalo in položaj ter tako zadostiti svoji bolni ambiciji.

Razumljivo je, da v takem ozračju človek ni mogel biti sproščen. Vsak trenutek sem lahko pričakoval izdajo. Živčna napetost je rasla, toda ne samo pri nas, temveč tudi pri obeh zakoncih. Njegova nestrpnost je bila taka, da smo vsak čas pričakovali najhujše. Ko so se tudi odgovorni člani CT KPS prepričali o resnosti situacije in prišli do spoznanja, da so grožnje resne, so predlagali poverjeništvu CK za Ljubljano, naj zakonca pošlje na osvobojeno ozemlje, tam zasliši, in če je potrebno, postavi pred ljudsko sodišče in kaznuje, če sta kriva, ako pa nista kriva, naj ju razporedi v partizanske edinice. Poverjeništvu je na to pristalo. Naredili smo jima legitimacije in vse druge dokumente, potrebne za odhod iz Ljubljane. Njima je bilo rečeno, da gresta na sedež izvršnega odbora OF in bodo o njegovi funkciji ter bodočem delu odločili tam. V Dolomite ju je peljal pokojni Janez Šubič-Ladi. Po vrnitvi mi je povedal, da so ju zaslišali in sta priznala vse, kar sem navedel. Mož je odločno izjavil, da bi grožnje glede izdaje tudi uresničil, če ne bi upoštevali njegovih zahtev.

To obdobje je bilo zame gotovo eno najhujših v vsem vojnem času. Saj to ni bila trenutna težava ali nervozna situacija, ki ti daje mrzlično misliti, kako bi se rešil, temveč neprestana živčna napetost, ki se kar naprej stopnjuje in je ubijajoča.

Na začetku opisane težave pri izdelovanju klišejev pa tudi oba opisana dogodka bosta bralcu lahko vsaj približno ustvarila sliko, v kakšnih razmerah in kakšnem ozračju smo opravljali naše delo. Prepričan sem, da si bodo lažje predstavljali težave, ki smo jih imeli pri izdelavi prvih obveznic in bonov Osvobodilne fronte slovenskega naroda.

Ena izmed prvih nalog oziroma del, ki sem jih moral napraviti v novem bunkerju, so bili boni Posojila svobode po 500, 1000, 5000 in 10.000 Lit. Izdelati je bilo treba klišee za podton bona, ki je imel po vsem polju drugo poleg druge črki OF, v sredini bona pa je bil motiv tovarne z delavcem. Podton je bil na obeh straneh bona enak in tiskan v golobje sivi barvi. Za te bone sem moral izdelati tudi klišee s peterokrako zvezdo, ki je bila natisnjena na levi prve strani bona, in simbol Osvobodilne fronte slovenskega naroda — stiliziran vrh Triglava v tankem krogu in s črkami OF — na desni strani bona. Ti klišeeji in ves tekst na bonu so bili tiskani v cinober rdeči barvi. Na drugi strani je bilo v dveh kolonah natisnjeno naslednje besedilo:

POSOJILO SVOBODE

SNOS razpisuje posojilo svobode pod sledečimi pogoji:

1. Višina posojila svobode znaša 20.000.000 din.
2. Za to posojilo jamči SNOO ter prevzame za isto jamstvo po osvoboditvi vsa davčna moč prebivalstva na celokupnem bodočem slovenskem ozemlju.
3. Posojilo se obrestuje po 5 % letno in so obresti oproščene vseh sedanjih in bodočih davkov in pristojbin. Prvi obrok obresti se izplača po osvoboditvi. Tozadevne modalitete se predpišejo naknadno.
4. Vplačuje se posojilo v Lit in sicer po tečaju 380 Lit za 100 din. Vpis posojila se vrši v najmanjšem znesku 100 Lit in se stopnjuje do poljubne višine.
5. Posojilo se vrne tri mesece po popolni osvoboditvi v takrat veljavni narodni valuti.

6. Posojilo je neprenosno in se vrne le posojilodajalcu ali v slučaju smrti njegovemu dediču.

Osnutek za bone je napravil arh. Ravnikar. Tiskali so jih v tiskarni Tuma v Zeleni jami. Veliki so bili $17,6 \times 5,6$ cm. Izdal pa jih je gospodarsko finančni odbor Osvobodilne fronte. Izšli so verjetno julija 1942.

Druga denarna vrednota, ki jo je izdala Osvobodilna fronta, so bile priznanice za partizanske enote, da so z njimi izdajale potrdila za prejeti denar, hrano, živino ali druge potrebščine, ki so jih potrebovale za uspešno borbo. Priznanice so bile velike $13,9 \times 5,7$ cm in so bile povezane v bloke. Na levi strani je bil kupon v velikosti približno tretjine vse priznanice. Na tem kuponu je bilo besedilo: bataljon, odred, grupa, potrjuje, da je prejela za Lit.....

Besede bataljon, odred, grupa so bile tiskane druga pod drugo in so imele poleg prazen prostor za izpolnitev potrebnih podatkov. Kupon je bil bele barve, besedilo pa v črnem tisku. Desni del kupona je imel podton svetlo modre barve. Na sliki je volovska vprega s kmeti orači. Nad njimi je stiliziran Triglav. Besedilo na tej strani je takole: Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet se obvezuje, da bo najkasneje v enem letu po osvoboditvi slovenskega naroda izpod jarma okupatorjev izplačalo imetniku te obveznice v takrat veljavni valuti.... Na levi strani spodaj je podpis: Komandant Peter Strugar, na desni pa Politični komisar Jernej Posavec. V sredini med podpisoma je bila peterokraka zvezda in okrog nje krožen napis Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet.

Na zadnji strani je bil motiv za podton isti kot na prvi strani in v enaki svetlo modri barvi.

Priznanice so bile oštevilčene. V promet so bile dane avgusta 1942. leta. Osnutke zanje je napravil arh. Marjan Tepina, tiskane pa so bile v tiskarni Tuma.

Tretja in četrta denarna vrednot oziroma vrednostni papir so bili boni po 50 in 100 Lit, ki so bili izdani hkrati, in sicer v bunkerju 1943. leta. Bon po 50 Lit je bil velik $7,8 \times 4,7$ cm, po 100 Lit pa $10,8 \times 4,7$ cm.

Oba bona sta bila tiskana v dveh barvah. Bon za 50 Lit je imel podton v oranžni barvi, besedilo pa je bilo tiskano v cinober rdeči barvi. Podton je imel v sredini bona velik simbol Osvobodilne fronte — stilizirani Triglav — z vrisano tovarno in delavci. Ves ostali prostor je bil izpolnjen s črkami OF. Tekst je bil v sredini bona. Na levi in desni strani bona pa je bila peterokraka zvezda z lipovo vejico v zvezdi. Na zadnji strani je imel podton v sredini stiliziran Triglav, izdelan iz opeke. Tega obdaja žitno klasje, vse to pa obkroža napis Osvobodilna fronta slovenskega naroda. Ves ostali prostor pa je izpolnjen, enako kot na prednji strani, s črkami OF.

Bon za 100 Lit je imel podton v rumeno rjavi barvi. Na sprednji strani je v sredini bona košato drevo z zastavo. Na zadnji strani pa je pokrajina s partizanom, ki nosi razvito trobojnico s peterokrako zvezdo. Ves ostali prostor na sprednji in zadnji strani pa je izpolnjen s črkami OF. Tekst je bil natisnjen v temno rjavi barvi. V isti barvi je na sprednji strani levo peterokraka zvezda, ki jo obkroža besedilo — Smrt fašizmu — svobodo narodu. Na desni strani pa je stiliziran Triglav, med vrhovi črki OF in vse to obkroženo z besedilom — Osvobodilna fronta slovenskega naroda. Boni za 100 Lit so bili tudi oštevilčeni. Osnutke za oba bona je napravil arh. Vlasto Kopač, tiskali pa so ju kot vse druge v tiskarni Tuma. Ti boni so bili tudi zadnji, ki so jih tiskali v Ljubljani.

Naj opišem še nekaj, kar je tudi v zvezi z našim delom, a javnosti ni znano. To je poskus, da bi izdelovali bankovce za 100 Lit. Po padcu tiskarne »Jama« v Zeleni jami je prve dni januarja 1943 prišel v bunker cinkografije tudi

tov. Stane Cimperman z ženo Karlo. Še tisti mesec smo dobili tudi majhen tiskarski stroj tigel in tako razširili svojo dejavnost tudi na tisk. Veliko smo premišljevali, kako bi okupatorju čimbolj zagodli in kako bi prišla Osvobodilna fronta do večjih finančnih sredstev. Tako se je porodila zamisel, da bi izdelovali italijanske lire. S tov. Cimpermanom te ideje nisva takoj predlagala vodji CT KPS tov. Milanu Škerlavaju-Petraču, temveč sva proučevala vse tehnične možnosti in težave v zvezi s to izdelavo ter delala poskuse. Ko sva prišla do prepričanja, da bi kljub vsem težavam bila sposobna to napraviti in bi lahko dobili tudi ustrezen papir, sva predlagala, naj to vprašanje prouče. Kmalu sva dobila nalogo, da pripraviva vse potrebno in pričneva tiskati stolirske bankovce. Razumljivo je, da sva se z največjim veseljem in še večjo vnetostjo kot običajno lotila te naloge.

V približno enem mesecu so bila vsa pripravljalna dela končana in klišeji izdelani. Bilo je ogromno zelo preciznega in natančnega dela. Bankovci so bili natisnjeni v treh barvah. Za vsako barvo je potrebno napraviti poseben negativ, ki se mora ujemati z originalom bankovca do stotinke milimetra natančno in mora imeti točno risbo originala. Na vseh negativih je bilo treba napraviti ogromno retuše, prav tako pa tudi na kopijah na cinku. Končni uspeh je bil presenetljivo dober. Tudi vodni tisk nama je uspel nad vsa pričakovanja, tako da ga tudi strokovnjak ne bi mogel brez aparatov ločiti od originalnega. Žal je bil ves trud zaman. Ko smo se ravno pripravljali, da natisnemo prvi milijon ponarejenih bankovcev in tako vsak mesec najmanj za milijon, je bil bunker izdan, vdrla so vanj Italijani in nas zaprli. Ko so našli negative in klišeje za tisk stolirskih bankovcev, je nastal med njimi pravi preplah. Pregledali in premerili so jih z vsemi aparati in napravami ter ugotovili, da so tako po velikosti kot po risbi in vsem ostalem popolnoma enaki originalu. Reči moram, da so nas po teh ugotovitvah gledali v zaporu in na zasliševanjih kar nekam spoštljivo.

To naj bi bilo nekaj spominov na delo in doživljanje v cinkografiji. Prepričan sem, da si bodo bralci iz tega zapisa vsaj delno lahko predstavljali razmere in ozračje, v katerem smo ilegalni tehniki v okviru CT KPS opravljali svoje dolžnosti ter s tiskano besedo, ponarejanjem okupatorjevih dokumentov, z izdelavo lastnih dokumentov itd. širili preplah med okupatorji, omogočili svobodnejše gibanje ilegalcem in prispevali k širjenju idej narodnoosvobodilne vojne. V ilustracijo, kako visoko so okupatorji vrednotili naše delo, naj navedem, da me je italijanski tožilec obtožil, češ, da sem sekretar centralne evropske komunistične celice, ki je izdelovala dokumente za vse evropske države in celo Turčijo. S tako obtožnico je vsekakor hotel poudariti pomen ilegalnih tiskarn v boju proti njim.

Tiskanje bonov in obveznic v partizanskih tiskarnah

Milan Škerlavaj-Petrač

Po veličastnih dneh v Kočevju, ko se je končal kočevski zbor odposlancev, to je konec oktobra 1943, se je gnetlo v tiskarni v Kočevju precej članov kolektiva Centralne tehnike, ki so prišli iz raznih partizanskih enot, pa tudi tistih članov Centralne tehnike, ki so do takrat delali v ljubljanskih ilegalnih tiskarnah in prišli ob kapitulaciji Italije v partizane.

Vsi ti tovariši in tovarišice so bili založeni z delom v tiskarni, ko se je tiskala slavnostna številka Slovenskega poročevalca. V njem so bile nakazane glavne smer-nice za delo po sklepih, ki jih je sprejel kočevski zbor, kakor tudi nadaljnja na-potila aktivom Osvobodilne fronte na terenu. Prav tedaj, ko so tiskali slavnostno številko Poročevalca, je bilo treba stiskati še nekatere brošure, katerih vsebina je bila povezana z delom kočevskega zbora.

Pa ne samo to! Tudi obveznico z naslovom Obveznica posojila narodne osvobo-ditve, ki jo je izdal Izvršni odbor Osvobodilne fronte, je morala ta tiskarna na-tisniti, in sicer v treh serijah:

Serijska	A	po Lit	100.—
Serijska	B	po Lit	1 000.—
Serijska	C	po Lit	10 000.—

Vrednost natisnjenih obveznic naj bi znašala 50 milijonov. Osnutke za te ob-veznice je napravil, to je narisal in zjedkal na cinkovo ploščo akademski slikar tovariš Božidar Jakac. Jedkanici sta bili dve, in sicer: levo obrobna, ki je pred-stavljala žanjice na polju, in desno obrobna, ki je prikazovala sejalca in orača na njivi, oblečena v partizansko uniformo ter s puško na rami.

Vse tri obveznice so izšle v enaki velikosti, in sicer $23,2 \times 14$ cm. Jedkanici sta bili tiskani v treh različnih rjavkastih tonih. Osnovni podton srednjega dela obvez-nice je bil v svetlo drap barvi, besedilo Obveznica, številke in podpis tov. Vidmarja, takratnega predsednika Izvršnega odbora OF, in tov. Borisa Kidriča, takratnega se-kretarja Izvršnega odbora OF, v črni barvi, drugo besedilo obveznice pa v temno rjavi barvi. Simbolični emblem OF na srednjem delu obveznice je bil bele barve.

Hrbtna stran obveznice je imela podton približno enake barve kot naslovna stran, le srednji del obveznice z emblemom OF je bil nekoliko temnejši, enak barvi kratic OF in okrasnim črtam, ki so izpopolnjevale celotno ploskev hrbtne strani obveznice. Besedilo odloka o razpisu posojila je bilo tiskano s črno barvo.

To delo ni bilo ne lahko in ne preprosto. Obveznic je bilo treba stiskati za 50 milijonov dinarjev, tako kot je bila razpisana vsota posojila. Poleg tega dela je bilo v tiskarni še veliko drugih nujnih nalog, ki smo jih morali izvesti. Da bi bila zadrega še večja, smo bili tik pred nemško ofenzivo na naše takrat osvobojeno ozemlje, ki se je že začela konec oktobra 1943. Glavnina te ofenzive je prodirala od hrvatske strani prav proti Kočevski.

Tovariš Božidar Jakac je vsak dan kontroliral tisk obveznic, in to ne samo en-krat na dan. Kar po večkrat je prišel v tiskarno. Ni in ni bil zadovoljen s krtač-nimi odtisi, tako da so bile korekture tiska na dnevnem redu. Šlo mu je za čim lepšo zunanost in kvalitetno izdelavo, nam pa, da bi čimprej stiskali, ker smo se bali, da zaradi ofenzive ne bomo mogli delovnega programa pravočasno izpolniti. Poleg tega je bil kolektiv Centralne tehnike tudi odgovoren, da kompletno tiskarno z vsemi stroji, črkami, barvami in papirjem, skratka z vsem, kar je bilo v tiskarni, pravočasno seli, pa naj se zgodi karkoli. Vsa tiskarna je morala biti pravočasno evakuirana v gozdove na partizansko postojanko, ki je bila skoraj na vrhu Gote-niškega Snežnika.

Delo vseh teh publikacij in obveznic ni šlo tako od rok, kot bi morale iti. Ti-skarne, ki so pred vojno delale v manjših krajih, niso bile tehnično tako dobro opremljene, kot je to zahtevalo delo, ki smo si ga naložili. Da je bila smola še večja, nam je zmanjkalo bele tiskarske barve, ki je bila osnovna barva pri tiskanju obveznic. Te tiskarske barve smo največ rabili za podton. Nastalo je vprašanje, kako z delom naprej. Na mojo pobudo smo šli v tej hudi stiski v trgovino ter na-

bavili belo oljnato barvo. Jasno je, da so se tej moji odločitvi grafiki smejali, ker so kot strokovnjaki vedeli, da je sestav tiskarske barve povsem drugačen od oljnate pleskarske. Ko smo ulili prvo količino mešanice oljnate barve s tiskarsko v mali tiskarski stroj tigel in začeli tiskati, so se pokazali na vseh koncih in krajih papirne pole veliki oljnati madeži. Skušali smo to nevšečnost odstraniti. Barvi smo dodajali velike količine sušilca ter s tem dosegli, da je bilo število odpadnih pol vedno manjše, ter končno uspeli tiskati pole z obveznicami brez oljnih madežev, takšne, kot jih je želel tovariš Jakac.

Na žalost so mnoge obveznice zaradi ofenzive propadle. Kolikor smo utegnili, smo jih še poslali na teren, druge pa smo med evakuacijo tiskarne odpeljali s seboj in jih skupaj z drugim materialom v zabojih poskrili v kraške jame na pobočju Goteniškega Snežnika. Tiskarno smo evakuirali zadnje dni pred ofenzivo, tako da je poslednji kamion z materialom odpeljal iz Kočevja tisti dan, ko so Nemci že prodirali iz nasprotne smeri v Kočevje.

Obveznice, ki nam jih je uspelo še pred ofenzivo spraviti na novo postojanko, tako imenovano Triglavsko tiskarno, smo razrezali in oštevilčili ter po ofenzivi razposlali. Ostale pa, ki so obležale skrite v zabojih pod snegom v gozdu, so zaradi vlage propadle.

Izvršni odbor OF je dal nalog, naj takoj začnemo pripravljati nove obveznice, ker je del prejšnjih propadel.

Triglavska tiskarna je imela svoj lastni grafični atelje, ki ga je vodil tov. Nace Gregorač-Vid, arhitekt, sodelavci pa so bili strojni inženir tov. Vlado Jordan, akademski slikar tov. Lojze Lavrič in graver tov. Stane Žnidaršič. Vsi štirje so bili odlični risarji. Ker so imeli veliko drugega dela z izdelavo žigov za vse vojaške enote in krajevne odbore OF, so si delo porazdelili. Tako se je tov. inž. Vlado Jordan lotil novih osnutkov za obveznice. Osnutkov je napravil več. Ko smo dobili odobritev za enega od njih, smo začeli izdelovati klišeje in končno tudi tiskati. Obveznice so bile natiskane in razposlane sredi leta 1944.

Posebnost teh obveznic je bila v tem, da so bile tiskane prvič tudi za ozemlje pod nemškim okupatorjem in so izšle tudi v nemških RM.

Prav sredi leta 1944 je slovenski narodnoosvobodilni svet sklenil, da ustanovi Denarni zavod Slovenije, ki naj bi izdal svojo valuto, to je lirske bone. Na terenu so potem, ko so bili boni stiskani, ta denar imenovali partizanska lira ali plačilni bon.

Osnutke za te bone je delala posebna arhitektska skupina pri SNOS pod vodstvom arhitekta Branka Simčiča.

Že nekako maja 1944 so bili prvi osnutki za desetlirski, petlirski in enolirski bon gotovi. Poleg osvojenega osnutka je bilo narejenih še precej drugih v vrednosti po petdeset, sto, petsto in tisoč lir, vendar teh bonov niso tiskali, pač pa le bankovce malih vrednosti, in sicer za Lit 10, Lit 5 in Lit 1. V partizanskih tiskarnah ni bilo take opreme, ki bi tehnično ustrezala težki nalogi. Za denar smo potrebovali tudi poseben papir, tega pa je dobival naš nabavljavec prav iz Milana. Tudi tega papirja ni bilo na pretek, tako da smo hočeš nočeš morali ostati skromni in tiskati bankovce v mejah možnosti, ki smo jih imeli. Seveda smo morali biti zelo iznajdljivi, da smo s preprostimi sredstvi uspeli doseči enak učinek in izdelati bankovce tako, kot če bi imeli stereotipijo, brez vsakih reprodukcijskih strojev, aparatov in cinkografije.

Srečo smo imeli, da se je teoretično na ta postopek dobro spoznal naš vodja grafičnega ateljeja tov. inž. arh. Nace Gregorač-Vid. Njegovi vztrajnosti in iznajdljivosti gre predvsem zasluga, da smo dosegli tisto, kar se je v začetku zdelo nedosegljivo. Prav tako je tov. inž. Vlado Jordan s trudom in natančnostjo izdelal ter

izrezal vse lesoreze, ki so bili potrebni za izdelavo klišejev za odtis modelov za stereotipijo. Skupno s strojniki Triglavske tiskarne, ki so pomagali pri vseh tehničnih pripravah za to odgovorno nalogo, jim je končno uspelo, da so skoraj nepremagljive težave odpravili in uresničili tisk tega tako pomembnega partizanskega denarja. Strojniki Andrej Žagar-Maj, Franc Černe in Franc Plevel-Joki sami sebi niso mogli verjeti, da se jim je posrečilo napraviti nekaj, kar je še v normalnih razmerah zelo zapleteno.

Obveznice posojila narodne osvoboditve 1943

Delo akademskega slikarja Božidarja Jakca

Na osvobojenem slovenskem ozemlju so bila že 1942. leta v obtoku poleg tujih, predvsem okupatorskih valut, tudi plačilna sredstva v bonih in obveznicah posojila, ki jih je izdala narodnoosvobodilna oblast in so jih tiskali v Ljubljani. Slovenski narodnoosvobodilni odbor je namreč že jeseni 1941 izdal odlok o posojilu svobode.

S kapitulacijo Italije 8. septembra 1943 se je z osvobojenim ozemljem znova pojavilo vprašanje plačilnih sredstev. Še istega dne je osrednja gospodarska komisija pri IOOF predložila odboru osvobodilne fronte Osnutek, kako naj se izvedejo finančne industrijsko-trgovske komisije, in med drugim navedla stomilijonsko posojilo svobode, ki naj bi bilo pod istimi pogoji, kot se je izvedlo dvajsetmilijonsko posojilo svobode leta 1942 (op.: prav 1941!). Na seji IOOF z dne 13. septembra 1943 so načelno sklenili razpisati stomilijonsko posojilo v dinarjih v obliki bonov in ustanoviti upravno komisijo z odseki in načelniki, med drugimi tudi za finance z načelnikom Viktorjem Repičem in Dušanom Sernecom, odgovornim za poslovanje odseka pred plenumom OF. Predlog IOOF o ustanovitvi upravne komisije z odseki in načelniki je naslednji dan sprejel vrhovni plenum OF na seji. Odlok pa je bil izdan 15. septembra 1943. Že konkretnější načrti o posojilu pa so v zapisniku seje IOOF z dne 28. septembra 1943, kjer piše med drugim: »Kar zadeva finančno politiko, naj se forsira lira. V to svrho naj se razpiše notranje posojilo na podlagi posojila AVNOJ, ki ga je razpisal na 500 milijonov dinarjev za celo Jugoslavijo. Za območje Slovenije bomo razpisali posojilo v lirski valuti, in sicer za 50 milijonov lir. Istočasno bomo nadaljevali s tiskanjem in izdajanjem dosedanjih bonov, ki bodo imeli značaj plačilnega sredstva.« Isto je omenjal tudi dr. Marjan Breclj, član IOOF v referatu »O gospodarstvu, financah in prehrani« na Kočevskem zboru (Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju od 1. do 3. oktobra 1943, Dokumenti, Ljubljana 1953, str. 132). Na konferenci upravne komisije s sekretarjem IOOF Borisem Kidričem-Petrom z dne 6. oktobra 1943 so sklenili, naj finančni odsek pripravi načrt odloka o razpisu posojila z obrazcem obveznic in naj se načelnik finančnega odseka sestane 7. oktobra s člani IOOF zaradi dokončnega sklepanja o posojilu. Tudi na seji članov odsekov s članom Plenuma OF dr. Ladom Vavpetičem istega dne so sklenili, naj se vprašanje posojila obravnava na posebni konferenci.

Dne 8. oktobra 1943 je bil izdan odlok o razpisu 3% posojila narodne osvoboditve. Razpisal ga je IOOF slovenskega naroda v znesku petdeset milijonov lir za potrebe NOV in PO Slovenije in osvobojenega ozemlja. Po prvotnem odloku naj

bi vpisovali posojilo od 15. do 30. oktobra 1943, rok pa je bil zaradi nemške ofenzive podaljšan do konca decembra 1943. (Odlok o podaljšanju vpisovanja posojila narodne osvoboditve, v Slovenskem poročevalcu z dne 12. decembra 1943 št. 27.) Na prvi strani tiskane obveznice je tekst:

serija

3 %
štev.

OBVEZNICA 3 % POSOJILA NARODNE OSVOBODITVE

Izvršni odbor Osvobodilne fronte slovenskega naroda se zavezuje izplačati donositelju te obveznice v enem letu po osvoboditvi celotnega slovenskega ozemlja
lit
v takratni narodni valuti.

Za IOOF:

Predsednik:
Josip Vidmar

Sekretar:
Boris Kidrič

Druga stran obveznice:

ODLOK O RAZPISU 3 % POSOJILA NARODNE OSVOBODITVE

Čl. 1. Na temelju uredbe o posojilu narodne osvoboditve AVNOJ od 15. januarja 1943, ki se nanaša na ves teritorij Jugoslavije, razpisuje Izvršni odbor osvobodilne fronte slovenskega naroda posojilo narodne osvoboditve v znesku lir petdeset milijonov za potrebe NOV in PO Slovenije in osvobojenega slovenskega ozemlja.

Čl. 2. Posojilo narodne osvoboditve se obrestuje s 3 %, ki bodo izplačani istočasno s povrnitvijo posojila.

Čl. 3. Posojilo bo vrnjeno v enem letu po osvoboditvi celokupnega slovenskega ozemlja v takratni narodni veljavi in v razmerju današnje kupne moči lire v že osvobojenem slovenskem ozemlju.

Čl. 4. Vpis posojila narodne osvoboditve se vrši pri vseh odborih OF v času do konca decembra 1943.

Na položaju, dne 8. decembra 1943

Predsednik:
Josip Vidmar

Sekretar:
Boris Kidrič

Na seji načelnikov odsekov upravne komisije z dne 12. oktobra 1943 so pri točki 15. sklenili, da se lahko posojilo narodne osvoboditve vplačuje v lirah, bonih in blagu po posebnem pristanku upravne komisije, finančni odsek pa naj pripravi okrožnico aktivistom, da podpro propagando za posojilno kampanjo. V rokopisnem zapisku s seje 18. oktobra 1943 pa so sklepi, kako se naj izvede čim širša kampanja za posojilo. V zvezi s to kampanjo je še istega dne upravna komisija za osvobojeno ozemlje izdala okrožnico vsem okrožnim rajonskim in terenskim odborom, vsem gospodarskim komisijam in vsem agitacijsko-propagandističnim ustanovam. Tudi na sestanku sekretarja IOOF Borisa Kidriča-Petra in članov upravne komisije z okrožnim in trškim odborom Velike Lašče 18. oktobra 1943 so poudarili potrebo obsežne in intenzivne kampanje za posojilo narodne osvoboditve. IOOF slovenskega naroda pa je 19. oktobra 1943 izdal okrožnico vsem okrožnim odborom OF za posojilno kampanjo. Istega dne je IOOF slovenskega naroda izdal tudi okrožnico poslancem.

V okrožnici gospodarskega odseka upravne komisije z dne 27. novembra 1943 vsem okrožnim odborom OF ter v vednost ekonomskemu oddelku glavnega poveljstva je o podpisovanju 3 % posojila narodne osvoboditve navedeno: »Pri izvedbi podpisovanja omenjenega posojila se ravnajte po okrožnici finančnega odseka Upravne komisije od meseca oktobra. Kampanjo pokrenite takoj, prilagodite jo seveda razmeram vašega okoliša, ugotovite približno višino, katero morete doseči in javite finančnemu odseku upravne komisije, da vam pošlje odgovarjajoče obveznice.« Dne 23. decembra 1943 je zopet finančni odsek upravne komisije poslal okrožnico okrožnim odborom OF glede posojilne kampanje. Med drugim je še zanimivo poročilo o podpisovanju 3 % posojila narodne osvoboditve okrožnega odbora OF Ribnica z dne 25. januarja 1944 finančnemu odseku upravne komisije. Poleg podatkov o poteku te akcije v okrožju je omenjeno, da je posojilna akcija še vedno v teku in velikih obveznic po 10.000 lit ne bodo mogli oddati, da pa gredo v denar obveznice po 1000 lit, zlasti pa male po 100 lit, katerih primanjkuje.

Potrebe so kasneje narekovale izdelavo nove serije obveznic 3 % posojila v nižjih vsotah (po 100 lit ter 500, 100, 50 in 20 RM).

Na I. zasedanju SNOS v Črnomlju 19. 20. II. 1944 pa je dr. Marjan Breclj poročal o gospodarskih, finančnih in zdravstvenih problemih, nalogah ter ukrepih (od Kočevskega zbora dalje).

Še o tisku te obveznice.

V nedatiranem zapisniku o konferenci upravne komisije s tov. Borisom Kidričem-Petrom, sekretarjem IOOF, je navedeno, naj se obveznice narodnega posojila za Ljubljano tiskajo obenem z obveznicami za osvobojeno ozemlje. O samem tisku te obveznice pa lahko beremo v zborniku Stoletnica grafične organizacije na Slovenskem (1968, tiskarna Ljudska pravica) v prispevku Jožeta Kralja: Delež grafičnih delavcev pri razvoju slovenskih ilegalnih in partizanskih tiskarn v letih 1940 do 1945, na strani 58—59 pod Grafika LL A, da so na malem tiskarskem stroju v dneh od 21. novembra do 20. decembra 1943 med drugim natisnili tudi obveznice 3 % posojila, ki so jih deloma natisnili še v Kočevju, končali pa na »ladopunktu«.

Natisnjene so bile obveznice z vinjetama Žanjic in Partizanov — sejalcia ter orača s puško v visoki jedkanici ob straneh. Razen vsote (serija A — 100 Lit; serija B — 1000 lit; serija C — 10.000 lit; za tisk pripravljena pa je bila tudi serija D brez označbe lit) se te razlikujejo med seboj te po niansah v rjavi barvi.

Tako je bil reduciran prvotni, nedatiran načrt o serijah, številu in vsotah obveznic. Po prvotnem načrtu naj bi serija A vsebovala 100 obveznic po 50.000 lit; serija B 400 po 25.000; serija C 1500 po 10.000; serija Č 2000 po 5.000; serija D 6000 po 1000; serija E 7000 po 500; serija F 5000 po 100, kar bi bilo skupno 7 serij, 22.500 obveznic in 50.000 lir.

* * *

Naročilo za izdelavo te obveznice je od Borisa Kidriča prejel akademski slikar Božidar Jakac, zelo več tako zahtevnega in preciznega dela. To je bila ena njegovih prvih nalog po prihodu v partizane na bazo 20 v Rogu. Pripovedoval je, kako je pripravljaj kar tri variante obveznic oziroma vinjet. Od teh je bila tiskana le prva varianta, druga je bila izgubljena med nemško ofenzivo, tretja pa je ostala nedokončana.

Kompozicijo prve variante obveznice si je skiciral tako, da bi imela na obeh straneh 3 cm široko vinjeto s primernim motivom. Odločil se je za prvi poizkus v visoki jedkanici, ki je bila zelo malo znana in še manj uporabljana grafična tehnika. Narisal je dve vinjeti: za levo stran obveznice žanjici, za desno pa dva partizana s puško na rami, eden orje, drugi seje. Za lahnobarvni podtisk srednjega

dela med vinjetama pa je izrezal v linolej novi grb OF z njegovim dodatkom morja. Zadnjo stran obveznice s pojasnilnim tekstom pa je sestavil iz dekorativnih stavnih materialov, kar jih je pač premogla naša tiskarna v Kočevju, vmes pa na bele proge OF. Za sredino te strani obveznice pa je izrezal v pokončnem 5 cm lino-leju drugi OF, vključen v slovenski grb. Vse to je bilo kasneje tudi v tisku uporabljeno. Stavek je ostal postavljen za obe strani obveznice. Le faksimile — podpisa predsednika IOOF Josipa Vidmarja in sekretarja Borisa Kidriča, ki ju je v ta namen izrezal iz lesa in sta se mu morala ničkolikokrat podpisati, da je dobil pravo obliko in velikost, sta se izgubila in je zato odlok podpisan le s tiskarskimi črkami.

Za drugo varianto vinjet je izdelal žanjice in partizana vrh gore v visoki jedkanici, ker ga vinjeti prve variante nista zadovoljili. Dne 21. oktobra 1943 se je lotil še tretje, nedokončane variante vinjet v visoki jedkanici. Leva naj bi bila partizanka. Te pa zaradi nemške ofenzive ni uspel izdelati. Nastala je le desna vinjeta — partizan. Za to junaško figuro partizana mu je na bazi 20 poziral tovariš Nikola, komandant straže baze 20. O tem je pisal tudi Edvard Kocbek prav v začetku svoje knjige Slovensko poslanstvo (Celje 1964): »Sončno predpoldne. Nemška letala so nenehoma v zraku, vedno bolj se spreletavajo nad gozdom. Eno izmed njih je nenadoma zaokrožilo nad našim taboriščem. To se je zgodilo prvič, odkar živimo na bazi 20. Jakac je prav tisti hip risal stražarja Nikolo, da bi ga upodobil za nove posojilne bone, ko se je letalo v hipu znižalo in začelo obstreljevati stražarnico. Pri priči smo se splazili pod skale, da bi se skrili...«

Te vinjete za obveznice pa so obenem tudi začetek izredno bogatega partizanskega opusa umetnika Jakca.

Slikar Jakac pa se je v svojem pripovedovanju spomnil še ene zanimivosti. Prav tedaj kot obveznice je delal tudi osnutke za partizansko znamko, predvsem za preprost pretisk italijanskih znamk, ki so jih tedaj imeli v Kočevju okrog 47.000. Na žalost pa s temi pretiski znamk

Božidar Jakac: Vinjeta za priznanice, Kočevje, oktober 1943

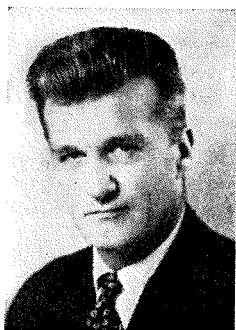
ni bilo nič, ker se niso mogli zediniti, kakšen naj bo tekst na njih, kar je nepravljiva škoda. Bila bi filatelistična redkost prve vrste. (Mimogrede je potrebno omeniti še sklep seje članov odsekov s članom Plenuma OF dr. Ladom Vavpetičem z dne 6. oktobra, naj finančni odsek oskrbi popis in pretisk poštnih znamk.)

Vse te poizkuse za tisk obveznic in znamk je Božidar Jakac v glavnem pripravljaval v stavnici Kočevske tiskarne. Pripovedoval je, da se mu je pripetilo nekaj nenavadnega, ko je nekega dne odprl vrata tiskarne, da bi nadaljeval delo. Iz radijskega sprejemnika, ki je visel na žici sredi tiskarne, je zaslišal svoje ime in nato še imena vrste drugih delegatov, izvoljenih v AVNOJ na Kočevskem zboru odposlancev slovenskega naroda. To je oddajal BBC London in stisnilo ga je pri srcu. Zaslutil je posledice, ki so se res uresničile 15. decembra 1943, ko je v 100. številki Službenega lista šefa pokrajinske uprave v Ljubljani v slovenskem in nemškem jeziku izšla Odločba o zaplembi imovine upornika Božidarja Jakca in njegovih družinskih članov s podpisom generala Rupnika. Tedaj so izpraznili njegovo 4-sobno stanovanje, ki je bilo natrpano z umetninami tudi drugih avtorjev in knjigami in vsem mogočim dragocenim materialom, tako da ni našel po povratku prav ničesar več. Mnogo od tega je ostalo za vedno izgubljeno. Ostanek je bil v Narodnem muzeju kot narodna imovina po zaslugi pokojnega dr. Franceta Mesesnela.

Kaj je v tistih težkih časih pomenilo to posojilo narodne osvoboditve in vsa druga za reševanje perečih gospodarskih problemov — preskrbe vojske, pa tudi civilnega prebivalstva, ni treba posebej poudarjati. Še posebno v času, ko ni bilo denarne ustanove. Potrebe pa so čedalje bolj narekovale ustanovitve Denarnega zavoda Slovenije. Sklep o ustanovitvi tega so sprejeli na I. zasedanju SNOS v Črnomlju 19.—20. februarja 1944. Ustanovljen pa je bil z odlokom predsedstva SNOS z dne 12. marca 1944. Ta je istega dne izdal tudi odlok o pooblastitvi Denarnega zavoda Slovenije pri predsedstvu SNOS za izdajo plačilnih bonov. Odslej je Denarni zavod Slovenije uspešno vodil vse denarne zadeve. *Vera Visočnik*

Kako smo tiskali partizanski denar

Dr. inž. Vlado Jordan

Pri tiskanju partizanskega denarja na osvobojenem ozemlju med okupacijo sem sodeloval v glavnem pri reševanju nekaterih tehničnih problemov v zvezi s tiskom, ki so bili za takratne razmere izredno zahtevni. Morda bo tudi za današnjo generacijo poučno, kako smo takrat premagovali različne težave, tehnične in druge, zato naj še enkrat zberem nekoliko spominov, ki so danes, po 25 letih že nekoliko obledeli.*

V pozni jeseni leta 1943, po kapitulaciji Italije, je divjala na Dolenjskem nemška ofenziva. Tik pred tem so partizani iz Centralne tehnike KPS pod vodstvom tovariša Milana Škerlavaja-Petrača prepeljali v kočevske gozdove dva brzotiskalna tiskarska stroja, enega iz novomeške, drugega iz kočevske tiskarne. Prvi je po čudnem in srečnem naključju preživel ofenzivo, drugega pa so Nemci našli natovorjenega na tovornjaku v gozdni goščavi in

* Glej tudi članek Med tiskarji v Ljudski pravici, 22.—24. 7. 1956, Bančni vestnik 1964, štev. 2—3. Zbornik Stoletnica grafične organizacije na Slovenskem, 1968.

vse skupaj zažgali. Vendar sta bila oba stroja kmalu zatem popravljena in sta leta 1944 že delala, eden v Partizanski tiskarni na Rogu, drugi pa v tiskarni Triglav skoraj na vrhu Goteniškega Snežnika nad Kočevjem (višina okrog 1250 metrov), kamor so ga spravili z ogromnimi napor. Oba stroja sta dobila pogon z Dieslovim motorjem. Vse to so bila izredna, danes skoraj nepojmljiva dejanja. Menda so takih naporov in požrtvovanja zmožni res samo ljudje v revolucionarnem zagonu.

Samo nekaj besed o tiskarni Triglav, da si približno predočimo okolje, v katerem se je tiskal partizanski denar. Štela je okrog 80 partizanov, od teh je bilo strokovnega tiskarskega kadra dosti manj kot polovica, ostalo je bilo vojaško in oskrbovalno osebje. Tiskarna je bila namreč zavarovana s svojim vojaškim vodom, ker se na izseljenem in požganem ozemlju okrog Kočevja niso zadrževale brigade. Precej ljudi je potrebovala tudi za oskrbovanje s tiskarskimi potrebščinami in s hrano za ljudi in konje. Tiskarski material, papir in drugo je prihajalo po zaupnih zvezah iz Italije, hrana pa — kakor smo vedeli in znali. Dodeljen sem bil »grafičnemu ateljeju« v okviru tiskarne, ki ga je vodil tovariš Vid, današnji arhitekt inž. Ignac Gregorač. Imel je sodelavce: kiparja Lojzeta Lavriča (danes pokojni), graverja Staneta Znidaršiča in mene. Naše delo je bilo sprva izdelovanje uradnih pečatov za vojaške enote in organe ljudske oblasti, izdelava linorezov za propagandne letake in naslovne strani knjig, kakor tudi ilustracije časopisov.

Nihče od nas »grafikov« iz grafičnega ateljeja razen graverja Staneta ni bil grafični strokovnjak (saj so le-ti celo v civilu redki), marveč smo bili samo dobri risarji. Zato so nas tudi zaposlili v tiskarni. Vendar smo se kmalu naučili ne samo precizno izrezovati pečate in linoreze, temveč tudi izdelovati potrebno orodje in priprave. Pri tem so nam pomagali nekateri tovariši, ki so bili mehaniki ali ključavničarji po poklicu, na primer Andrej Žagar-Maj, Janko Mohar, Silvo Jereb, Franc Černe in drugi. Njihova iznajdljivost, ko so iskali primeren material za naše orodje, kovali in kalili izrezovalne nožičke, je bila prav tako nepogrešljiva, kakor so bile potrebne naše risarske roke, ki so bile od dela prav tako žuljave kot njihove.

Težave pa so se začele, ko je naša tiskarna leta 1944 prejela nalog, da natisne obveznice posojila narodne osvoboditve ali »plačilne bone«, kakor smo jih imenovali. Tu se je nakopičilo toliko problemov, da se nam je naloga zdela skoraj neizvedljiva, vendar smo jo z združenimi močmi končno le uspešno izvedli. Kajti od osnutka, ročno narisane na papir v več barvah, pa do natiskane naklade v več sto tisoč izvodih je dolga pot. Sam sem moral izdelati osnutek, in ko je bil od nadrejene oblasti odobren, je bilo treba z združenimi močmi najti možnost, kako izdelati klišeje za večbarvni tisk. Ni treba posebej poudarjati, da v hribih nismo imeli električnega toka, ki je v normalnih razmerah potreben za taka dela, kaj šele optično-kemičnih naprav. Lesen kliše bi si že upal izdelati, ko sem imel že nekaj izkušenj glede potrebnega orodja, čeprav kot strojni inženir nisem imel dotlej opravka z lesorezi. Glavni problem pa je bil v tem, da je bilo treba tiskati hkrati več izvodov bonov in torej imeti za vsako barvo posebej več popolnoma enakih klišejev. Da bi tiskali vsak bon posebej, je bilo iz dveh razlogov nesprejemljivo. Ker bi tisk predolgo trajal in en sam kliše ne bi zdržal tako velike naklade, saj bi ga pritisk v stroju prezgodaj pomečkal in bi bili odtisi nejasni. Treba je bilo torej za vsako barvo po več enakih klišejev, tako da bi stroj z enim zamahom odtisnil vsaj dvanajst izvodov, ker jih gre najmanj toliko v stroj. Toda dvanajst klišejev (in to za vsako barvo toliko) ne bi z ožuljenimi prsti zlepa izrezal, pa tudi klišeji ne bi bili med seboj popolnoma enaki, kar pri denarju seveda ni dopustno.

Tovariši tiskarji bi si znali iz te zadrege pač hitro pomagati, če bi bili v Ljubljani, kajti tam bi uporabili tako imenovane »stereotipe«. Stereotip se napravi tako,

da prvotni klišee odtisnejo v posebno papirno maso, v nastali kalup pa se vlije raztaljena tiskarska črkovina (to je svinčena zlitina). Tako dobimo, kolikor hočemo, povsem enakih svinčenih posnetkov klišaja in vsak lahko ponovno rabi kot klišee, stereotip.

Toda mi nismo imeli niti papirne mase za stereotipe niti livarske priprave za odlivanje. Stereotipno papirno maso so tiskarne v normalnih razmerah naročale iz inozemstva — samo to so nam lahko povedali tovariši tiskarji. Torej jo moramo partizani sami »izumiti«. Vodja ateljeja Vid je začel brskati po reviji Grafika, ki jo je bil naš tovariš, poklicni tiskar z očitno grafično nadarjenostjo, Ivan Melik-Gojmir staknil v kočevski tiskarni ob razpadu Italije in jo prinesel k nam, morda ne sluteč, kako nam bo koristila. Tovariš Vid je v njej res našel nekaj skopih podatkov o sestavi te papirne mase. Poizkušamo jo zlepi iz pivnikov in svilenega papirja, kot lepilo med posameznimi plastmi pa nam rabi kuhan rižev močnik, precejšen skozi svilo zavezniških padal. (Neprecejene ostanke riža pa je pojedel, kdor je bil pač najbolj lačen — to mimogrede). Nekaj riža, zaplenjenega ob italijanski kapitulaciji, smo namreč hranili za ranjence in bolnike, pa so se mu morali odpovedati, ker pač nikako drugo lepilo razen riževega ni ustrezalo. To delo je zahtevalo silno potrpežljivost in kar nisem mogel verjeti, da se bo Vidova zamisel posrečila. Masa se je trgala, mečkala, grbančila ali pa je imela med lepilom drobne smeti. Še danes ne vem, kako jo izdelujejo v industriji, toda tako preprosto z rokami, kot smo jo mi, prav gotovo ne. Z neštetimi poizkusi smo vse pomanjkljivosti končno le odpravili. Danes bi se temu po vsej pravici reklo razvojno ali raziskovalno delo in vse priznanje gre tovarišu Vidu, ki je znal tudi v partizanskih okoliščinah ubrati pravo pot do končnega uspeha.

Stereotipno maso smo torej iznašli, zdaj je bilo treba izdelati napravo za ulivanje stereotipov. Iz rjastega, zvitega starega železa, ki smo ga nabrali na pogoriščih gozdnih žag, so tovariši ključavničarji izdelali dve gladki, zbrušeni plošči. Položili smo jih drugo na drugo tako, da je vmes ostala reža nekoliko milimetrov. Na notranjo stran ene plošče bomo nalepili dvanajst kalupov ali matric, ki jih moramo šele izdelati, nato pa bomo rego zalili z raztopljeno črkovino. Tako smo si ves postopek zamislili in ga tudi izvedli.

Medtem ko so izdelovali to napravo, sem izrezoval lesorez za glavni tisk, to je klišee s figurami in ornamentami v preciznih, drobnih črtah. Risbe na vrednostnih papirjih morajo biti namreč precizne zato, da jih ni lahko ponarediti. Klišee je za druge barve ali »podtone« pa smo lahko izrezovali iz linoleja. Zdaj je bilo treba vse klišee odtisniti v vlažno stereotipno maso; to smo storili s knjigoveško stiskalnico, ki smo jo umaknili hkrati s tiskarskim strojem iz mestne tiskarne. Spet se nam je pokvarilo dosti odtisov, preden smo ugotovili, kakšen pritisk je ravno primeren. Toda papirne mase smo zdaj imeli dovolj in smo kmalu imeli zadosti lepo odtisnjenih papirnih kalupov ali matric. Ti pa še niso bili nared, ker jih je bilo treba še posušiti.

Izkazalo se je, da sušenje na zraku ne zaleže, ker so se matrice sproti napajale z vlago gozdnega zraka. To smo spoznali šele po nekaj brezuspešnih poizkusih, da bi ulivali s svincem, ker so nam parni mehurčki pokvarili površino odlitega klišaja (stereotipa). Prav tedaj pa so v našem taborišču postavili kar zunaj pod drevjem pravcato kmečko krušno peč, ki sem se ji kar čudil, saj moke tako nismo skoraj nikoli imeli. Pozabil sem že, ali je bila peč res namenjena peki kruha ali pa je morda tovariš Vid že predvideval, da nam bo potrebna za sušenje matric.

Vsekakor se nam je posrečilo, da smo matrice v tej peči lepo posušili in smo jih pripravili precej več, kot smo jih potrebovali, ker smo računali, da se nam jih

bo pri ulivanju črkovine precej pokvarilo. In res, ko ulijemo prvo črkovino (raztalili smo jo na kovaškem ognjišču), se matrica zažge. Najprej smo poskušali seveda samo z eno matrico, da ne bi šlo vseh dvanajst v pogubo. Ko ponovno vlijemo v drugo matrico manj segreto črkovino, je odlita stereotipa porozna, luknjičava, ker je bila talina premrzla. Tako smo poizkušali znova in znova, črkovina pa je pustila na matrici zmeraj drugi odtенок zarjavele barve, nekatere so pa skoraj zoglenele. Sicer pa se je odlitek z lahkoto odluščil od papirnate matrice. Pred vsakim ulivanjem sem pomočil v korec z raztaljeno črkovino košček papirja, ki je porjavel enako kot matrica. Pri tistih odlitkih, ki so kazali lepo površino in precizno risbo, sem shranil te poizkusne papirje in ti so pokazali potem pri ulivanju, če je temperatura črkovine primerna. Tako smo shajali kar brez termometra.

Črkovino smo talili za poizkuse iz tiskarskih črk, ki nam jih je tiskarna žrtvovala kot manj uporabljive. Ker pa je bilo le teh premalo, nam je spet prišla na pomoč partizanska iznajdljivost. Spomnili smo se, da so drsni ležaji pri večjih strojih obloženi s podobno zlitino, kakršna je črkovina. Pod porušenim Otovskim viaduktom pri Črnomlju pa je ležalo vse polno razbitih železniških voz in lokomotiv, ki so jih naši uničili ob razpadu Italije. V kolesnih ležajih teh lokomotiv bomo torej dobili manjkajočo kovino in res smo takoj poslali tja patroljo z navodili, kako naj jo izlušči. Do tja je bilo od nas dva dni hoda in tako smo imeli po enem tednu pripravljene dovolj zlitine za naše stereotipe. Kmalu smo z nekaj poizkusi ugotovili, da nam daje prav tako dobre odlitke stereotip kot prava črkovina. S tem so bile največje težave odpravljene in tiskarji so lahko pričeli tiskati. Delo jim je šlo gladko od rok, zdaj so vsak dan tiskali časopise in knjige.

Na kratko naj omenimo samo, da smo tiskali več različnih bonov za različne vrednosti in je bilo treba ves opisani postopek nekajkrat ponoviti. Zanimivo je bilo tudi odtiskavanje zaporednih števil na vsak posamezni bon, za kar so bile mobilizirane vse tovarišice iz tiskarne in kar je trajalo celo dalj časa kot samo tiskanje s strojem, saj je bilo to delo možno opraviti le ročno. Ne spominjam pa se, da bi nas pri delu kdo posebej nadzoroval, da se ne bi morda koga »prijel« kak bon. Prepričan sem, da so se zanašali na našo poštenost. Spominjam pa se dobro, da sem nekoč pozneje, ko me je pot zanesla skozi Črnomelj, kupil v trafiki cigarete za partizanske bone, ki mi jih je nekaj poklonil za nagrado vodja tiskarne, ali pa kdo od drugih odgovornih — ne vem več natančno.

Nekaj časa po osvoboditvi sem še hranil odtise vseh bankovcev, ki sem jih izrisal in jim izrezal lesoreze, seveda brez numeracije, to je kot vzorce brez vrednosti. Shranil jih nisem toliko zaradi njihove tehnične dovršenosti, marveč bolj za spomin na našo mladostno vnemo in požrtvovalnost, ki nam je kljub vsem tegobam partizanovanja zapustila v srcih toliko lepih spominov.

Kako smo risali partizanski denar

Dipl. ing. arh. Branko Simčič

V začetku 1944. leta — tedaj sem delal z ekipo, ki je v okviru sanitete glavnega štaba NOV in PO Slovenije gradila konspirativno bolnišnico v Žumberku — sem dobil od ing. Mihevca-Doreta, ki je tedaj vodil oficirsko šolo v Metliki, pismo, v katerem me vabi v Metliko, ker me je Izvršni svet OF odredil za izdelovanje osnutkov za nov slovenski denar. V to skupino so bili povabljeni poleg naju še arhitekt Saša Sedlar ter akademski slikar Božidar Jakac in Niko Pirnat. Pirnata pa v Metliko ni bilo.

Tam smo kakšen dober mesec izdelovali osnutke za prve bankovce ljudske oblasti. Vmes smo zbirali razne bankovce tujih valut za primerjavo in da bi določili primerno velikost, barve in druge likovne elemente. Iz metliškega ateljeja sem ohranil skoraj vse svoje osnutke deloma z Jakčevimi podobami partizanov, nekaj Sedlarjevih in nekaj Jakčevih barvnih skic partizanov.

Do realizacije teh osnutkov pa ni prišlo, tako da smo se polagoma razšli na svoja prvotna delovna mesta.

Nekaj mesecev kasneje pa je bil ustanovljen pri Centralni tehniki KPS grafični atelje v Starih žagah, ki ga je vodil tov. Škerlavaj-Petrač. V njem so delovali slikarji in kiparji Pirnat, Globočnik, Šubic, Petrič ter Gerlovičeva in Dolganova. V ta atelje so poleg mene poklicali še slikarja Franceta Miheliča. Naročeno mi je bilo, naj se zopet lotim osnutkov za bankovce, in sicer za vrednosti 1 liro, 5 lir in 10 lir. Ker tedaj ni bilo možnosti, da bi izdelali kovinske klišeje s foto postopkom, sem risal bone v končni velikosti, in sicer $4,5 \times 8$ cm za 1 liro, 5×10 cm za 5 lir, 6×11 cm za 10 lir. Po teh risbah je ing. Jordan izrezoval lesene klišeje, kar je

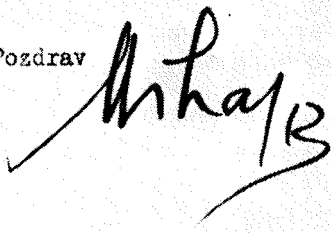
Dne 1. septembra 1944.

Tov. inž. Simčič!

Vračano osnutke za bone po Lit 50.-, 100.-, 500.- in 1.000.-. Predlagamo le sledeče: Pri 1000 lirskem bonu naj ne bo narišan knežji kamen kot simbol Koroške, ker ima Koroška že v 500 lirskem bankovcu vojvodski stol. Tisoč. lirski bankovec naj nosi kak simbol našega Primorja, to je Trsta s kakim karakterističnim znakom. Rjavkasto rdeča barva na obeh krogih na hrbtni strani tisoč. lirске bankovca se po našem okusu nekako ne sklada z ostalimi barvami. V ostalem so nam pa osnutki, kakor rečeno, prav všeč. Strinjamo se s tem, da upodobite v vodenem tisku glave Trubarja (50.-), Levstika (100.-), Cankarja (500.-) in Prešerna (1000.-).

S.F. - S.M.

Pozdrav

Pismo dr. Marjana Breclja inž. arh. Branku Simčiču

Pred grafičnim slikarskim ateljejem v Črmošnjicah — od leve proti desni: ing. arh. Ignac Gregorač, Ivan Melik-Gojmir, ing. arh. Branko Simčič in akademski slikar Ive Subić

zahtevalo izredno potrpežljivost in natančnost. Tiskarna pa je začela z delom prve dni maja 1944. Še hranim pismo tov. Jordana tov. Ivanu Meliku-Gojmiru od 7. maja, v katerem se pritožuje nad kratkim rokom in razlaga, kako so se dela lotili in kakšne težave so pri tem. Pismu so priloženi odtisi klišejev za razne barve. Ti bankovci so bili natisnjeni in so šli v promet.

Zaradi izredno zamudnega in kompliciranega postopka pri tiskanju tega denarja so se odločili, da bi poskusili dobiti klišeje s pomočjo cinkografije. Zato sem izdelal povečane risbe na pisarniškem formatu papirja. Te risbe pa je bilo treba spraviti na hrvaško osvobojeno ozemlje, kjer so baje imeli cinkografijo. In tako sva se v začetku maja 1944 s spremljevalcem tov. Bradaško odpravila na pot. Po dolgih nočnih marših od Metlike, skozi položaje tako imenovane črne ustaške legije, mimo Jastrebarskega, skozi nepregledna močvirja, skozi Pisarovino, sva deloma s spremstvom hrvaških partizanov, deloma sama, srečno prispela v Slunj, kjer sva hrvaškim tovarišem obrazložila, po kaj sva prišla. Iz Slunja so naju poslali v Titovo Korenico v Liki.

Med potjo sva srečavala begunce — žene, otroke in starce z živino, ki so bežali pred Nemci in ustaši, ki so prodirali iz Udbine. Po dveh tednih čakanja v Korenici sva končno zvedela, da je okupator cinkografijo docela uničil. Zato sva se vrnila v Slovenijo, ne da bi bila kaj opravila. Tako ni prišlo do izdelave teh bankovcev.

Novo naročilo za izdelavo bankovcev za vrednosti 50, 100, 500 in 1000 lir pa sem dobil v začetku avgusta 1944. Najprej sem izdelal za vsako od teh vrednosti barvne osnutke. Velikost teh bankovcev naj bi bila za 50 lir $14 \times 6,3$ cm, za 100 lir $15,1 \times 6,6$ cm, za 500 lir $16,2 \times 6,9$ cm, za 1000 lir $17,3 \times 7,2$ cm. Nadalje smo se zme-nili, naj bi bile na bankovcih podobe naših velikih mož v vodnem tisku, in sicer je imel 50-lirski podobo Primoža Trubarja, 100-lirski Frana Levstika, 500-lirski Ivana

Cankarja, 1000-lirski pa Franceta Prešerna. Poleg tega sta imela 500- in 1000-lirski vrisane še simbole slovenske Koroške in Primorske. Te podobe je narisal France Mihelič. Vse osnutke sem poslal v odobritev. 1. septembra 1944 sem dobil od Mihe — tov. Marjana Breclja, ki je vodil emisijo denarja narodne osvoboditve, odgovor, v katerem odobravajo osnutke. Ti osnutki so se pa kasneje izgubili in mi je zanje zelo žal, ker so bili na njih barvni odnosi med posameznimi vrednostmi dobro uglaseni in smo pri kasnejšem odtiskovanju iskali razne kombinacije med posameznimi barvnimi klišeji za vsako vrednost, da bi dobili prvotno zamišljen splošni barvni vtis. Kot rečeno, po odobritvi teh osnutkov sem izrisovali risbe za posamezne klišeje v velikosti pisarniškega formata. Pri tem delu mi je pomagal še arhitekt Stermečki, ki je izdelal nekatere rastre. Vsi ti elementi: številke, nekateri teksti, zlasti pa zankasti rastri, ki so značilni za tehniko izdelave bankovcev — kar sicer izdelujejo s posebnimi stroji — so bili izdelani z roko. Izmisлил sem tudi in vključil v kompozicijo bankovcev nov slovenski grb s kombinacijo Triglava in morja, ki sem ga kasneje po osvoboditvi dopolnil še z lipovim vencem. Ob tej priliki se spominjam pripombe tov. Marjana Breclja glede osnutka slovenskega grba, v katerem sem narisal morje s petimi valovitimi črtami. Rekel je: »Teh valov je preveč, ker bomo morja imeli bolj malo!« Pa sem dve črti izbrisal, tako da so sedaj v grbu le tri.

Žal tudi do emisije teh bankovcev ni prišlo. Originalne podloge za klišeje pa sem ohranil in da bi to dokumentarno gradivo, v katerega je bilo vloženega toliko truda, ne propadlo, sem takoj po osvoboditvi dal izdelati v tiskarni Ljudske pravice v Ljubljani klišeje in odtisniti nekaj serij raznobarnih variant odtisov. Ena najboljših variant je danes v Muzeju narodne osvoboditve v Ljubljani. Tako je ohranjen redek in edinstven primer oziroma dokument denarništva iz naše narodnoosvobodilne borbe.

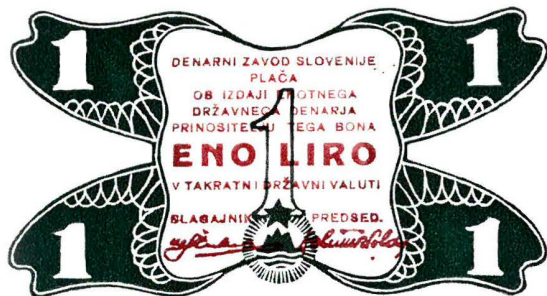
Življenje v tiskarski postojanki 11 A Triglavski tiskarni

Dipl. ing. arh. Ignac Gregorač-Vid

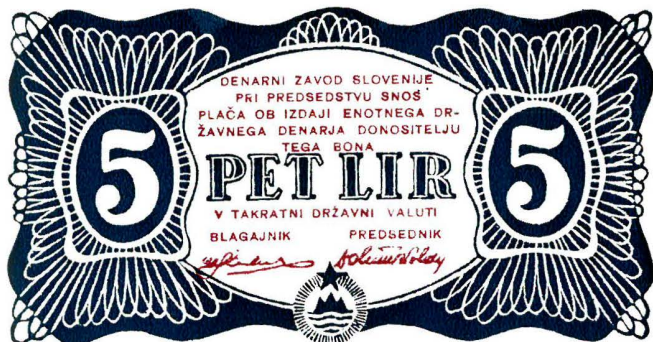
Zgodovina NOB bo pripovedovala tudi o partizanih-tehnikih, kot smo rekli tiskarjem, ki so tiskali časopise, knjige in denar. Svoj delež za svobodo so prispevali z veliko iznajdljivostjo, za katero je bilo na voljo le skromno orodje, s posebno delovno marljivostjo in s pripravljenostjo braniti skrite tiskarne in stroje pred sovražnikom tudi za ceno življenja.

V razgibani jeseni po kapitulaciji Italije so zapele žage in sekire na visokih rebreh Snežnika. Najprej so naši tesarji zgradili manjšo lesenjačo. V njej je delala ciklostilna tehnika Ivica. Sem so preselili iz Pavličkove tiskarne v Kočevju zaklopni stroj »victoria« za tisk velikosti 297 × 420 mm.

Ker se je iz Gorskega Kotarja bližala sovražna vojska, so kočevski tiskarji v Pavličkovi tiskarni razstavili veliki cilindrski stroj za tisk v velikosti 700 × 1000 mm in strojni nož za papir. S tovarnjakom smo vozili tiskarsko opremo in ustrezne pripomočke, in sicer čez strme klanke za Kočevsko Reko in Drago visoko pod Snežnik. Tovore smo odlagali na več krajih ob cesti in jih poskrili v grmovje. Potem smo vse to s tovarnjakom, konji in mulami spravili še više v hrib v široko in plitvo kraško globel, kjer so tesarji postavili lesenjačo.

LIRSKI PLACILNI BONI PO LIR 1, 5 IN 10
NARISAL INŽ. ARH. BRANKO SIMČIČ. TISKALA
LA PARTIZANSKA TISKARNA TRIGLAV 11 A
LETA 1944

PARTIZANSKA
OBVEZNICA.
NARISAL INŽ.
ARH. MARJAN TEPINA.
ZIG NA OBVEZNICI
NARISAL INŽ. ARH.
MARKO ZUPANČIČ.
TISKALA TISKARNA
BRATJE TUMA,
LJUBLJANA, LETA 1942

Št. _____

bataljon

odreda

grupe

Lit _____

Datum _____

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet

SE OBVEZUJE Št. **f1755**

da bo najkasneje v 1 letu po osvoboditvi slovenskega naroda izpod
jarma okupatorjev izplačalo imetniku te obveznice v takrat veljavni
valuti vsoto

Lit _____

Komandant:

Peter Strugar l. r.

Polit. komisar:

Jernej Posavec l. r.

Vtem so nemške kolone že prestopile Kolpo in se zavalile po cestah prek Kočevske. Tedaj sta vsa zasopla pritekla Mitja in Silvo ter povedala, da so na spodnji cesti Nemci. Ko se je zmračilo, smo se z nahrbtniki, bisagami in culami razvrstili v tesno strnjeno vrsto in se začeli umikati iz Gornje Brige proti medgorju med Snežnikom in Visokim hribom. Tako smo se umaknili sovražniku. Ustavili smo se šele daleč v globoki vrtači in tu počakali, vsi premraženi in prestrašeni, vendar trdno odločeni, da se vrnemo.

Ko smo se vrnili, smo našli strahotno razdejanje. V Ravnih in Borovcu so nam požgali tiskarski papir. Nekje so za njimi ostali ogoreli predalniki in kosi raztaljenih črk. Cilinder tiskarskega stroja je oblizal ogenj. Na vse strani so raztresli črke in polnilno gradivo. Podstavek stroja so zelo poškodovali. Le cilindrski stroj na Dolnji Brigi je ostal skoraj nedotaknjen.

V tistem mirnem premoru, ko smo bili v Kočevju, je druga skupina partizanov Centralne tehnike preselila na dele razstavljen cilindrski stroj iz Krajčeve tiskarne v Novem mestu na Dolnjo Brigo. Postavili so ga v veliki učilnici v osnovni šoli. V kleti so postavili Dieslov motor, ki naj bi poganjal dinamo, kajti v teh vaseh ni bilo elektrike. Vsak čas bi bili mogli pričeti tiskati, ko se je skupina morala umakniti na Ivico in so pridrli Nemci. V tiskarni so bili, saj so po stroju polili kislino ali kaj, vendar to stroju ni zares škodilo. Tudi drugega se tu skoraj niso dotaknili.

Znova smo se vneto lotili dela.

Najprej smo morali pretrgati pot do nas, da nas ne bi kdo presenetil. Stezo smo speljali na nizek pečevni prag, ki se je dvigal nad utrjeno potjo. Prag je bil do roba zarasel z mladimi smrekami in smrečjem, med katerimi so štrleli iz tal debeli kamni in roglji. Med njimi je bil skrit naš stražar. S pogledom je segel daleč v obe smeri, nazaj proti Ravnim in naprej proti Medvedjeku. Vsem, ki so prišli ali odšli, je spustil s praga, z naše steze lestev na pot spodaj. Tod smo odslej nosili vse tovore.

Lesenjačo v plitvem globu smo sestavili, pokrili in predelili v več prostorov. V strani, ki je bila obrnjena v zglavje globa, je bila nastanjena kuhinja s shrambo, v drugi, ki je bila obrnjena v njegovo ustje, sta bili nastanjeni stavnica in strojnica. V sredini, počez skozi vso lesenjačo, je bila spalnica največjega dela prebivalcev postojanke. Ta je bila dolg, ozek in nizek prostor s pogradi na nadstropje ob obeh vzdolžnih stenah. Zglavje je bilo ob stenah. Med pogradi je bil le ozek hodnik. Sredi hodnika je stala peč. Pod stropom je visela karbidovka. V prostoru je bilo mračno, zatohlo, smrdljivo in pozimi zmeraj zamegleno. Od sušečih se cunj se je kadilo. Vendar kako toplo in čudovito je bilo v njem! Prijelo se ga je ime »Sangaj«. V njem je bivalo in živelo največ ljudi. Tu so spali stražarji, drvarji, vozniki, intendanti, kuharice in vlagalke. Čuk, Jure, Osterman, Bašelj, Vovk, Švajger, Bizjak, Drenik, Hoznar, Jaka, Tonček, Pavla, Mimi, Micka, Ančka in drugi.

Tudi v prostoru stavnice oziroma strojnice in knjigoveznice so bili ob predelni steni s »Sangajem« pogradi v nadstropje. V tem prostranem in svetlem prostoru smo prirejali vse naše kulturne večere in bučne veselice. Ta prostor je bil »Putrih«. Tu so živeli, delali in spali stavci ter strojniki.

V prvotni lesenjači, zgrajeni za tehniko Ivico, smo predstavili pograde, da je postala prostornejša. Napravili smo strop in takó pridobili podstrešje kot shrambo papirja. Zgoraj sta tudi spala Petrač, glavni tehnik Centralne tehnike KPS in naš vodja, ter njegova žena Mica. V ožji, severni strani je bila vstavljena stikoma, od kraja do kraja, vrsta oken. Tudi v vzdolžni vzhodni steni se je odpiralo veliko okno. Ob teh dveh stenah so tesarji postavili in pritrdili po vsej dolžini mizo. Stene, samo

iz enojnih desak, smo prelepili z makulturnim papirjem. Tako je peč, postavljena v sredi lesenjače, prostor in podstrešje prijetno segrela. Vendar smo jo morali kuriti neprestano, tudi ponoči. To lesenjačo smo imenovali »Tinca bar«.

V njej sta bili sprva stavnica in tiskarna. Tu so stavili Aco, Burči, Feri, Gojmir, Janez, Mitja, Popaj. Tu sta Janko in Fiks tiskala na zaklopni stroj, Zina in Milena pa vlagali. Tu je korektor popravljal krtačne odtise, oče Košir iz Novega mesta pa je neprestano popravljaj radijski sprejemnik. Korektor pravim zato, ker ta naziv ni povedal samo, da je drobn, suhljati, sivi možak, sicer profesor, popravljaj napake v krtačnih odtisih, ampak se ga je Korektor prijelo kot ime. Tako kot so nekateri živeli samo pod lažnimi, ilegalnimi imeni in so Burči, Karla, Petrač ali Vid bili samo Burči, Karla, Petrač, Vid, tako je bil Korektor samo Korektor.

Med tem časom je skupina tajno postavljala majhno kočo više nad našo postojanko, na sami planotasti vršini Snežnika, nekje bliže njenega kraja, kjer se je le-ta naglo lomila v strmine nad dolino podolžnico med Kočevsko Reko in Gotenico. Ko je bila koč zgrajena, so preselili vanjo zaklopni stroj iz »Tinca bara«, a z njim so odšli Roman, Burči, Joki, Vida, Traudi in Feri. Ta mala tiskarna naj bi vsekakor ostala skrita, četudi bi morda sovražnik vdrl v našo glavno postojanko. Imenovali smo jo »Ladopunkt«, po komisarju, ki je zanjo izbral odročni kraj. Brž ko je bila koč postavljena, preseljen stroj in z njim vse potrebno za tiskanje, že so v novi postojanki začeli tiskati brošuro Temelji leninizma.

Do tistega trenutka, ko smo se umaknili iz postojanke pred bližajočimi se Nemci, smo tovorili in spravljali naše raznotero bogastvo v postojanko vsi, kar nas je bilo v novi skupnosti razen tistih, ki so gradili lesenjačo, ali tistih, ki so jim pri tem pomagali, in kuharic.

Stavci so začeli staviti. Na zaklopnem stroju so začeli tiskati. Ker smo ostali brez cilindrskega stroja, katerega deli so ležali deloma razbiti pod debelim snegom, so tiskarji napravili nekakšno stiskalnico z leseno kladjo, izdelano iz kosa podrtega javora, in začeli tiskati tudi na tej preprosti, nerodni napravi. Kmalu pa so tiskanje s to pripravo zamenjali s tiskanjem na odtisovalni mizi za krtačne odtise. Tudi tako tiskanje je bilo še počasno in sila naporno, vendar je bil tisk boljši, lepši in manj je bilo pokvarjenih odtisov. Stavci in tiskarji, vlagalke in zgibalke so delali brez prestanka, v izmenah, dan in noč.

V »Tinca baru« smo ob mizi pred dolgim oknom, ki je gledalo proti severu, začeli delati Lojze, študent kiparstva na umetnostni akademiji v Zagrebu, doma iz Črnega potoka ob Čabranki, in trije Ljubljancani — graver Stane in dva diplomirana inženirja, strojnik Vlado in jaz. Ravno prav prostora smo imeli pri mizi. Izrezovali smo iz gume, debele okrog 5 mm, z nožki, izdelanimi iz gonilnega peresa budilke, štamčilke za vse organe ljudske oblasti v Sloveniji, od slovenskega narodnoosvobodilnega sveta do krajevnih ljudskih odborov, za vse vojaške enote, od glavnega poveljstva do brigad in odredov. Izrezali smo kopico štamčiljk, tudi za AVNOJ smo jo pripravili. Izrezovanje je bilo utrudljivo in ubijajoče. Sedeli smo za mizo in začeli rezati v gumo, brž ko se je videlo. Sedeli smo sključeni, zmeraj v isti drži, za mizo po ves dan, dokler se je sploh še kaj videlo, in izrezovali v gumi drobne kroge in v njih še drobnejše črke. Tisto, kar smo izrezovali, smo seveda najprej na gumo narisali.

Ob drugi mizi vzdolž vzhodne stene sta delala Korektor in oče Košir iz Novega mesta, ki je poslušal radio, da bi bili obveščeni o najnovejših novicah z bojišč in iz sveta. Dolgo je trajalo, preden je Košir izbežal iz sprejemnika prvo novico, in dolgo, da je mogel poslušati novice kolikor toliko redno. Neprestano se je ukvarjal s sprejemnikom, kar naprej je bil aparat pokvarjen, venomer ga je popravljaj.

V postojanki smo morali živeti tiho in mirno. Nismo smeli kričati in povzročati hrupa. Po poti nedaleč mimo nas so hodili tudi prebivalci iz vasi po dolinah tostran in onstran slemenca. Hrup je mogel seči daleč skozi dosti redki gozd. Pripravljanje drv in delo v delavnici sta bila najbolj nevarna ropota, da bi nas mogla odkriti. Večinoma smo vsi delali, se vedli in sploh v vsem ravnali po pravilih oziroma redu, ki smo si ga bili sami predpisali. Tako smo morali živeti, če smo hoteli obstati.

Vsestransko smo okrepili varnostne ukrepe, tako da bi nas sovražnik ne mogel presenetiti.

V novembru in decembru smo bili v »Tinca baru« še zelo na tesnem. Komaj se je moglo gibati med mizami, predalniki s črkami, zaklopnim strojem, pečjo in pogradi. Ko so preselili zaklopni stroj na »Ladopunkt« in se je izselila stavница, je postalo v »Tinca baru« prostrano in tiho. Naročil za štampljke je bilo veliko, zato smo si izrezovalci postavili dnevno nalogo, koliko štampljk moramo najmanj vsak dan izrezati. Dobro izrezovanje je zahtevalo vso pozornost, zato je v »Tinca baru« vladala tišina.

Že v novembru se mi je rodila misel o mapi linorezov o našem upor, o splošni vstaji slovenskega naroda proti zavojevalcem, o našem boju za svobodo, za svobodno in združeno Slovenijo. Napisal sem besedilo, ki naj bi linoreze povezovalo v celoto. Vse besedilo naj bi se pod linorezi ponovilo. Zamislil sem si tudi vse linoreze, kaj naj bi predstavljali. Bilo naj bi jih 30 do 40, mogoče celo v dveh barvah. Mapa naj bi prišla v roke vseh aktivistov, vseh borcev, vseh pristašev Osvobodilne fronte, imeli naj bi jo vsi krajevni ljudski odbori. Zato bi jo natiskali morda v 10.000 izvodih.

Tovarišem v »Tinca baru« sem povedal o svoji zamisli. Lojze, Vlado in Lajevic, ki naj bi linoreze izrezali, so zamisel sprejeli. Kadarkoli je bilo poleg našega dela mogoče, sem jim začel zamisel razlagati, govoriti o motivih in jih opisovati. Razpravljali smo o tem, kako naj bi bili linorezi likovno izdelani, da bi bili vsem ljudem kar najbolj razumljivi, da bi bili pretresljiv dokaz našega boja in v spodbudo za vztrajanje v trpljenju in boju do zmage. Zavzemal sem se za kar največjo preprostost v izrazu in ugovarjal slikovitemu izražanju. Linorezi naj bi bili izrazno enotni, da bi bil ne samo vsak zase likovno delo, temveč bi bili tudi vsi skupaj enovito likovno delo, čeprav iz rok več ustvarjalcev. Pridobil in prepričal sem tovariše in začeli so rezati linoreze. Rezali so jih, kadar je le bilo mogoče. Petrač ni vedel, kaj bi. Delali smo na lastno pest, ne da bi CK vedel za to. Ko je Petrač odšel v CK na poročanje, je odnesel s seboj tudi vse, kar smo za mapo že pripravili: besedilo in odtise kakih dvanajst linorezov. Nestrpno smo pričakovali, da se vrne. Prepričani smo bili, da se bo vrnil s soglasjem CK. Ko pa je čez nekaj dni prišel, nam je dejal, da nima nobenega odgovora in naj za zdaj opustimo priprave za mapo, dokler nam pač iz CK ne sporočijo, da soglašajo z našo zamisljo in z delom. Naša ponovna vprašanja o usodi mape so ostala brez odmeva. Sploh ni bilo nobenega glasu. Nismo izvedeli, kdo so bili tisti v CK, ki so imeli osnutek mape v rokah in bili tako popolnoma brez posluha za naše prizadevanje ter takó preprečili, da mapa linorezov o vstaji in boju slovenskega naroda v prvi polovici leta 1944 ni izšla. Linorezi, ki so bili izdelani zanjo, so bili med najzgodnejšimi linorezi, nastalimi med našim bojem, in so po osvoboditvi skupaj z razstavami partizanske likovne umetnosti obšli ves svet. Nekaj mesecev nato, bilo je poleti, sem se srečal v Starih Žagah z Nikolajem Pirnatom. Nekje je videl osnutek mape in me vprašal, kaj je z njo. Povedal sem mu, kar sem vedel. Bil je presenečen, zakaj je taka zamisel

ostala neuresničena. Ni razumel, kdo in zakaj jo je onemogočil. Pirnat je kasneje sam pripravil mapo linorezov Domovi, ječe, gozdovi. Naša mapa je ostala torzo. Samozaložbe takrat ni bilo.

V »Tinca baru« se je spočel tudi partizanski lutkovni oder. Lutkarstvo mi je bilo iz otroških let zelo pri srcu. Odkril sem, da je bil Lojze lutkar, da je sodeloval pri lutkovnem odru v Čabru. Ko sem mu začel govoriti, da bi bilo možno in prav ustanoviti lutkovni oder, na katerem bi nastopal partizan Jurček in razveseljeval otroke ter odrasle na osvobojenem ozemlju, me je sprva samo zadržano in smehljaje se poslušal. Ko se je nekega večera vrnil od doma, je iz nahrbtnika stresel enake, pravilne, podolgaste kose lesa. Že drugi dan je začel rezbariti, tedaj, ko se ni dalo več izrezovati drobnih črk štipilk. »To bo Jurček, partizanski kurir,« se mi je nasmejal. Iz kosov lesa, ki jih je tedaj prinesel od doma, so se začele rojevati prve partizanske lutke. Tako je začel nastajati zbor partizanskih lutk. Na neki naši prireditvi so se lutke, kar jih je Lojze že izdelal, predstavile v nekajšnih aktualnih, političnih improvizacijah, vendar Lojze ni imel časa, da bi nadaljeval rezbarjenje lutk in jih dokončal, da bi lutkovno gledališče zaživelo. Tako smo ugotovili na sestanku osnovne organizacije konec julija, čeprav smo mesec prej sklenili, da začnemo z lutkovnim odrom. Partizansko lutkovno gledališče je zaživelo šele jeseni v Crmošnjicah, ko se je Lojze s svojimi lutkami srečal z mlado slikarko Alenko, Nikolajem Pirnatom in drugimi iz grafičnega ateljeja Centralne tehnike.

Po dolinah med Kočevjem in Čabranko ter Kolpo je vladal mir. Na Dolnji Brigi v šoli je stal cilindrski stroj mrtev. V februarju so se ga lotili Silvo, Fronc in Maj, da ga popravijo. Ni trajalo dolgo in stroj je bil pripravljen za tiskanje, tako da se je večina nas preselila v prvi polovici marca s postojanke 11 A na Dolnjo Brigo. Veliki cilindrski stroj je stekel, začeli smo tiskati na njem. Nova postojanka 11 A je zaživela.

S preselitvijo na Dolnjo Brigo smo se znašli v okoliščinah, ki so bile povsem drugačne kot tiste zgoraj na visokih rebreh Snežnika. Naselili smo se v vasi, resda v gozdnatih bregéh, vendar ob važni cesti, ki je držala naravnost iz Kočevja.

Dolnja Briga leži na spodnjem kraju revnega vrtačastega sveta južno od ceste Štalcerji—Kočevska Reka, na bregu, potisnjenem v dolino v vzhodu Borovške gore in planje, ki zapirata ta svet proti jugozahodu.

Vas smo zaprli za ves promet, češ da vlada v vasi tifus. S tem da smo pretrgali vse stike vasi s sosednjimi vasi, smo prevzeli dolžnost, da bomo politično delali tudi v vasi in skrb za to, da bodo vaščani živeli tudi poslej tako, kot so dotlej. Začeli smo sodelovati z rajonskim komitejem KPS v Banji Loki. Takrat je bil ravno čas volitev. Mi se seveda volitev nismo udeležili, lahko so se jih pa udeležili tisti naši tovariši, ki so bili kot domačini vpisani v volilne spiske. Posebej smo morali skrbeti in sodelovati z vaščani glede njihovih dnevnih gospodarskih potreb.

Osnovali smo politbiro, ki so ga sestavljali sekretarji celice KPS, celice kandidatov KPS, ZKMJ in politkomisar, da bi bilo ideološko politično delo v skupnosti povsem enotno, da bi povsem enotno urejali odnose v skupnosti in da bi povsem enotno skrbeli za izvajanje varnosti oziroma vojaških ukrepov. Postavili smo novega intendanta, in sicer politkomisarja Lada, sanitejko Karlo in kulturnika Lojzeta. Vojaški poveljnik je bil Joki, ki je obenem vodil tudi novo ustanovljen pevski zbor. Ustanovili smo knjižnico in zadolžili zanjo Filipa. Delovne odgovornosti v stavnici, strojnici in delavnici smo na novo uredili.

Čeprav smo skrbno pazili, da se ne bi razširila po okolici novica o tiskarni, se je to kljub temu zgodilo. Ker je bila naša nova postojanka tako zelo izpostavljena, smo poskrbeli za več ukrepov glede varnosti.

Tiskarna je morala premagovati razne težave, zlasti je manjkalo črkovnega gradiva. Zato stroj ni mogel biti polno izrabljen. Oskrbovanje z bencinom, potrebnim za bencinski motor, ki je poganjal generator, ta pa motor stroja, ni zadovoljevalo. Kadar ni bilo bencina, so tiskarji poganjali stroj ročno, da ne bi stal, kar je bilo silno težavno in izčrpajoče. Spoznali smo, da se mora grafična oprema naših listov izboljšati. Predlagal sem, naj se osnuje grafični oddelek za opremo listov.

Posebno hude težave smo imeli z oskrbo ljudi, tako z obleko kot še zlasti s prehrano. Tudi lekarna se je izpraznila. Hranili smo se povsem enolično. Razmere so postale nevzdržne. Zahtevali smo, da CK poveča znesek denarja, ki ga je naša skupnost prejela za življenje. Zato smo sredi aprila sklicali izredni sestanek, na katerem smo razpravljali najprej o našem gospodarstvu, o spremembi nam odmerjenega zneska denarja in o delitvi nabav. Glede na trditve, da je bilo denarja dovolj in smo pač slabo gospodarili, smo ugotovili, da kljub napakam, ki so bile morda storjene, ne more biti govora o slabem gospodarstvu.

Težavam s prehrano naše skupnosti se je pridružila še težava s prehrano vasi. Petraču smo naročili, naj poroča o tem CK. Tudi se je vas začela pripravljati na spomladansko delo in smo se morali pogovoriti z vaščani zaradi obdelave polja ter zaradi semena. Grozilo je, da bo vode v kapnicah zmanjkalo. Z mlekom je bilo hudo, vendar smo se odločili, naj bo na vsak način za zajtrk, čeprav samo malo. Zmanjkovalo je tobaka, kar so ljudje teže prenašali kot slabo, enolično in nezadostno hrano, enolično plažo, s katero smo se na Brigi hranili. Zato smo se odločili nabaviti raje tobak namesto vina, čeprav smo si vino omislili kot hranilno dopolnilo naši slabi prehrani. Niti ni kazalo, da bi kdo videl resnost naših razmer glede prehrane. Ker sem bil sekretar, me je celica KPS pooblastila, naj napišem pismo naravnost CK o razmerah, v katerih živimo glede preskrbe za vsakdanje življenje, ker naši skupnosti ni bilo odmerjenega zadosti denarja. Napisal naj bi, da v takih razmerah ne bomo mogli nadaljevati dela in se bomo morali pač raziti po brigadah. Seveda nismo mislili zares. Vendar nam je Petrač očitel, posebno meni, češ da ne bi bili smeli tega napisati in da so nam na CK pismo zamerili. Naši skupnosti prej prekratko odmerjeni znesek denarja so povečali in nabavljalci so brž odšli na pot.

Kljub zelo slabi prehrani smo delali zagnano na vseh področjih. Stavci in strojniki so delali podnevi in ponoči. Tisti, ki so delali ponoči, so dobili zato, tako kot je bilo v navadi, priboljšek, in sicer dvojno večerjo. Zlasti smo se trudili s pripravami za proslavo 27. aprila oz. 1. maja. Proslava je bila imenitna. Poleg slavnostnega govora so bile na programu štiri recitacije, duet, zbor je zapel pet pesmi, odigrali smo tri dramske prizore in prikazali simbolno sliko: borbene Slovenke. Proslavo smo pripravljali skupaj s terenskim odborom OF, tako da so tudi vaški mladinci in mladinke nastopili s tremi točkami. Za nastopajoče smo postavili v veza-nem kozolcu oder, okrog nas so pa že cvetele češnje, češplje in hruške. Pomlad je prišla v polnem cvetju kar čez noč.

V prvi polovici aprila sta se Štajner in Draga odločila, da se hočeta vzeti. Mi smo se strinjali. Morda komu ni bilo prav, povedal pa ni. In sta se poročila. Matičarsko opravilo sem opravil zelo svečano z nagovorom o pomembnosti sklenjene zveze, kar sta sprejela zelo resno, in razglasil v imenu nove ljudske oblasti, da sklenjeni zakon velja. Še dolgo po vojni je trajalo, preden so tudi novi povojni matičarji tako nagovorili mlade poročence pri svojem obredu. Najbrž sem s tem postal eden prvih partizanskih matičarjev in bi lahko tekmoval, kadar bi bilo razpisano mesto matičarskega patrona.

Neke nedelje zjutraj sredi aprila je komisar Lado doživel napad nekakšnega drgetajočega krča vsega telesa. Nisem vedel, da je tak napad imel že večkrat po-

prej. Ko je napad minil, me je vprašal, kako občutim, ali bom vojno preživel ali ne. Odgovoril sem mu, da bom vojno gotovo preživel. On mi je nato odvrnil, da ne bo dočakal svobode.

Dnevi so bili jasni in tihi. Vendarle smo živeli v stalni pripravljenosti. Nekako sredi maja sem se javil nekega nedeljskega jutra že navsezgodaj, da grem na obhodno stražo. Petrač, Joki in Lado so se strinjali. Povabil sem s seboj Lojzeta. Dobila sva pooblastilo in se napotila na obhod. Spustila sva se do Ajblja in nadaljevala pot skozi Moravo do Štalcerjev, nato sva zavila proti Novim Lazom in Kočevski Reki.

Na vsej poti pravzaprav nisva izvedela ničesar posebnega. Noč naju je ujela že v Kočevski Reki. Počasi sva se po temi vzpenjala po cesti proti Borovcu. Razmišljal sem o vtisih tega dne, razmišljal o drobnih pripovedih ljudi o gibanju sovražnika. Nenadoma sem spoznal, da so vsi ti sovražnikovi sprehodi namenjeni nam in da nam v Brigi ni več obstanka, sicer nas bo sovražnik presenetil v spanju. Lojze je bil enake misli. Pri Petraču v podstrešni sobi je še gorela luč. Povzpela sva se do njega. Ko sem mu povedal, kar sem vedel in kaj mislim, se je takoj strinjal. Hitro je sklical vse odgovorne. Dogovorili smo se o takojšnji popolni izpraznitvi vasi s stroji vred. Izelili smo vso tiskarno iz Doljne Brige in jo spravili v našo staro postojanko 11 A. Tiskarni v Doljni Brigi ni bilo sojeno, da bi jo bili preselili v lesenjače, zgrajene v ta namen v gozdu nedaleč od Doljne Brige proti Banji Loki. Spet je bilo tovorjenja in tovorjenja, da smo spravili vse na postojanko. Pa to ni bilo vse. Nekaj dni za tem je Petrač odločil glede kočevskega stroja, da ga bo treba popraviti in preseliti v Partizansko tiskarno, ki je nastajala v Kočevskem Rogu. Petrač je vodil tudi ta silno naporni prevoz. Ker so na poti zgubili z voza neke dele, se je Silvo vrnil po poti, da bi jih poiskal.

Mogoče je bilo krog 7. ure zjutraj, kadar že nekaj prej. Sončno in jasno je bilo. Nekaj dni je minilo, odkar smo se vrnili v staro postojanko. Naše življenje je že teklo spet ustaljeno kot včasih, le s to razliko, da so sedaj pripravljali v »Putrihu« prostor za novi stroj, ki smo ga privlekli iz Brige. Tišino gozda so za trenutek nenadoma presekali streli iz doline. Presunilo nas je. Spogledali smo se. Mučen sum nas je navdal. Kasno popoldne je ves iz sebe, prepaden, ves teman, prisopel Roman in povedal, kaj se je zgodilo.

S komisarjem Ladom sta imela še nekaj opravka v vasi. Petrač jima je zaobil, da se ne smeta zadrževati in se morata vrniti v 11 A takoj, ko opravita posel. Zadržala sta se do večera. Lado se je odločil prenočiti v vasi. Roman se je raje povzpel visoko gor nad strme senožeti do gozda v rebreh Boriča onkraj doline. Ko se je naredil svetel dan, je bila vas obkoljena. Ko je Lado bežal iz vasi, so ga sovražniki ranili, potem preiskali vas in odšli. Čez čas se je Roman spustil s strmine. Hudo ranjenega Lada je z vaščani odpeljal do vojne partizanske bolnice v Borovski gori, kjer pa mu niso mogli več pomagati.

Ko se je Silvo vračal, je nekako od Suhorja zagledal onkraj doline mrgoleti Nemce na cesti Morava—Banja Loka. Vrnil se je za Petračem in spoznal, da so Petrač, njegovi in on z njimi prav zadnji trenutek odnesli pete, saj so še to noč vozili s težko naloženimi vozmi skozi Borovec, Inlauf in Brigo in so hoteli nekateri celo, da bi ostali in prenočili, pa je Petrač priganjal, naj gredo naprej.

Čez dva dni smo Burč, Roman in jaz odšli pokopat Lada v Borovec. Poleg nas treh je bilo še nekaj vaščanov. Ladovo truplo smo zavito v odeji spustili v jamo. Ostali smo do konca pokopa, dokler ni bila nasuta gomila.

Tako se je nenadoma končala čudovita pomlad na Doljni Brigi.

Naši tiskarji so še v Kočevju opravili zahtevno nalogo. Navzlic vsem težavam so natiskali obveznice 3 % posojila narodne osvoboditve, ki so izšle v treh vrednostih. Osnutek je bil za vse tri vrednosti enak. Izdelal ga je akademski slikar Božidar Jakac, ki je tudi izjedkal jedkanice v cinkove plošče in nadzoroval tiskanje obveznic. Tiskarji so imeli s tiskanjem hude težave, posebno zato, ker jim je zmanjkalo bele barve, ki so jo nujno potrebovali za tisk, zlasti za podtiske. Končno so jih le natiskali, vendar so jih mogli razposlati krajevnim odborom OF samo manjši del. Največ smo jih med izseljevanjem iz Kočevja odpeljali na Snežnik in so večinoma ostale v zabojih v pečinah in razpokah v kamnitih tleh, pod snegom in jih je vlaga uničila. Samo del smo jih spravili v postojanko, preden so pridrli Nemci. Ko so bili Nemci mimo in je bil zgrajen in opremljen »Ladopunkt«, so tam oštevilčili rešene obveznice. Nato je bil ta ostanek obveznic razposlan krajevnim odborom. Ker so torej v Kočevju natiskane obveznice propadle, je izvršni odbor Osvobodilne fronte naročil novo izdajo. Odločili smo se, da bomo novo izdajo tiskali z lesorezi. Vlado je narisal nekaj osnutkov, med katerimi naj bi izvršni odbor izbral tistega, po katerem naj bi natiskali novo izdajo obveznic 3 % posojila.

Pred odhodom v partizane sem v Ljubljani delal v dokumentni tehniki CK. Zato sem se zelo zanimal tako za moderne tiskarske reproduksijske tehnike kot tudi za umetniške grafične tehnike, zlasti pa za preproste, priročne tehnike, ki bi jih mogel s pridom uporabiti v ilegalnih delovnih razmerah. Da bi se seznanil z umetniškimi grafičnimi tehnikami, sem si pri prijatelju, akademskem slikarju Hinku Smrekarju, izposodil precej star priročnik o umetniških grafičnih tehnikah: Handbuch der graphischen Künste. V njem sem našel na podatek, da so jeklene konice dežnikov in gonilna peresa budilk zaradi kakovosti jekla nadvse uporabne za izdelavo nožkov za rezanje linorezov in lesorezov. To mi je ostalo živo v spominu in mi je sedaj prišlo prav. Ko sem povedal, kaj potrebujemo za rezanje štampiljk, linorezov in lesorezov, je nekdo od fantov domačinov prinesel iz doline zavrženo budilko in neuporaben dežnik. Černe nam je torej iz gonilnega peresa budilke in dežnikovih konic izdelal nožke in jih nasadil v pripravne ročaje. Nožki so bili res odlični. Vlado je z njimi izrezal ne samo lesoreze za obveznice 3 % posojila in kasneje za plačilne bone, temveč celo za note.

Nožki za rezanje lesorezov so bili na voljo. Lojze je prinesel od doma dobro presušene, čelno rezane deščice iz hruševega lesa. Ko je prišlo sporočilo, kateri osnutek so izbrali v izvršnem odboru, je Vlado izdelal lesoreze za tisk s tremi oziroma štirimi barvami. Na vsaki strani obveznic sta bila po dva podtiska, na prednji pa tudi dva tiska, tako da je vsaka obveznica šla sedemkrat skozi stroj. Izdane so bile za vrednosti v lirah za področje pod Italijani, in za štiri vrednosti v nemških markah za področje, ki so ga okupirali Nemci. Razlikovale so se med seboj po različnih barvnih sestavih. Natiskane so bile brez posebnih zapletov.

Iz pomladi na Dolnji Brigi smo se vrnili v zimo. Debel sneg je še ležal po visokih rebrih in vršini Snežnika. Tu gori je vladala še prava zima, čeprav zrak ni bil več zimski. To leto sem doživel dve pomladi. Pomlad v dolini in pomlad na gori, kjer se je zelo kasno začela, saj se je sneg tod zadržal menda prav v julij. Tudi nisem še nikdar doživel, da bi bil kar dobrega pol leta v snegu. V snegu bi bil preživel kar osem mesecev, če ne bi bil aprila in maja na Brigi.

Na prvem sestanku po povratku v postojanko smo zadnjega dne maja počastili spomin padlih tovarišev Toneta Štajnerja, Boža Kobala in Draga Smrekarja, ki jih je doletela nesrečna smrt nekje v Suhi krajini. Z zaprego so naleteli na mino, ki so jo naši postavili proti nemškim tankom.

Menda je bilo junija, ko me je Petrač zelo resno povprašal, ali bi bilo mogoče tiskati plačilne bone, ki jih je nameraval izdati SNOS. Gledal me je vprašujoče, nekako s skrbjo in dvomom je čakal odgovor.

Plačilni boni! Partizanski denar! Neprimerno napornejša naloga kot izdelati oziroma natiskati obveznice 3 % posojila. Bolj zapletena, zahtevna in obsežna. V trenutku sem preudaril in pritrdil. Takoj ko je Petrač slišal težko pričakovani odgovor, mi je dejal, da sem osebno odgovoren za izvedbo naloge. Taka nenadnost naloge me je presenetila, nisem je pričakoval tako naglo.

Ne vem, ali sem tedaj, ko sem na preblisk preudaril Petračevo vprašanje, dojel nalogo v celoti. Mogoče. Težavnosti njene izvedbe verjetno ne. Tiskarji so novico o nalogi, ki sem jo prevzel, sprejeli zelo zadržano. Nobene niso rekli.

Brž ko je Petrač sporočil SNOS, da bo plačilne bone mogoče natiskati, smo že prejeli osnutke zanje. Izdelal jih je moj stanovski tovariš in tovariš z univerze dipl. inž. arh. Branko Simčič, in to za vsako vrednost drugačen osnutek. Vsi osnutki za eno, pet in deset lir so bili zasnovani enotno, in sicer večbarvno kot črtni, ornamentalni liki v sestavi z geometričnimi ploskovitimi ornamentami. Boni bi dobili svoj končni videz z večkratnim, zapovrstnim tiskanjem z različnimi tiskovnimi ploščami in različnimi barvami. Po opravljenem tiskanju bi jih morali seveda še oštevilčiti, tako da bi šli v stroj sedemkrat oziroma osemkrat.

Jasno je bilo, da bo mogoče natiskati zahtevano množino denarja samo s tiskanjem s čim več enakimi tiskovnimi ploščami hkrati. S toliko ploščami hkrati, da bi kar najbolj izrabili velikost tiska, kot jo je omogočal zaklopni stroj. Lesorezi niso bili primerni za tiskanje plačilnih bonov. Zdržali ne bi tiskanja zahtevanega števila izvodov in bi jih morali zaradi izrabe med tiskanjem naklade zamenjati z novimi. Ti lesorezi za izmenjavo izrabljenih, ki bi morali biti med seboj vsi enaki, bi se v resnici zelo razlikovali kljub najbolj pazljivemu in natančnemu prerisavanju ter rezanju. Niti ni bilo mogoče risbe prerisati večkrat povsem enako niti ni bilo mogoče izrezati popolnoma enakih plošč, čeprav bi nanje odtisnili risbo z lesorezom, izdelanim samo za prenašanje risbe na les, da bi s takim odtisovanjem nadomestili nezanesljivo prerisavanje. Na prvi pogled bi se morda zdelo, da bi bilo mogoče plačilne bone tiskati najbolj enostavno z lesorezi, s katerimi smo že imeli izkušnje. Vendar z lesorezi zares ni bilo mogoče spolniti naloge. V naših razmerah smo jo mogli izpolniti samo s stereotipijo, samo če bi s stereotipijo razmnožili izvirni lesorez tolikokrat, kolikor tiskovnih plošč smo potrebovali. Stereotipsko razmnoževanje nam je bilo najlažje uresničiti. Občutljive lesoreze, ki bi jih Vlado s tako hudim trudom izrezal, bi tako uporabili samo kot izvirno tiskovno ploščo za izdelavo matric pri stereotipiji.

Za izdelavo matric je potrebna ali posebna tovarniška lepenka, ki je nismo imeli, ali ročno pripravljen papir.

Poleg primernega papirja za matriciranje smo potrebovali tudi stereotipijsko zlitino, a je nismo imeli. Namesto nje bi mogli uporabiti zlitino za črkovno gradivo, vendar niti te nismo imeli. Neuporabnih črk, ki bi jih mogli brez škode preliti, smo imeli premalo. Poleg zlitine smo potrebovali še pripravo za ulivanje stereotip.

Spomnil sem se, da je bela ležajna zlitina, ki bi jo mogli najti v ležajih koles razbitih železniških vagonov pod viaduktom pri Otovcu blizu Črnomlja glede sestavin precej podobno sestavljena, kot je zlitina za črke in tiskovno gradivo. Ne vem, kako sem se tega spomnil. Mogoče iz železničarskih žepnih koledarjev, ki mi jih je otroku dajal oče strojevodja, namesto da bi jih ob koncu leta zavrzel, mogoče iz srednje šole.

Razložil sem Silvu, kakšno zlitino potrebujemo in kje jo bo našel. Odšel je s patroljo do Otovca. Kmalu so se vrnili z dragoceno zlitino v nahrbtnikih. Še so šli ponjo.

Toda kako izdelati papir za matriciranje? Kolikor sem poznal stereotipijo, je bilo premalo, da bi mogel izdelati papir.

Stavec Gojmir je prinesel že v Kočevje in od tam na našo postojanko nekaj številčk revije Grafika. Premišljeno in natančno sem pregledal vse zvezke, kar jih je bilo. Imel sem srečo. V nekem zvezku sem odkril čisto kratek zapisek, da moramo napraviti uporaben papir za matriciranje tako, da zlepimo s škrobnim lepilom nekaj listov svilenega papirja. Samo toliko. Vendar je bilo za začetek zadosti.

Med drugim papirjem smo prinesli iz Kočevja tudi nekaj svilenega papirja. Poiskali so mi ga. Njegova rožnata barva mi ni zbudila posebnega zaupanja. Bil je videti preveč tenak, propusten in luknjičast. Toda vendarle je bil svilen.

Lotil sem se izdelave nekakšnih papirnatih oblatov. Brž sem spoznal, da moram odkriti, iz koliko listov naj bo oblat zlepljen, kakšna plast lepila sme biti med listi in koliko sme biti oblat vlažen, da bi bil najprimernejši za odtiskovanje, da bi dobil z njim najboljši odtis lesoreza.

Delal sem vztrajno od jutra do noči, zelo premišljeno, načrtno in dosledno. Poizkusi precej dni niso obetali uspeha. Kljub temu sem jih nadaljeval znova in znova. Odkrival sem vzroke neuspehov in jih odpravljaj. Ko sem znova napravil oblat in odtis, se mi je zdelo, kot da sem na začetku.

Medtem ko sem poizkušal izdelati primeren papir, sta Maj in Silvo začela izdelovati ulivalno napravo. Za spodnjo, temeljno ploščo sta uporabila debelo železno ploščo, na katero sicer v tiskarnah postavljajo stavke za odtisovanje. Ulivalno napravo sta izdelala po vzoru prave. Izdelano sta pritrdila na debeli štor, ostanek lepega javora.

Nenadoma so se moji poizkusi z oblati začeli posrečevati. Odtisi so postajali vedno boljši in končno so ustrezali.

Ko je bila ulivalna naprava izdelana, sva z Vladom začela poizkusno ulivati stereotip. Zlitino sva talila v delavnici na prenosnem kovaškem ognjišču kar v veliki zajemalki. Ulivanje nama je povzročalo hude težave, vendar sva počasi odkrila, kako dobiti najboljše ulitke. Koliko naj bo raztaljena zlitina vroča, da ostane dobro tekoča, dokler se ne ulije v vse uture matrice, a da ni prevroča, ker bi tedaj oblati zogleneli, kako jo obdržati ravno prav vročo in kako preprečiti prehitro ohladitev.

Tovariši so z vse večjim zanimanjem spremljali poizkuse. Pri najinih poizkusih je včasih sodeloval tudi tiskarski strojnik Joki, ki je bil takrat obenem vojaški poveljnik postojanke.

Po vztrajnem poizkušanju in odpravljanju vzrokov neprijetnih pojavov, ki so pomenili nove in nove težave, sva končno obvladala ulivanje stereotip. S tem je bila stereotipija obvladana.

Treba je bilo prilagoditi potrebam tiskanja še Simčičeve osnutke, kar je bila malenkost, vendar tega nismo smeli storiti mimo njega.

Medtem so pritovorili v postojanko tudi že poseben papir za denarne vrednotnice. Naročen je bil z označbo »RR«, kar je pomenilo, da je nabava nadvse nujna. Papir je naš nabavljalec, agronom Radovan, nabavil naravnost iz Milana, od tam so ga poslali do Gorice, od tu so ga prek Mašuna pritovorili do nas.

Ker v naši stavnici nismo imeli potrebnih velikosti črk, nam je stavke za plačilne bone poslala tiskarna 13 A, bivša ciklostilska postojanka Urška, ki je bila nad

Pugledom v Kočevskem Rogu. Od tam so nam poslali tudi nekaj drugega materiala, ki smo ga potrebovali.

Les za lesoreze je ostal še od zime, ko ga je Lojze prinesel za izdelavo lesorezov za obveznice 3 % posojila. Vlado je vse lesoreze izrezal kar najbolj natančno in skrbno.

Ko smo pripravili tako kljub vsem zaprekam in težavam vse, kar smo potrebovali za uspešno tiskanje, so tiskarji že pred koncem junija začeli »denar« tiskati. Zaradi zahtevnosti in obsega tiskanja smo odločili, da je treba dnevno svetlobo popolnoma izrabiti. Maj in Joki sta naletela pri tiskanju na hude ovire in sta morala zelo skrbno paziti, da bi bili boni čim točneje in lepše natiskani.

Nova težava je nastopila zaradi oštevilčenja. Bonov ni bilo mogoče oštevilčiti z ročnim numeratorjem. Zato so jih oštevilčili v partizanski tiskarni na Kočevskem Rogu, kjer so imeli tiskarske stroje numeratorje. Tam so tiskovne pole tudi razrezali in bone odposlali Denarnemu zavodu Slovenije.

Boni so šli v tiskanje po vrednostih. Tiskarna je vsako vrednost natisnila v celotnem naročenem številu.

Sredi avgusta sem zapustil tiskarno 11 A in odšel v Stare Žage. Vlado je ostal in se je odslej sam ukvarjal z nadaljnjim pripravljanjem tiskanja bonov, dokler niso bili natiskani v vseh vrednostih.

Moji prvi stiki z Denarnim zavodom Slovenije

Milan Škerlavaj-Petrač

Nekega dne sredi poletja 1944 je prišel v štab Centralne tehnike v Črmošnjice kurir z obvestilom, naj se čimprej javim pri agitacijsko-propagandni komisiji Centralnega komiteja — »agitpropu« v Črnomlju. Tja sem redno zahajal, saj je Centralna tehnika dobivala vse naloge in material za partizanski tisk od »agitpropa«. Mimo te komisije ni mogla nobena stvar v tisk in v objavo. Komisijo je takrat vodil tovariš Aleš Bebler in pri njem so bile tudi vse redakcije takratnih časopisov s svojimi glavnimi uredniki in novinarji. Sedež te komisije je bil v Črnomlju v lepi veliki vili s kratko oznako »Pod smreko«. V tem času sta bila Črnomelj in Bela krajina ter ogromen del Kočevske popolnoma osvobojena. Sovražnikove najbližje postojanke so bile v Novem mestu in v Kočevju. Črnomelj je bil takrat glavno mesto Slovenije s svojo narodno oblastjo in osvobodilno vojsko.

K tov. Beblerju me je peljal moj kurir z motorjem po takratni lepi cesti Črmošnjice—Kot nad Semičem—Črnomelj. Intendantura »agitpropa« ni bila slaba, in kadar sem prišel, so mi kuharice postregle z dobrim kosilom.

Ko sem se pripeljal v Črnomelj, sem se takoj javil pri tov. Beblerju. Ta mi je povedal, da se morava pomeniti o specialnih tiskih za potrebe Denarnega zavoda Slovenije, ki jih je treba takoj tiskati. Ker sem ga zelo začudeno gledal, mi je pojasnil, naj se nikar ne čudim, saj postajamo resnična ljudska oblast, zato potrebujemo tudi svoj lastni denarni zavod. Kakšne vrste tiska ta zavod potrebuje, bom zvedel pri vodji zavoda, pri tov. Dolinšku, kjer naj se oglasim. Ko se bova s tov. Dolinškom pogovorila, naj se vrnem k njemu, da mu pokažem, kaj vse je naročeno.

Takoj sem odšel v Denarni zavod, za katerega sem prvič slišal, svoje prostore pa je imel v bivši črnomeljski Hranilnici, ki je imela že prej lepo poslopje sredi Črnomlja.

Ko sem stopil v poslopje, sta me prijetno presenetila red in čistoča, ki sta vladala v prostorih zavoda. Takoj ob prihodu sem se seznanil s tov. Dolinškom in njegovimi najbližjimi sodelavci, med njimi so bili tov. Alojz Štular, Anton Ogrin, Lojze Kramar, Olga Virens, pozneje pa še Kambič, Kaufmann in Križmanič. Ko se je začel razgovor in je ta dodobra stekel, mi je tov. Dolinšek pravil o težavah Denarnega zavoda in o tem, da ga najbolj skrbi, kje bo dobil vse formularje in tiskovine, ki jih za svoje delo potrebuje. Brez teh tiskovin je namreč poslovanje nemogoče. Treba je bilo seveda tiskati nove tiskovine, saj stare niso prišle v poštev, ker so bile dvojezične in tudi brez oznak in žigov naše nove ljudske oblasti. Potolažil sem ga, da bomo te stvari lahko tiskali in bo dobil zaželen material v čim krajšem času. Po tem zagotovu so se njemu in njegovim sodelavcem obrazi razjasnili in niso se mogli načuditi, da bomo res natiskali formularje v tako kratkem času in po njihovih željah.

Od takrat sem pogosto prihajal k tov. Dolinšku, ker sem se zanimal, če je s formularji in drugimi tiski zadovoljen, poleg tega pa še, če imajo kakšne nove želje. On in njegovi sodelavci so bili s tiskom zelo zadovoljni, dajali pa so v tisk vedno nove in nove stvari. Njihovo delo se je neprestano večalo in izpopolnjevalo, vzporedno s tem pa so rasle tudi njihove potrebe. Centralna tehnika in Denarni zavod Slovenije sta tako postala nerazdružna sodelavca.

Ob neki priliki me je tov. Dolinšek vprašal, če bi bila tiskarna sposobna natisniti hranilne knjižice. Ko mi je pokazal, kakšne naj bi bile in ker sem poznal sposobnost naših tiskarn in ljudi v njih, sem mu obljubil, da bomo hranilne knjižice naredili, vendar ne takoj. Ko sem mu že čez nekaj tednov prinesel prve izhode hranilnih knjižic, se celoten kolektiv ni mogel načuditi, kako lično so bile izdelane. Bile so vezane v blago od padal, vsaka pa je imela posebno posvetilo, ki se je glasilo takole:

»Ta hranilna knjižica je bila izdana v času velike osvobodilne vojne, ko se je slovenski narod boril za svojo svobodo in ko si je pričel na ruševinah stare in s krvjo prepojene domačije graditi nov svetlejši in srečnejši dom.«

Ves tiskan material, posebno pa še partizanske lire, ki so izšle med narodno-osvobodilno borbo, so pekle domače izdajalce. Ko so ugotovili, da naša oblast dobiva vsak dan bolj urejene oblike, da obstaja na osvobojenem ozemlju Denarni zavod in da se uvaža partizanski denar, so vzkipeli.

Štev. Lir na Dne	DENARNI ZAVOD SLOVENIJE PRI PREDSED. SNOS	Štev. Lir DENARNI ZAVOD SLOVENIJE PRI PREDSEDSTVU SNOS <i>Izplačajko na ta ček iz mojega (našega) dobroimetja na tekočem računu</i> Odrta ali donositeljs LIR V dne 194... *Zavod ne izplača ček na katerem ni bilo prečiščeno besedilo „ali donositeljs“. Podpis
--	---	---

Ponaredili so desetlirski bon. Ponarejeni bon je imel naslovno stran enako partizanskemu desetlirskemu bonu, na hrbtni strani pa je bilo tiskano besedilo:

»Ta denar je prav taka ničla, kot obljube Londona in Moskve.«

Ta falzificirani bon so belogardisti z nemškimi letali raztrosili nad partizanskim osvobojenim ozemljem kot propagando in s tem hoteli v ljudeh zbuditi nezaupanje do partizanskega denarja ter preprečiti akcijo Osvobodilne fronte za vpis posojila na osvobojenem ozemlju. Moč Osvobodilne fronte pa je bila takrat že prevelika, da bi bila ta akcija belogardistične drhali omajala ljudi, saj so ti z vedno večjim zaupanjem sledili zakonitim ukrepom naše takratne oblasti.

Razumljivo je, da se je med množico ljudi, ki je takrat dajala posojila in dobrane za našo NOB, našlo tudi nekaj takih, ki niso hoteli verjeti, da jim bo to kdaj povrnjeno. Potrdila, ki so jih prejeli za dano blago, so sicer simbolično vzeli, potem pa zavrgli. Toda zmotili so se. Vsa posojila tistim, ki so se lahko izkazali, da so v posesti naših vrednotnic, so bila po osvoboditvi povrnjena pod pogoji, ki so bili na posameznih vrednotnicah zagotovljeni.

Med narodnoosvobodilno borbo od leta 1941 do leta 1945 je celotni kolektiv Centralne tehnike pri CK KPS s svojo požrtvovalnostjo in iznajdljivostjo uspel natisniti in razpečati ogromne naklade letakov, časopisov, brošur, ponarejenih živilskih kart, ponarejenih najrazličnejših dokumentov za gibanje ilegalcev, potna dovoljenja za prehod čez mejo in blok, obveznic in slednjič še partizanskega denarja in s tem svojim delom opraviti takšno nalogo, ki ji ni primere v nobenem ilegalnem gibanju v zgodovini.

Organizacijski, pravni in študijski posli v Denarnem zavodu Slovenije

Alojz Kramar

Ob 25-letnici ustanovitve Denarnega zavoda Slovenije pri SNOS se z veseljem in ponosom spominjamo dela in uspehov naše partizanske bančne ustanove na osvobojenem ozemlju, saj je s svojim delom pomagala pri urejanju našega gospodarstva, ki je zaradi sovražne okupacije in vojnih razmer utrpelo velikansko škodo.

Že v prvih obdobjih narodnoosvobodilne vojne, ko se je na osvobojenem ozemlju začela porajati ljudska oblast s svojimi organi, se je zlasti čutila potreba po bančni organizaciji, ki naj bi opravljala ne samo bančno tehnične posle, temveč bi tudi s pobudami in predlogi prispevala k oživ-

ljanju našega gospodarstva na osvobojenem ozemlju in se pripravljala za obnovo našega gospodarstva po osvoboditvi. In prav ustanovitev dobro organiziranega bančnega zavoda sredi nemškega okupacijskega ozemlja je dokazala visoko razvitost naše ljudske oblasti.

Ko sem v začetku septembra 1944 v Mramorevem na Notranjskem, kjer se je takrat borila XVIII. divizija, dobil brzojavko, da sem premeščen na Denarni zavod Slovenije, sem bil prav presenečen nad to novico, saj je premestitev pomenila popoln preokret mojega dosedanjega dela. Predal sem posle javnega tožilca v navedeni diviziji ter se težko poslovil od borcev, s katerimi me je vezalo polno spo-

ki so prihajali celo iz zahodne Notranjske in Dolenjske, torej iz krajev, ki so bili le na pol osvobojeni, saj so bili stalno izpostavljeni napadam okupatorskih sil. V zavodu smo sodelovali tudi pri izdaji bančnih listin, kot na primer zastavne listine, menične izjave, čeki itd.; sestavili smo tudi pravilnik, ki je rabil po osvoboditvi bančnim zavodom širom po Jugoslaviji.

V Denarnem zavodu Slovenije smo razpravljali o raznih bančno-kreditnih problemih ter sestavili predloge za izdajo potrebnih odlokov in predpisov. Ko se je na osvobojenem ozemlju pričelo pojavljati zadružno gibanje, je zavod z vsemi svojimi močmi zadružništvo podpiral.

Mnogo pobud, ki so izšle iz tedanjega zavoda, smo že uresničili, vendar smo v gradivu zasledili še mnogo gospodarskih idej, katere bi se še v današnjem času izplačalo izvesti.

Denarni zavod je odobral posojila raznim ustanovam, denarnim zavodom, industriji, obrti, trgovini, kmetijstvu in zadružništvu. Kot emisijski zavod je izdajal denar, in to v apoenih en, pet in deset lir, dalje je izdajal priznanice in obveznice za material in živila, ki ga je posredovala vojska in civilne oblasti. S pomočjo čekov se je začel razvijati brezgotovinski promet. S posojili, ki so jih sprejeli denarni zavodi, so postali le-ti likvidni ter so ponovno pričeli poslovati. Seveda je bilo to poslovanje prilagojeno tudi vojnim razmeram, saj osvobojeno ozemlje ob velikih sovražnih premikih ni bilo povsem brez vojaških akcij okupatorskih enot.

Poleg rednega dela so člani Denarnega zavoda sestavljali referate iz gospodarske tematike in zlasti iz bančništva; pri tem delu je pokazal pokojni Lavoslav Dolinšek, ki je bil prvi predsednik Denarnega zavoda, veliko iniciativnost.

Kot odposlanec zavoda sem obiskoval posojilnice v Semiču, Vinici in Metliki, in to zaradi požitve poslovanja in povezave z zavodom. Pri teh obiskih sem naletel na ljudi, ki so polni optimizma snovali načrte za obnovo porušene domovine in za gospodarski dvig svojih krajev.

Denarni zavod Slovenije je povezoval s pomočjo podružnic celotno slovensko ozemlje, saj je imel podružnice na Gorenjskem, Primorskem in Štajerskem. Tudi po osvoboditvi je zavod posloval s svojimi podružnicami kot edini bančni zavod v Sloveniji ter pomagal, da se je hitro utrdilo denarno poslovanje ter pričela koncentracija denarnih sredstev, potrebnih za obnovo in gospodarski napredek domovine.

3% blagajniški zapis SERIJA B Številka 04585 LIR _____ Na lir _____ Dne _____ Podpis: _____	3% SERIJA B Blagajniški zapis Denarni Zavod Slovenije — podružnica za Primorsko izdaja na temelju sklepa Predsedstva SNOS-a z dne 25. oktobra 1944 v znesku lir _____ 3% blagajniški zapis z besedami lir _____ katerega se obvezuje izplačati donositelju v roku treh mesecev od dneva podpisa v slovenskih lirskih bonin. Tridostotne obresti se plačajo vnaprej. Položaj dne _____ 194 _____ Blagajnik: _____ Predsednik: _____	ŠT. 04585
---	--	-------------------------

Razvijanje denarnega poslovanja v osvobodilni vojni

Anton Ogrin

Propaganda OF je prodirala v vse kraje in sloje prebivalstva. Kaj kmalu so pokale partizanske puške in okupatorji niso imeli nikjer miru. Prav mi je govoril italijanski oficir v Št. Rupertu na Dolenjskem, kamor sem bil določen kot uslužbenec Mestne hranilnice v Novem mestu za zamenjavo RM v lire, rekoč, da imajo italijanski vojaki občutek, da so naši ujetniki. Pričakoval sem, da bom odšel tedaj v partizane z vsem denarjem, ker mi je bilo znano, da so v okolici partizani v zasedi, vendar se to tedaj ni posrečilo. Partizani so vdrli v Št. Rupert šele teden dni kasneje.

Ko sem se vrnil v Novo mesto, sem zopet zamenjaval OF bone imovitejšim meščanom. Nevaren je bil ta posel in težavna konspiracija zaloge, vendar vse je uspelo. Še bolj pogumno smo se znašli za zbiranje denarja.

Dolg je spisek akcij, ki smo jih opravljali kot ilegalci, dokler nismo slavili velike zmage — kapitulacije Italije.

Meni je bila po kapitulaciji Italije naložena posebna dolžnost, da zagotovim partizanom dva milijona lir, ki so bile v blagajnah Mestne hranilnice v Novem mestu.

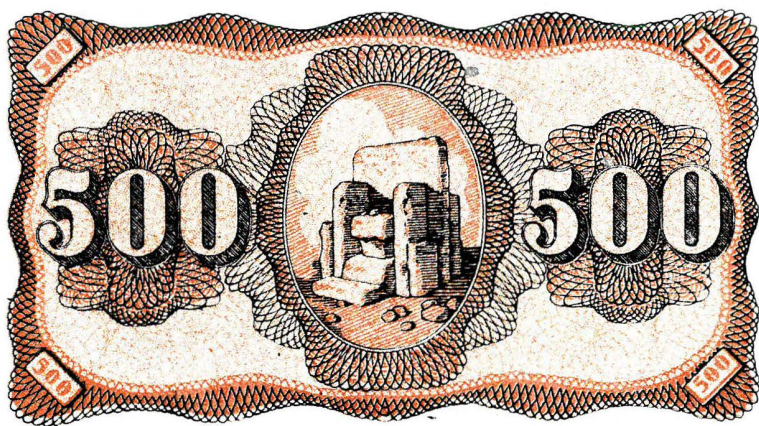
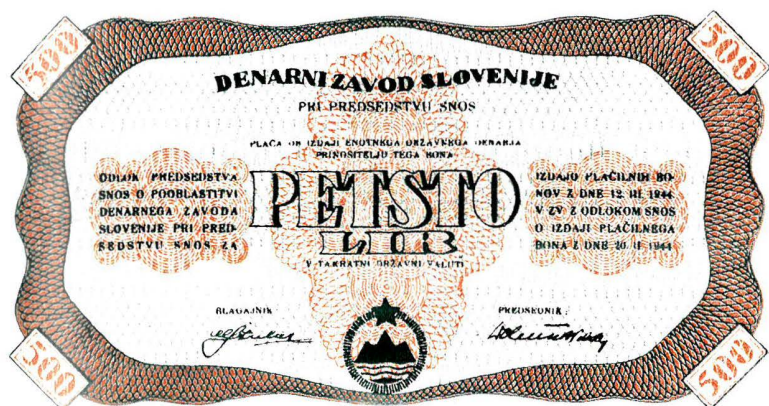
Sredi noči pred prihodom partizanov v Novo mesto so me partizanski kurirji zbudili, da pohitim odpret blagajne. Vse je bilo kaj hitro opravljeno. Toda v mestu ni bilo varno ostati. Imenovan sem bil za komisarja hranilnice in takoj sem odšel še z enim uslužbencem in s tremi stražarji in vsem denarjem k Mrvarju na Hrib pri Šmihelu. Trezor je bil skrbno zakonspiriran in zastražen, delovna skupina pa je poslovala bodisi pod kozolcem, v privatni hiši ali kjerkoli na prostem. Nič nas ni moglo ovirati pri delu, kakor smo že prej načrtovali. Predvsem smo želeli zagotoviti gotovino socialno šibkim varčevalcem.

Toda nastopila je nemška ofenziva; zaradi varnosti smo se pomikali do Ljubenskih goric nad Stražo. Uspelo nam je zadržati naš »trezor«. Kmalu nas je zopet tu doletela hajka. Hiteli smo na vrh hriba, kjer smo prenočili. Komisar je izdal plačilni nalog za nakup prašiča. Pozno ponoči smo večerjali. Naslednji dan pa smo odšli zopet na svoje položaje.

Skupina z denarjem je imela svoj položaj na Ljubnem, bila je v neprestani povezavi s komando mesta Novo mesto v Drganjih selih. Končno sem v mesecu novembru 1943 oddal gotovino pooblaščenцу gospodarsko-finančne komisije. Nato sem bil dodeljen h komandi mesta Novo mesto v Drganjih selih. Toda še pred novim letom 1944 smo jo odrinili v Podgrad v Gorjance, kjer sem deloval kot brigadni obveščevalec od Št. Jerneja do Žužemberka.

Ob koncu meseca maja 1944 so me poklicali na delo k Denarnemu zavodu Slovenije pri predsedstvu SNOS v Srednjem vas. Predsednik tovariš Lavoslav Dolinšek mi je takoj naložil opravilo. V nekaj dneh smo odšli v Črnomelj, kjer smo uredili prostore za redno poslovanje. Vse je bilo pripravljeno, da je delo takoj steklo. Ljudje so uvideli, da jim je banka potrebna in so hitro uporabili njene usluge. Posebno zanimanje je zavladalo, ko so izšli v promet prvi partizanski bankovci. Težko so ljudje razumeli, da so jih izdale partizanske tiskarne, kakor tudi čeke, blagajniške zapise, priznanice, hranilne knjižice, skratka, vse potrebno je bilo nared, kakor da so na razpolago popolne tiskarske delavnice, v zalogi in pri roki pa vse

LIRSKI PLACILNI BON PO LIR 500, KI NI BIL TISKAN. NARISAL INŽ. ARH. BRANKO SIMČIČ

drugo, seveda tudi tiskarski strokovnjaki, tehniki, inženirji in arhitekti, ki so izdelovali raznovrstne osnutke.

Ni čudno, da so prihajali ljudje s posebnim zadovoljstvom in radovedni, da bi se seznanili s posli partizanske banke.

Ustanovitev Denarnega zavoda Slovenije pri predsedstvu SNOS je imela močan gospodarski in moralno-politični pomen. Pot ljudske revolucije se je že toliko utrdila, da smo bili sposobni tudi v najhujših razmerah uresničiti vse, kar je pomenilo ne le organizacijo državnega aparata, temveč tudi organizacijo virov in uporabe denarnih sredstev. To je edinstven primer v zgodovini denarništva, kajti nova funkcija denarnega gospodarstva se je uveljavila med osvobodilno vojno, kakor tudi po osvoboditvi do reorganizacije denarnih institucij nove Jugoslavije v mesecu novembru 1946. leta v enotno Narodno banko FLRJ.

Tako je dobilo naše denarništvo in gospodarstvo nove temelje iz ljudstva za ljudstvo.

Zares z vsem srcem smo zato ponosni ob 25-letnici ustanovitve Denarnega zavoda Slovenije pri predsedstvu SNOS.

Finančni tečaji pri predsedstvu SNOS

Alojz Kersnič

Na bazi 20, kjer je imela večina odsekov svoje poslovne prostore še v svežih barakah, ki so prijetno dišale po smolah, je bilo v prvi polovici leta 1944 zelo živahno. Optimizem glede konca druge svetovne vojne je bil na višku in pričakovali smo, da bo nacistična Nemčija vsak čas kapitulirala. Med nami so bili le redki pesimisti, ki so menili, da se bo vojna še zavlekla čez zimo in bo osvoboditev zahtevala še veliko žrtev. Geografska karta, ki je visela v baraki, je kazala manj optimizma, ker zavezniki v Italiji še niso pokazali večjih uspehov, in smo le bolj pričakovali, da bodo začeli še z neko fronto. To nas je spodbujalo v pričakovanju, da bo Nemčija prej poražena, kakor se je dejansko zgodilo. Tudi ofenzivni tanki rdeče armade še niso dajali večjega upanja, da je Nemčija vojaško poražena.

Vse to nas v baraki finančnega odseka pri SNOS, še manj pa ljudi na CK Slovenije in glavnem štabu ni motilo, da ne bi bili ustvarjali atmosfere o skorajšnjem koncu vojne, da se moramo hitreje pripraviti na dejanski prevzem oblasti na celotnem slovenskem področju.

Čeprav je imel odsek za finance pri SNOS brez Denarnega zavoda Slovenije samo šest članov, je bil vsakdo intenzivno zaposlen pri študijah s svojega področja. Enako so pripravljali študij kreditnega in bančnega sistema na Denarnem zavodu Slovenije. Posebno pa smo se na odseku za finance pri SNOS zavedali, da nas za prevzem oblasti ne morejo rešiti samo razčiščene konceptije finančne službe,

Prvi predsednik Denarnega zavoda Slovenije pri predsedstvu SNOS Lavoslav Dolinšek, umrl leta 1966

ker je bilo področje dela precej širše, kakor je zmoglo malo tovarišev, ki so delali na odseku. Med priprave za prevzem celotnih financ po osvoboditvi so gotovo spadali tudi tečaji za finančne referente pri pokrajinskih in okrožnih odborih OF. Podobni tečaji so bili organizirani za pedagoške in bolničarske delavce kakor tudi še za nekatere potrebe. Za organizacijo tečajev za finančne referente ni bilo veliko časa, tudi učnega programa niso izdelali pedagoški delavci niti nismo mnogo spraševali, kako to, kako ono, kje bodo stanovali tečajniki in podobno.

Učni program je bil postavljen za zelo intenziven študij, ker smo nervozno pričakovali, da je osvoboditev dejansko že pred durmi in je zato potrebno dati učencem nujna navodila za delo po osvoboditvi, kolikor pa bi ostalo še kaj časa, pa tudi za ureditev financ, da bi imeli ob osvoboditvi čiste račune. Zavedali smo se, kar so predvideli tudi številni elaborati, da bo potrebno evidentirati obveznice emisije številnih posojil, blagajniških zapisov ter potrdil, ki so jih izdajali nekateri intendantii vojaških enot. Te evidence niso bile potrebne samo zaradi morebitne odškodnine, temveč tudi zaradi čistih računov in zaradi političnih in moralnih razlogov, ki jih je od nas terjala gospodarska situacija. Ko smo pripravljali učni program finančnega tečaja pri predsedstvu SNOS, nismo mislili samo na to, da bi vzgojili samo davčne inšpektorje in proračunske referente, temveč nam je bil v mislih zarodek bančnih delavcev, ki naj bi pomagal pri postavitvi in rešitvi novega kreditnega sistema. Prav iz teh razlogov je bil sestavljen tak učni program, ki bi na eni strani usposobil učence za urejanje finančnih problemov do osvoboditve, pa tudi za trenutek po osvoboditvi. To pomeni, da je učni program zajemal glede na nivo udeležencev standardno materijo, ki jo podučujejo vse tovrstne šole, kakor tudi predmete, ki so nakazovali nove konture bančno-kreditnega sistema in finančnega poslovanja ljudskih odborov. To pomeni, da smo iz klasičnih predmetov v glavnem podajali tisto, kar smo se sami nekoč učili, medtem ko smo za snov drugih predmetov uporabljali predvsem študijske elaborate, ki smo jih sproti sami sestavljali.

Resnici na ljubo moram po 24 letih ugotoviti, da se stanje glede tega, kar so predavatelji nakazovali že tedaj v svojih študijah, ni veliko spremenilo. Lahko trdim, da še ob sedanjii decentralizaciji dobivajo elaborati posebno aktualno vrednost.

Tri finančne tečaje pri predsedstvu SNOS, ki jih je obiskovalo skupaj prek 20 kandidatov, je v času julij-oktober 1944 uspešno dokončalo okoli 60 učencev.

Učilnica finančnih tečajev je bila pri Starihovih v Črnomlju. V njej so stale zasilno zbite mize, klopi in velika tabla. Čeprav je bilo v učilnici vse provizorično, je bilo kljub temu mogoče v redu organizirati pouk, ker je bila soba dovolj akustična. Seveda so bili pri tem še bolj interesantni slušatelji, saj so pokazali neverjetne ambicije pri učenju, čeprav so imeli zelo različno osnovno izobrazbo. Slušatelji so v kratkem intenzivnem tečaju treh tednov obvladali materijo skoro prve stopnje ekonomske fakultete. Škoda, da se tem ljudem ni omogočilo nadaljnje izpopolnjevanje in niso tečaja priznali vsaj za dokončano šolo. Če upoštevamo, da slušatelji niso imeli urejenih razmer in niso niti ponoči počivali, ker so se stalno oglašali streli, potem jim je potrebno dati za uspehe, ki so jih dosegli, še posebno priznanje. Razen tega je bilo na seniku, kjer so spali, vse polno nezaželenih drobnih gostov od bolh do uši, komarjev in drugega mrčesa, tako da človek ni imel miru.

Še nekaj je značilno za slušatelje. Vsi tečajniki so gojili veliko tovarištvo in so tistim, ki so imeli slabšo podlago, pomagali v večernih urah, tako da smo naslednji dan lahko nadaljevali delo in so lahko vsi sledili.

Velik učni uspeh, ki je bil dosežen v vseh teh finančnih tečajih, gre pripisati predvsem temu, da smo si predavatelji kot družbeni delavci prizadevali, da bi vsi slušatelji čimbolj obvladali snov.

Med predavatelji in slušatelji finančnega tečaja ni bilo dveh bregov, dveh taborov, temveč je bilo ustvarjeno medsebojno spoštovanje. Če bi danes anketirali vse udeležence finančnega tečaja, bi lahko od njih dobili samo pritrdilen odgovor v tem, da je tečaj praktično in teoretično pomagal razrešiti tiste vsakdanje naloge, pred katere so bili postavljeni predvsem poverjeniki za finance okrožnih ljudskih odborov, in jih dal ter hkrati nakazal perspektivo našega gospodarskega razvoja.

Morda bodo udeleženci, če bodo to prebrali, priznali, da je bil smoter finančnih tečajev dosežen.

Kako in zakaj sem prišla v partizane in v Denarni zavod Slovenije

Olga Virens-Jurančičeva

Mislim, da se je pri meni začelo tistega žalostnega dne, ko sem stala pred Figovcem s prijateljem, ki se je kot rezervni oficir pravkar povešene glave vrnil iz skupne krajeve vojske. Razočarana sem mu brala levite, ker sem ga komaj pred tremi tedni spremila kot bodočega junaka-prostovoljca. Sredi teh levitov pa začujemo brnenje motorjev in že zagledamo prve motorizirane italijanske vojake z operjenimi glavami, ki so se kot purani šopirili v paradni formaciji. Polne ulice ljudstva so onemele in iz marsikaterega očesa se je potočila solza. V hipu sem se zavedla sebe, svoje narodnosti in prihajajočega suženjstva — okupatorstva...

Tedaj sem bila zaposlena v Poštni hranilnici. Rada sem imela zavod in sodelavce, uživala sem ob stroju, ki je neutrudno ure in ure hrustal številke in bila srečna, da sem imela službo med veliko brezposelnostjo. Pa se je nenadoma vse zamajalo v negotovosti in strahu za bodočnost. Najbrž je večina v zavodu občutila enako. V oddelku smo si kar naenkrat postali bolj tovariški, počasi je ginila distanca med starejšimi in mlajšimi in nehote smo postajali bolj enakovrni.

Začelo se je s splošnimi dolgotrajnimi debatami. Kaj kmalu pa smo mladi imeli udarne trojke. Pričelo se je drugačno delo. Naše prve akcije so bile raznašanje propagandne literature, zbiranje prispevkov, zbiranje novih pripadnikov, posipanje listkov, pisanje po zidovih in podobno. Komur si nismo upali izročiti Poročevalca osebno, smo mu ga podtaknili v garderobi. Imela sem dobrega šefa Komarja, ki je takoj opazil, da me vsak čas zmanjka iz oddelka. Poklical me je k sebi: »Vem, da odhajate in zakaj odhajate, lahko greste, kadar hočete, ali jaz ne vem ničesar, razumete — ničesar!« Dobro. Od tedaj ni minil dan, da ne bi že zjutraj odšla, zdaj v Kreditno banko, v Mestno hranilnico, v Kreditni zavod, ali kamor je bilo potrebno. Vsako jutro sem dobila navodila od neznanih vodij. Ko sem nekega jutra nesla

polno torbo pištol, municije in nekaj bomb v kopališče Ilirijo, mi je res postalo vroče. Vrtar, ki mu nismo zaupali, je sumljivo pogledoval torbo in hotel vedeti, kam grem. »Po bombončke, ali še vam kaj prinesem?« Lahkotno sem zamahnila s torbo, ki mi je s svojo težo skoraj izpahnila roko. Ko sem prišla nazaj, sem mu res odprla torbo polno bombonov, ki sem jih dobila za pripravljanje paketov.

Nekoč smo iz naše sobe v celoti videli strašen dogodek, ko je padel mladi Vurnik. Bila sem tako pretresena, da sem na ves glas protestirala: »Vidite, to je okupator — to bodo delali z nami vsemi, boste že videli!« Že hudo ranjen je kleče streljal na Italijane, ki so se skrivali za drevesi in kandelabri. Ko pa je odvrnil prazno pištolo, so planili iz kritja in užgali po njem. Neki oficir, ki se je ves čas skrival za vojaki, si je drznil na plan šele takrat, ko je Vurnik že padel. Stopil je k ležečemu in hrabro izstrelil vanj vso vsebino svoje pištole. Vsi smo bili strašno prizadeti in ogorčeni. Malo sem pozabila na konspiracijo in sem zato pri belih prišla na črno listo. Od tedaj so me vedno opazovali. Ko pa je s pomočjo našega aktiva milijon iz Mestne hranilnice odromal v partizane, so me aretirali obenem s tremi tovarišicami in nekaj tovariši, čeprav z denarjem nisem imela neposrednega posla. Bila sem obsojena. Po štirinajstih mesecih zaporov širom po Italiji (Koper, Trst, Benetke, Bologna in Firence) sem se vrnila domov. Sprejeli bi me nazaj v službo, če bi se pismeno obvezala, da ne bom več sodelovala z OF. Ker pa na to nisem pristala, sem dobila odlok, ki ga je podpisal general Rupnik, da sem za večne čase izključena iz vseh državnih služb.

Tako sem se znašla v ilegali in ta me je rešila ponovnega zapora. Po večkratnih izdajah in množičnih aretacijah večine mojih sodelavcev mi ni bilo več mogoče vztrajati v Ljubljani. 28. junija 1944 sem odšla ven — na osvobojeno ozemlje. Iz preproste črnolaskе sem postala našminkana blondinka z visoko pričesko in zlatimi očali. Kot zelo elegantna, poslikana damica z modno torbico sem odšla na izlet v Trst. Tedaj sem se skrivala na Tržaški cesti pri igralki Metki Gabrijelčičevi. Dva dni preden sem odšla, je sredi noči prigrmel kamion z belimi policaji. Butali so po vseh vratih in iskali nekega ilegalca. Bili sva v garsonjeri z enimi vrati kot ujeti miški. Jaz s svojo pravo legitimacijo, kajti ponarejeno sem dobila šele zadnji dan, visoko v nadstropju, izhoda nobenega. Otrpli sva prisluškovali zvoncem in butanju, vedno bliže... Metka je planila k ročni torbici, izvlekla drobec biserne matice in ga krčevito tiščala v roki. Prestrašeni nisva imeli besed. Pa se je hrup nenadoma polegel skoro pred najinimi vrati. Še danes ne vem, ali so kaj našli, in zakaj so odšli. Metka je dejala: »Talisman stare mame je pomagall!« Nato se je zrušila na ležišče in bridko zajokala. Uboga...

Čez dva dni sem ob prvem jutranjem svitu korakala po tedanji Bleiweisovi cesti proti kolodvoru. Vso pot so žvrgoleli prebujajoči se ptički, bilo je prelepo poletno jutro in meni je bilo veselo pri srcu že zaradi Metke, da sem jo rešila svoje navzočnosti. Bilo je čudovito. Napetost in strah pred morebitno smolo sem odrinila na poznejši čas. Trenutno sem uživala pot skozi to rosno jutro — pot v svobodo. Strah res ni bil potreben. Skrokan belogardist, ki je pretresal potnike pri vходу, je gnjavil nekoga pred menoj. Postalो mi je vroče, brž sem prebrala svojo dovolilnico, ali zapomnila si nisem nič. V možganih mi je vrtalo le: »Pišeš se Marija Lipovec, glej, da se ne zarečeš!« Ko pa je belogardist zagledal damico, ki gre v Trst po družbo, se mi je le poklonil: »Izvolite, gospodična!« Nič pregleda in ni-

*Prvi blagajnik Denarnega zavoda Slovenije pri predsedstvu SNOS,
pokojni Alojz Štular*

česar. Jaz pa sem sirota nesla le dve škatlici cigaret in prazno torbo, kar sem obžalovala vso pot, kadar sem srečavala tobaka željne partizane.

Peljala sem se do Košane, ki je bila zame španska vas. V Postojni sem previdno potipala kondukterja, koliko postaj je še do Trsta, da bi vedela, katera po vrsti je Košana. Nestrpno sem gledala skozi okno. Nasproti je prihrumel vlak. Skozi okno službenega voza je gledal vlakovodja. »Ata!« zavpijem in pomaham. Joj, bil je moj oče. Po dveh mesecih sem ga videla, in to prav zdaj, ko odhajam. Plašno sem se ozrla po sopotnikih. Nič niso reagirali. Srečno, oče! Očala so se zarosila. Nič zato.

Od daleč sem zagledala postajo Košana. Takoj za sprevodnikom sem se izmuznila iz vagona, on pa se je obrnil, rekoč: »Gospodična, saj še ni Trst.« Na srečo je vlak stal le eno minuto. Odsopihal je s sprevodnikom na stopnici. Mimo karabinjerjev korakam dostojanstveno, brezbrizno. V meni vse drhti. Mirno grem od postaje po prazni poti in na ovinku poškilim nazaj — nikogar. Tečem toliko časa, da sem skoro ob sapo, nato se skrijem za grm in snamem očala. Pošteno so me izmučila. Zasmejem se sama sebi. Bila sem svobodna. Najraje bi na glas zavriskala kot v dobrih, starih časih vrh planine.

Kmalu sem bila v javki. Povem parolo, terenka Gizela nezaupno precenjujoče ogleduje mojo zunanost. Molče me je peljala v hišo, mi dala kave in belega kruha. V hiši je že bilo nekaj tovarišev in Krista Šulerjeva. Prevzel naju je terenec in odpeljal v bunker iz zelenih vej. »Počakajta do večera, da pridejo kurirji.« Popoldne sva zaslišali neko lomastenje in postalo naju je strah. Pa se je razmaknilo šavje in v bunker pomoli roka veliko skledo krepko zabeljenih žgancev. Začuda romantično. Človeka nikjer, le roka in skleda žgancev.

Pozno ponoči smo odšli. Krista je nosila velik poln kovček. Pri prvem potoku, ki smo ga preskočili, se je kovček odprl in vsa vsebina se je stresla po travi. Stlačili sva vse skupaj nazaj in sem ji pomagala nesti. Na neki jasi sta nas pričakala nova kurirja: »Zaseda! Nazaj! Razkropite se! Drevi zbor na istem mestu.« Ostali sva sami. Kam se hočeva razkropiti? Najraje bi se kar razkrojili. Pod neko odprto samotno lopo sva se ustavili. Naslonila sem se na plug in zaspala. Krista pa je čula. Zjutraj zarana je prišla neka mlada kmetica. »Ježeš, kaj pa delata. Tu pride vsako jutro nemška patrولا, brž od tod!« Zatekli sva se v gozd, kjer sva v strahu preždeli ves dan. Zvečer smo dobili dodatek. Skupina primorskih skojevcev je šla v Belo krajino v partijsko šolo. Vsega nas je bilo 24, ali le dva kurirja sta imela orožje. Krista je kovček zmanjšala v culico in tako je šlo čez drn in strn, vso noč. Bila je polna luna in slavčki so prepevali. Čudovito v nočni tišini. Prvič v življenju sem jih slišala in ves čas sem se spominjala Gregorčiča. Ni čudno, taka trpka lepota!

Hodili smo v koloni in v mesečini videli nemške stražarje. Prav gotovo so tudi oni nas. Vendar so se najbrž ustrašili premoči, saj niso vedeli, da smo neoboroženi. Kurirja pa sta se ustrašila zasede: »Razstojanje — tek!« Tekli smo skoraj neslišno, vse dokler nismo brez sape popadali v visoko, rosno travo. Ko smo tako ležali in sopihali, se je naenkrat znašla steklenička žganja in od ust do ust so šle kapljice okrepčila. Potem pa naprej, še vedno v koloni in v previdni razdalji. Ko smo šli skozi neko vas, je ob hiši hušnila senca. »Kritje, razkropite se!« Kurir pa je nato ugotovil le, da je šel gospodar na potrebo in se je mnogo bolj ustrašil kakor mi.

Jutro je bilo prekrasno, pot pa še ves dan čez drn in strn, dokler se nismo utrujeni ustavili v komandi mesta Št. Peter, sredi gozda, kjer smo prenočili. Ponoči je bila huda nevihta in v malem šotorčku za štiri ljudi se nas je gnetlo gotovo dvanajst. Ker sem se tiščala platnene strehe, mi je vso noč teklo za vrat. Ob prvem svitu smo šli naprej do Starega trga, kjer so nas zapustili kurirji in smo odslej sami

romali naprej. Ostali smo skupaj le še štirje, midve s Kristo, Marinka Ribičič in železničar Peter. Šli smo prek Čabra, Osilnice in vse naprej do Starih žag na TV 15, kjer smo se javili na razpored. Marinka je morala takoj nazaj na Primorsko, Krista v bazo 80, Peter v brigado, mene pa je našel kolega iz Poštne hranilnice Lojze Kersnič, ki mi je z veseljem dejal: »O, ti boš pa kar naša. Potrebujemo moči za novo ustanovljeni Denarni zavod.« Najprej me je vtaknil v tečaj za finančne administratorje, nato pa v Črnomelj, kjer je imel zavod svoj sedež.

V zavodu sem že našla predsednika Dolinška, blagajnika Štularja, Ogrina in kmalu nato so prišli še Kaufman, Kramar in Križmančič. Vsak je dobil svoje delo, pravzaprav šele bodoče delo. Jaz sem se ubadala z vložnim zapisnikom in administracijo. Razmajan pisalni stroj prastare znamke mi je delal preglavice. Bila sem bolj vajena računskega stroja. Tovariš Dolinšek je bil zelo natančen, a vedno je bila kaka napaka. Kadar sva pisala kak referat na čistopis, me je bil kmalu sit in je najraje kar sam zaklopotal po starih tipkah. Jaz pa sem klavrno strmelala v svoj vložni zapisnik, kamor nisem imela kaj knjižiti. Bil je pač šele zarodek. No pa sva se kmalu sprijaznila tudi s strojem. Ko smo dobili naš prvi novi denar — bone, sem postala »brojačica«. Poslovanje je moralo potekati po pravilih. Sprva sem bila malo razočarana, ker bi rada delala, veliko delala. Imeli pa smo določene uradne ure, zato sem si v prostem času kmalu našla delo zunaj zavoda. Vključila sem se v terenski AFŽ. Pozimi sem celo spravila vkup četico otrok, ki so imeli nekaj parov smučič in sem pripravila smučarski tečaj. Vendar je bilo tako malo snega, da smo morali že po nekaj dnevih odnehati. V avgustu je glavni štab ob nekem praznovanju priredil razna tekmovanja, ki so se jih udeležili tudi neborci. Med drugim je bilo tudi plavanje na 100 metrov prosto. Prijavilo se nas je veliko, plavale smo pa samo tri. Denarni zavod je seveda navijal zame, in ko sem bila v »divji konkurenci« res prva, smo bili vsi zadovoljni. Dobila sem celo lepo črno-modro diplomu iz tiskarne glavnega štaba.

Zelo dosti sem v prostem času tudi brala in študirala razno marksistično literaturo. Berilo sem včasih dobila tudi pri Znanstvenem inštitutu, ki je imel svoj sedež v Črnomlju. Tako sem včasih dobila po dva meseca stare časopise iz okupirane Ljubljane, kar mi je bilo v veliko veselje in lep pozdrav od zapuščene domačije.

Nekako konec oktobra sem dobila gripo in sem ostala v postelji z 39° temperature. Zjutraj še v mraku zaslišiva s Kristo, ki je bila pri meni, klicanje pod oknom: »Dekleta, gremo, hajka.« Ojej, kaj pa zdaj? Jaz bi morala v Zavod po svoje knjige. Vsak od nas je imel za primer hajke dolžnost, zavezati svoje delo v vrečo in hajdi v neznano. Ko sem pritekla v Zavod, je bilo vse prazno, vsi predali so bili odprti, povsod je ležal razmetan papir in žive duše nikjer. Pa se je po hodniku prismejala kuharica Mica: »Vsi so odšli, vidiš, tebe pa so pozabili.« Oh, in mojih knjig tudi ni bilo več. Slaba vest me je zgrabila, čeprav nisem bila kriva. Pobito sem se pridružila Kristi, nato sva se zlili v reko neznanih hajkašev. V Črnomlju so prezimovali vsi oddelki SNOS in vse mogoče organizacije ter ustanove, skratka, vse, kar je premogla naša tedanja oblast. In vse to se je valilo po cesti, oboroženo in neoboroženo, vojaki in civili, ženske in otroci, vse nekam proti Hrvaški. Nihče ni vedel, od kod proti sovražnik, ali pa mogoče od vseh strani. Midve sva se pridružili manjši skupinici, ki je rinila nekam v goro. Od vsepovsod se je že slišalo streljanje. Nasproti nam je pritekla mati z otrokom v naročju, večji pa se je držal za krilo. »Kam pa rinete, saj so na oni strani že beli.« V potrdilo njenih besed je prižvižgala krogla. »Ža menoj,« je vzkliknila mati in res smo jo ucvrli, kar se le da. Kmalu smo se znašli pri naših snosovcih. Tedaj sem se šele zavedela, da gazim s premočenimi nogami snežno brozgo, da dežuje in sneži, da imam vročino

in da sem mokra do kože. Taka sem se stisnila ponoči v neki skedenj, kjer je bilo toliko ljudi, da je kar stokal pod našo težo. Spala sem pa vendarle in zjutraj sem se zbudila kljub vsemu brez vročine, skoro suha in strašno lačna. Tovarišica Čermeljeva je imela v vasi znanko in tam smo dobile vsaka po en kuhan krompir in tri ocvirke. Še nikdar v življenju ni bila nobena jed tako dobra kot tisti krompir.

Že dopoldne smo izvedeli, da so beli potolčeni in Črnomelj prost. V mraku smo se vrnili. Črnomelj je bil v temi. Vsepovsod je bilo vse razmetano in v neredu. Denarni zavod prazen in mrk, iz šole, ki so jo zažgali, se je še kadilo, skratka, vse je pač kazalo, kot po bitki, in ljudje so se kar hitro porazgubili.

Drugo jutro je vse teklo kot po navadi, vendar pa je blagajnika Štularja nekaj težilo. Kaj je to bilo, se je kmalu izkazalo. Iz svoje vreče z denarjem, ki se je spotoma razvezala, je izgubil nekaj zavitkov mark in lir. Pa se je v Zavod prismejala kmetica in je povedala, da je na poti našla zavitke, ki so gotovo naši, saj bi nihče drug ne mogel imeti toliko denarja. Tako smo dobili denar do zadnjega ficka nazaj in Lojze ga je slovesno zaprl v svojo blagajno.

Mi vsi smo vedeli, da je glavni trezor na bazi 80 in da ima Denarni zavod Slovenije le manjšo blagajno za tekoče manipulacije. Blagajnik Štular se je vedno vedel zelo skrivnostno, kadar je moral na bazo po denar. Odhajal je važen in malce zaskrbljen s prazno malho, vračal pa se je veder in nasmejan s polnim nahrbtnikom. Kadar pa je postalo gosto in je zadišalo po hajki, jo je kar brž popihal nazaj v obratnem vrstnem redu. Jaz sem si predstavljala, da je na bazi denar spravljen v bunkerju, tajno in varno, kot se to za denar spodobi.

Čeprav ne spada pod moj naslov, naj vendarle povem še, kako je bilo s tem denarjem. Nekako v drugi polovici junija 1944 je tov. Breclj obvestil Jožeta Jurančiča, komandanta baze 80, naj pride v Srednjo vas po denar, in to z mulo, ker ga bo veliko. Res vzame mulo in Špika, borca iz zaščitne čete ter še dva tovariša iz zaščitne čete za spremstvo. Denar je prevzel v zabitem zaboju, podpisal potrdilo za nekaj čez 40 milijonov lir in okoli 20 milijonov mark. Špik in tovariša so zaboj navezali na mulo in odšli proti bazi. Toda mula ne bi bila partizanska mula, če ne bi bila muhasta. Menda jo je premotila zelena travica nad Toplim vrhom, da je začela ritati, in to tako iznenada in silovito, da se je otresla zaboja. Ta je treščil na tla, se odprl in pred strmečimi partizani se je po travi razsul velikanski zaklad. Med tem ko so oni trije strmeli v to čudo, je mula, kot bi se rogala, še enkrat ritnila in se zakadila na zeleni pašnik. Ko so si naši trije junaki opomogli od presenečenja, so stlačili denar nazaj v zaboj in po vseh žepih, prignali mulo od pojedine, ter nadaljevali pot v bazo. Tam so izročili zaboj, izpraznili žepe in transport je bil opravljen. Jurančič je kar tak zaboj porinil pod svoj pograd in »tresor je bil okomandiran«.

Vsa baza 80 (5 barak) je vedela, kje je denar, v komandantovi baraki je bilo dvanajst članov baze, a denar je bil varno spravljen do zadnje pare, kajti obkrožalo ga je tovariško poštenje. Tako se je porajal naš »zlati teliček«.

Moja pot do zaposlitve v Denarnem zavodu Slovenije

Silvo Križmančič

Vojna vihra druge svetovne vojne me je zatekla v Beogradu. Kot emigrant iz Julijske krajine sem prav tam dokončal pravne študije in se tudi leta 1937 zaposlil.

Pretežna večina primorskih Slovencev in Hrvatov iz Istre, ki so živeli v Beogradu, so bili člani iredentistične organizacije Istra-Trst-Gorica s sedežem v Beogradu. Ta organizacija je imela v svojem programu osvoboditev vseh tistih naših krajev, ki so bili po rapalski pogodbi leta 1920 neopravičeno priključeni Italiji.

Ko je nemški oziroma italijanski okupator zasedel celotno ozemlje Jugoslavije, je bilo jasno, da bo najprej poskušal in uničil vse tiste, ki so se borili proti italijanskemu fašizmu in nemškemu nacizmu in s tem tudi proti nacionalnemu in socialnemu zatiranju našega naroda zunaj meja Jugoslavije.

Prve akcije okupatorja so bile aretacije teh zavednih in naprednih Slovencev. Že decembra meseca leta 1941 so me skupaj z dr. Mirkom Koršičem, Jankom Sernecem, Borivojem Čopordo in drugimi aretirali in odvedli v zapore uprave mesta Beograda. Maja meseca leta 1942 so nas izpustili. Septembra leta 1942 so Janka Serneca in Borivoja Čopordo odvedli v zloglasno taborišče Banjico pri Beogradu in ustrelili, medtem ko je meni uspelo zbežati prek Save na otok Ada Ciganlijo in od tam v Zemun in Zagreb. Leta 1944 sem prek Sombora in Gornjancev prišel na osvobodeno ozemlje v Belo krajino in Črnomelj.

Predsedstvo SNOS je imenovalo vodstvo novo ustanovljenega denarnega zavoda, in sicer za predsednika Denarnega zavoda Slovenije sedaj pokojnega tovariša Lavoslava Dolinška, za blagajnika pa sedaj tudi že pokojnega tovariša Alojza Štularja. Poleg njiju sta bila dodeljena za delo pri Denarnem zavodu Slovenije še tovariša Anton Ogrin in Alojz Kramar ter Olga Virens in Ilija Kaufman, katerim sem se pridružil tudi jaz poleti 1944.

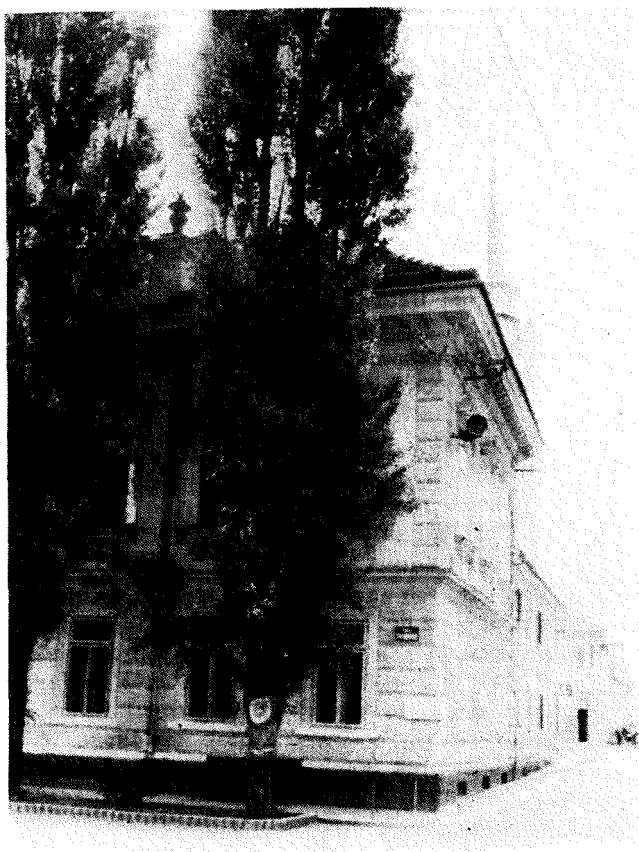
Sedež zavoda je bil prvotno v gozdovih Roga na bazi 80. Dne 2. junija 1944 se je preselil v Črnomelj, kjer so vsaj za silo bili urejeni prostori, v katerih se je začelo prvo poslovanje.

Glede na zmeraj večje naloge Denarnega zavoda Slovenije je bilo treba organizirati delo in ustanoviti posamezne oddelke: tajništvo, knjigovodstvo, evidenco emisijskih plačilnih bonov, nakup in prodajo deviz, kreditne posle in likvidaturo, pravne zadeve, korespondenco in informacije.

Ta notranja organizacija Zavoda ni bila takoj v začetku dela strogo ločena, tako da smo blagajniške, knjigovodske in druge posle opravljali vsi, ki smo bili dodeljeni na delo. Predvsem smo delali pri tehničnih pripravah za izdajo plačilnih bonov in raznih obrazcev za menice, čeke, zadolžnice in hranilne knjižice itd., plačilni boni so bili dani v promet konec junija 1944.

Poleg tega je bilo treba izpolniti za uspešno funkcioniranje zavoda enega glavnih pogojev, to je izdelava podrobnega načrta za njegovo organizacijsko sestavo in njegovo konkretno opredelitev posameznih nalog in vrste poslov, ki jih je moral

V tej stavbi v Črnomlju so bili poslovni prostori Denarnega zavoda Slovenije pri Predsedstvu SNOS v letih 1944 in 1945

opravljati Zavod v okviru pristojnosti, kakor sta mu jo postavila odloka po ustanovitvi in pooblastitvi za emisijo plačilnih bonov.

Pri tem delu smo zlasti posvečali veliko pozornost knjigovodstvu. Tako smo vodili pri Zavodu knjigovodski dnevnik in druge poslovne knjige. Zavod je imel svoj »trezor«, v katerem je hranil denar in drugo dokumentacijo, kar je omogočalo takojšnji prenos denarja in važnih listin v primeru sovražnikovega napada.

Ko je bil 20. oktobra 1944 osvobojen Beograd, je sedaj pokojni tovariš Lavoslav Dolinšek moral takoj odpotovati tja, da prevzame funkcijo prvega viceguvernerja Narodne banke v osvobojenem Beogradu. Takoj ko je Narodna banka izdala prve bankovce, je poslala z avionom na osvobojeno ozemlje v Belo krajino 20 milijonov lirskih plačilnih bonov v zabojih in zaplombiranih vrečah. Te zaboje smo od začetka leta 1945 hranili v »trezorju« Denarnega zavoda Slovenije v Črnomlju.

Toda že februarja 1945 je prišlo do evakuacije Črnomlja zaradi napada sovražnikovih enot. Ker je bila evakuacija hitra in ni bilo časa, da bi 20 milijonov lirskih plačilnih bonov odnesli s seboj na Suhor, kamor smo se umaknili, smo skupaj s tovarišem Lojzetom Štularjem in kurirjem Jožetom Veseličem zakopali pod kozo-

lec zunaj Črnomlja zaboje z denarjem. Zemlja je bila tako trda, da smo le s težavo izkopali toliko, da smo v izkopano jamo položili zaboje z denarjem in jih nekoliko pokrili z zemljo. Ko smo se s Suhorja vrnili čez nekaj dni nazaj, smo našli vse tako, kot smo zakopali. Spet smo naložili te zaboje z denarjem na volovsko vprego in jih dali ponovno v »trezor« Zavoda.

Ko je bila kasneje zapovedana poiskusna pripravljenost, se je bilo treba še hitreje umakniti pred napadom. Takrat skupaj s Štularjem in kurirjem Jožetom nisva imela tudi toliko časa, da skrijeva denar pod stari kozolec, marveč sva zakopala zaboje v neko mehko njivo nad Črnomljem na poti v Gradac in Metliko. Zaradi nevarnosti, da nas sovražnik vsak čas preseneti, mi je bilo celo rečeno, naj denar sežgemo, da ne bi prišel sovražniku v roke. Bil je to deževen in meglen dan meseca marca 1945. Vedela sva, da bo voda tekla v zaboje in bo denar začel plesniti, če se takoj ne vrneva. Na srečo sva se že drugi dan vrnila, izkopala denar in ga spet odnesla v »trezor« Denarnega zavoda Slovenije v Črnomlju.

Razen »trezorskih« in drugih tekočih bančnih poslov smo se udeleževali in sodelovali tudi na konferencah pri študijski komisiji SNOS, ki so bile v prostorih Denarnega zavoda Slovenije. Na teh konferencah smo razpravljali o važnih gospodarskih in finančnih vprašanjih. Po eni strani so bila taka, ki so se nanašala na tekoča pereča vprašanja, po drugi strani pa smo razpravljali in pripravljali gradivo za rešitev problemov, ki bodo nastali po osvoboditvi.

Te študijske konference je vodil tov. dr. Lado Vavpetič, sedaj akademik in redni profesor na pravni fakulteti za upravno pravo v Ljubljani. Teh študijskih sestankov so se udeležili tudi znani strokovnjaki iz raznih področij. Tako se spominjam razprave o valutarnih problemih in denarnem vprašanju bodoče Jugoslavije, ki ga je imel Lavoslav Dolinšek.

V razpravi je sodeloval tudi znani strokovnjak iz denarništva in kreditne politike dr. Jože Pokorn, sedaj redni profesor za finance na ekonomski fakulteti v Ljubljani.

V svojem referatu je nakazal nekoliko važnih problemov, v katerih se bomo našli po osvoboditvi celotnega ozemlja. Zlasti bo najvažnejši problem zamenjava denarja, ker je na tedaj okupiranem ozemlju Jugoslavije krožilo več kot 9 vrst raznih valut. Pereč problem je bil naslednji: ali naj se valutna reforma po osvoboditvi izvede tako, da se uvede zopet dinarska valuta in pri tem prepusti okupatorsko valuto svoji usodi ali naj bi prej odpravili krožeče okupatorske valute za zamenjavo z novo nastalim dinarjem na treh glavnih področjih:

Srbija z Vojvodino, Makedonijo in Črno goro — Nedičev dinar, Hrvatska z BiH in Dalmacijo — NDH kuna, Slovenija — Lit boni, nemška marka. Iz gospodarskih ter finančnih notranje in zunanje političnih razlogov je bilo sprejeto stališče, da se končna valutna reforma mora izvesti za vso državo enotno kot skupen problem vseh pokrajin in z usklajevanjem njihovih posebnosti.

Na teh študijskih sestankih smo obravnavali še mnoga druga vprašanja, ki se bodo pojavila po osvoboditvi celotnega ozemlja. Tako smo med drugim obravnavali zamenjavo bonov, ki jih je izdal Denarni zavod Slovenije kot plačilno sredstvo.

S takim študijskim programom in delovanjem je bil koristen prispevek, da so se mogli hitro, odločno in smotno rešiti težki in zapleteni problemi v našem denarnem gospodarstvu, ki so se pojavili po osvoboditvi ob zamenjavi okupatorskih valut.

Ko je bila 9. maja 1945 osvobodjena Ljubljana, se je Denarni zavod Slovenije po 10. maju 1945 preselil v prostore bivše Hipotekarne banke v Ljubljani in pozneje v prostore Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo v sedanji Čopovi ulici.

Tu je bilo naše delo na novo organizirano. Kot prvo akcijo takoj po 9. maju 1945 smo iz našega »trezorja« dostavili 15 milijonov že tedaj delujočim podružnicam Denarnega zavoda Slovenije v Kočevju in Ribnici za obnovo teh krajev, ki so največ trpeli in so bili porušeni v vojni.

Pod nazivom Denarni zavod Slovenije je zavod deloval do 19. 10. 1946, ko se je združil z Narodno banko FLRJ z daljnosežno reorganizacijo denarnih zavodov za vso državo, kar je nujno zahtevala priprava za uvedbo planskega gospodarstva v okviru prvega petletnega plana. Denarni zavod Slovenije je s tem zaključil svoje delovanje in izvedel važne in težke naloge, ki mu jih je postavilo naše gospodarstvo med NOB in v prvem razdobju po osvoboditvi.

Denarni zavod Slovenije — podružnica za Slovensko primorje

Lojze Kersnič

Kmalu po ustanovitvi Denarnega zavoda Slovenije so bile formalno ustanovljene z enakim namenom kot matični zavod tudi podružnice za Slovensko primorje, Gorenjsko in Štajersko. Za njihovo organizacijo so bili določeni tovariši, ki so imeli nekaj strokovnih izkušenj iz bivših bančnih ustanov, kjer so bili zaposleni pred okupacijo in delno do odhoda v partizane. Možnosti za ustanovitev podružnic so bile slabše kot za osnovanje matičnega zavoda, zlasti za področje Gorenjske in Štajerske, saj tu ni bilo trajno osvobojenega ozemlja kakor v Beli krajini s Črnomljem. Malo boljše možnosti za ustanovitev je imelo Slovensko primorje in je vodstvu le uspelo, da je 1. julija 1944 začelo delati.

Značilno je, da prvi predsednik podružnice Denarnega zavoda za Slovensko primorje ni bil bančnik, temveč bivši tovarnar iz Gorice, gospodarstvenik Jože Štrukelj; ta je spretno uporabil že pri ustanavljanju velike izkušnje, ki jih je dobil v bivših italijanskih kreditnih ustanovah. Njegov namestnik, hkrati pa knjigovodja in blagajnik podružnice je bil Vladimir Žváb, krepak fant, bledega obraza, otožnih oči z zlatimi očali, ki je bolj spominjal na študenta filozofije kot na petičnega bančnika.

Oba tovariša sem srečal sredi decembra 1944 na pokrajinskem odboru Slovenskega primorja v Gornji Tribuši, kamor sem prišel kot instruktor za finance predsedstva SNOS in z njima izmenjal nekaj misli. Prijateljsko smo si stisnili roke; ko sta se poslavljala, sem imel občutek, da si moramo še nekaj važnega povedati; toda oba sta v naglici odšla in v zadregi izgovorila nekaj stavkov, kot da bi obžalovala, da sta pozabila na važna naročila. Nič nista bila videti partizana niti ilegalca, kar zadeva partizanščino se je zdelo, da sta dokaj neizkušena, v čudni zadregi. Morda zaradi tega, ker sta bila v civilnih oblekah in bolj podobna turistoma kot ilegalcema. Na sedežu pokrajinskega odbora za Slovensko primorje sem od tovariša Štruklja tudi sprejel povabilo, naj si ogledam poslovanje podružnice. Za svoj sedež sta si izbrala majhno vasico Lepenje pri Šempasu pri tovarišu Beletu. Hiša je delovala masivno in mračno, vsa je bila preprežena z vinsko trto in je dajala bolj vtis kmečke gostilne kakor poslovnega prostora banke. Tudi notranjost prostora v visokem pritličju hiše ni dajala vtisa banke, ker je bilo vse zelo skromno, majhno, brez globokih foteljev in konferenčnih miz, brez blagajniških pultov in boksov. Knjigovodstvo je bilo skrbno urejeno, številke so bile pisane tako, kakor jih navadno pišejo tehniki, tiskano in razločno. Tudi blagajniška knjiga

je tekoče zajemala ves denarni promet. Krivičen bi bil, če bi dejal, da sta tovariša slabo zastavila delo, saj jim brutalnost časa ni omogočala drugačne organizacije in širine. Razgovor je tekel v glavnem, kako širše organizirati zbiranje finančnih sredstev, kako najti nove oblike in instrumente, da bi zbrali do konca leta vsaj okoli 20 milijonov lir, ki bi bile nujno potrebne za financiranje vojaških enot, političnih forumov in za podpiranje otrok in drugih, ki jih je ogrožal okupator. Všeč mi je bil tudi razgovor, ki je v glavnem potekal o bodočnosti Slovenskega primorja po končani vojni, o žrtvah in drugih uspehih na vzhodni in zahodni fronti.

Ko smo se prijateljsko razšli, nisem niti slutil, da bo to srečanje z Žvabom zadnje srečanje in bo tudi Štrukelj postal žrtev izdaje že čez nekaj dni. Sreča v nesreči je bila, da je arhiv podružnice ostal nedotaknjen, ker bi se sicer veriga aretacij zelo razširila, saj so bila v knjigovodstvu številna imena ljudi s celotnega področja, in to celo iz Trsta in Gorice, ki so dajali znatne zneske kot posojilo za NOV.

Kasneje smo izvedeli, da so Nemci tovariša Žvaba do kraja izmučenega, na pol oblečenega pripeljali v tržaške zapore, od tam pa so ga odpeljali v koncentracijsko taborišče Buchenwald, kjer je končal v krematoriju, medtem ko so Štruklja do konca vojne zadržali v goriških zaporih. Po osvoboditvi je Jože Štrukelj postal prvi predsednik Okrožnega ljudskega odbora Nova Gorica in po izteku mandatne dobe ustanovitelj in direktor podjetja Gostol, goriških strojnih tovarn in livarne. Podjetje je dejansko nastalo iz njegovega privatnega podjetja, ker je v Gorici vso opremo prenesel brezplačno na novo podjetje.

V januarju 1945 so divizije korpusa očistile obširno področje okoli Cerkna in tako omogočile in ustvarile svobodno področje, ki ga skoro ni kontroliral okupator in se je tja preselil štab IX. korpusa z vsemi odseki in Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor Slovenskega primorja. Tu je našla v bivši davčni upravi prostore tudi podružnica. Predsedstvo SNOS je imenovalo ekipo podružnice: Lojze Kersnič, Andrej Perko, Pavle Avbelj; ti naj bi izvedli organizacijo podružnice v novih razmerah in naj bi se predvsem pripravljali za prevzem oblasti po osvoboditvi.

Novica o ustanovitvi podružnice Denarnega zavoda za Slovensko primorje v Cerknem se je raznesla med borci IX. korpusa in med prebivalstvom z bliskovito naglico. Ljudje niso mogli verjeti, da so dobili po tolikih letih okupacije svoj denarni zavod, v katerega so imeli zaupanje kakor v politično in vojaško vodstvo.

V tem trenutku je imela ustanovitev podružnice velik moralen in politični učinek, ki je odtehtal tiste materialne interese, ki jih imajo sicer ljudje do denarnega zavoda.

Podružnica Denarnega zavoda za Slovensko primorje s sedežem v Cerknem je začela takoj akcijo za zbiranje sredstev s celotnega področja, tako osvobojenega, kontroliranega in čisto okupiranega. Odziv na vpis 3% posojila na blagajniške zapise z emisijo 20 milijonov lir je bil zelo množičen in so ljudje sami merili patriotizem s tem, ali je kdo vpisal posojilo ali ne. Živo se spominjam primera, ki dokazuje človekovo veličino. Sivolas kmet je iz oddaljenega kraja pripeljal v Cerkno pred podružnico Denarnega zavoda zadnjo kozo iz hleva, ki mu je dajala mleko, in jo je hotel namesto denarja nameniti za vpis posojila. Očak je bil zelo užaljen, ko smo morali odkloniti vpis posojila v naturi, ker smo bili medtem že obveščeni o njegovem materialnem stanju in njegovi dejanski pripravljenosti. Pri pripravljenosti vpisa 3% posojila na Primorskem ni bilo razlike med premožnimi in revnimi, kakor je bilo to na drugih področjih Slovenije, temveč so vsi tekmovali, kdo bo vpisal več in kdo bo vpisal prej. Za pravilno funkcioniranje podružnice Denarnega zavoda za Slovensko primorje je imel veliko razumevanje in zaslug štab IX. kor-

pusa, saj je dajal v vseh ozirih vso pomoč, več kakor Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor, ki je še vedno iskal samo politične rešitve.

Štab IX. korpusa je komandi mesta Trsta poskrbel, da so blagajniške zapise dobili tudi v Trstu in Gorici. Organizacija emisije blagajniških zapisov je potekala neverjetno hitro, tako da so znašala vplačila v enem mesecu nad 20 milijonov lir. Podružnici je tudi uspelo z emisijo lirskih bonov pokriti najbolj pereče potrebe po likvidnih sredstvih. Vendar pa je bila emisija lirskih bonov na Primorskem omejena le na majhno osvobojeno ozemlje in na ozemlje, kjer so se mudile in operirale enote narodnoosvobodilne vojske. Priznanice in lirski boni so trajno krožili kot enakovredni nadomestki zakonitega plačilnega sredstva. Tudi akcija za zbiranje hranilnih vlog je bila med permanentnimi nalogami podružnice poleg menjavanja tujih valut. Široko osvobojeno ozemlje je postajalo zmerom bolj ogroženo. Sovražnik je nadaljeval ofenzivne sunke proti središču vojaškega in političnega upora na Primorskem, na Cerkno. Kurirji, ki so prihajali na pokrajinski narodnoosvobodilni odbor, na štab IX. korpusa in na sedež podružnice, niso poročali nič ugodnega.

Topovsko in avionsko bombardiranje je v akordih in disakordih vedno bolj in bliže napolnjevalo ozračje okoli Cerknega. Regljanje strojnic je napolnjevalo praznino z monotonno pesmijo. Nekje je to ustvarjalo panično ozračje, drugod je vladala vedrina, nekje so se enote začele pripravljati na umik. Streli so se slišali izredno blizu, bili so ostrejši in nemirnejši. Vsi smo imeli vtis, da sovražnik nedvomno nastopa v veliki premoči, zato so nam ure potekale počasi, napetost je postajala vedno večja, naši živci so to čutili in zagrizeno smo pospravljali improvizirano banko.

Dne 19. marca 1945 je bil zelo oblačen dan. Sem in tja je sonce le prodrlo oblake, tako da so gozdovi nad Cerknem zagoreli v čudovitem ognju in ob takem razpoloženju se mi je oglašala tesnoba slutnja. Tedaj še nismo bili toliko na tekočem, da je sovražnik skoncentriral vse sile, da bi nam zadal uničujoč udarec. Mi smo pač mislili, da bo le kratkotrajna hajka, ne pa temeljito čiščenje celotnega področja, na katerem so se gibale partizanske enote.

V noči na 19. marec 1945 pa se je zgodilo najhujše, dobili smo nalog za premik vseh enot in vseh oblastnih ter drugih forumov.

Hipoma se je razvila dolga kolona borcev, ki se je tiho pomikala iz Cerknega. Hitro smo se vzpenjali nad cesto, tako da smo v zgodnjih jutranjih urah zagledali pokrajino, ki je idilično in intimno ležala pod nami, bele vasi in trate z ognjenimi barvami. Vseposvoda je vladala tišina.

Za seboj smo puščali revne primorske hišice in zavedne ljudi, ki so nas vedno sprejemali kakor brate in sestre. Povsod so nas opozarjali na nevarne prehode, kjer so se gibale nemške leteče patrole. Iz dneva v dan smo se premikali vse do 30. marca 1945. Brigade IX. korpusa so med tem časom zadajale sovražniku občutne izgube. Tega dne pa se je jekleni obroč močno skrčil. Proti večeru so sklicali v Gornji Tribuši sestanek za vse funkcionarje štaba IX. korpusa in PNOO. Na njem je tovariš Boris Kraigher zelo dobro analiziral kritično situacijo, v kateri smo bili, in dal daljnovidne politične ter vojaške direktive. Na tem sestanku smo bili sami borci, ki smo preživeli po več italijanskih in nemških ofenziv in imeli za seboj lepo število bojov. Da bi bili bolj giblivi, smo bili razdeljeni na manjše enote. Od Denarnega zavoda sem ostal sam. Šele po končani ofenzivi smo videli, da je šlo takrat za življenje in smrt, za boj na končen uspeh.

V zgodnjih jutranjih urah 1. aprila 1945 smo prišli do majhne vasi; bilo je samo nekaj raztresenih hiš. Šli smo ob obronku gozda in stopili na jaso z grmičevjem. Teloh je bohotno cvetel in marsikateri partizan si ga je ponosno pripel

Sedež Denarnega zavoda Slovenije, podružnica za Slovensko primorje v Cerknem

v gumbnico, morda zadnjikrat. Tisti hip je nekdo izmed naših zapazil skrite nemške straže, ki so že začele streljati. Krogle so sikale tik nad našimi glavami, dumdumke so se razletavale, mine so padale kakor toča in eksplodirale nedaleč od nas. Na to srečanje s sovražnikom nismo bili pripravljeni.

Zaradi okupatorjeve ofenzive je bilo od 19. marca pa nekako do sredine aprila 1945 delo za organizacijo podružnice popolnoma prekinjeno, ker sem ostal edini član podružnice in se vključil v IX. korpus, medtem ko so se drugi člani vrnili in uspeli priti do Črnomlja in se niso vrnili na Primorsko vse do osvoboditve.

Od zaključka ofenzive pa do osvoboditve se podružnica za Slovensko primorje ni več pojavila z odprtim in samostojnim delom, temveč je delovala v okviru gospodarskih odsekov pokrajinskega odbora predvsem na elaboratih za pripravo in prevzem vseh bivših bančnih zavodov, vključno z denarnimi zavodi Trsta in Gorice. Morda se bo kdo vprašal, zakaj smo se pripravljali tudi za Trst in Gorico? Obe mesti bi se morali po osvoboditvi priključiti Sloveniji, kar je bil namen in akcijski program glavnega štaba NOV in POS, CK in OF; za ta ideal in željo je padlo in trpelo nešteto borcev in v tedanji politični konstataciji se ni nihče bal, da bi nam ti dve mesti odvzeli s kakšnim sporazumom ali prevaro, kakor sta to napravili v Parizu Velika Britanija in ZDA.

Ob osvoboditvi Trsta 1. maja 1945 je podružnica za Slovensko primorje prenesla svoj sedež skupno s pokrajinskim narodnoosvobodilnim odborom v Trst in začela 3. maja delati v prostorih Banca d'Italie. Njeno delovno področje je bilo v smislu pooblastil PNOO na Slovensko primorje precej širše, kakor je bilo to v navadi za klasične bančne ustanove in je bilo določeno v zakonu o ustanovitvi Denarnega zavoda Slovenije. Podružnica je hkrati opravljala tudi zadeve, ki bi jih moralo opravljati ministrstvo za finance.

Prav iz teh razlogov je bil položaj podružnice Denarnega zavoda za Slovensko primorje specifičen in delikaten. Ukrepi, ki jih je izdala podružnica za normalizacijo stanja, so povzročili, da so denarni zavodi v Trstu, Gorici, ki so v glavnem imeli svoje centrale v Rimu in Milanu in so bili zaprti, ponovno zaživel. Dovoljeno je bilo dvigniti znesek 3000 lir iz hranilnih vlog in tekočih računov, po mezdni polah pa so bili dvigi neomejeni. Žiri v tekočem računu so bili prosti za plačila najemnin, taks, zavarovalnih premij in računov za mestno električno, vodovodno in tramvajsko podjetje. Cirkularni čeki na fiksen znesek so postali zakonito plačilno sredstvo. Edino safe celice so bile začasno še zaprte in posli z devizami in drugimi špekulativnimi vrednostnimi papirji prepovedani. Denarni zavod je izdal tudi provizorična navodila za poslovanje zavarovalnic s centralnim sedežem v Trstu. Za zavarovalnice je veljal enak režim kakor za druge bančne zavode in je bila vsa odgovornost prenesena na upravo zavarovalnic, ki so bile odgovorne za kršitev osebno, solidarno, materialno in kazensko. Odtujitev premičnin, nepremičnin, stvari in pravic je bila začasno prepovedana. Lahko pa so se izplačevale škode po elementarnem, življenjskem in kasko zavarovanju, če je škoda nastala po osvoboditvi.

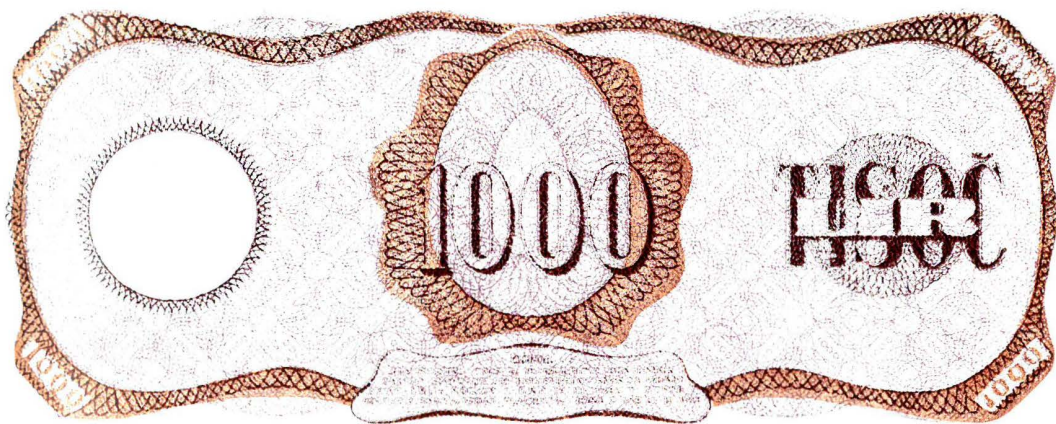
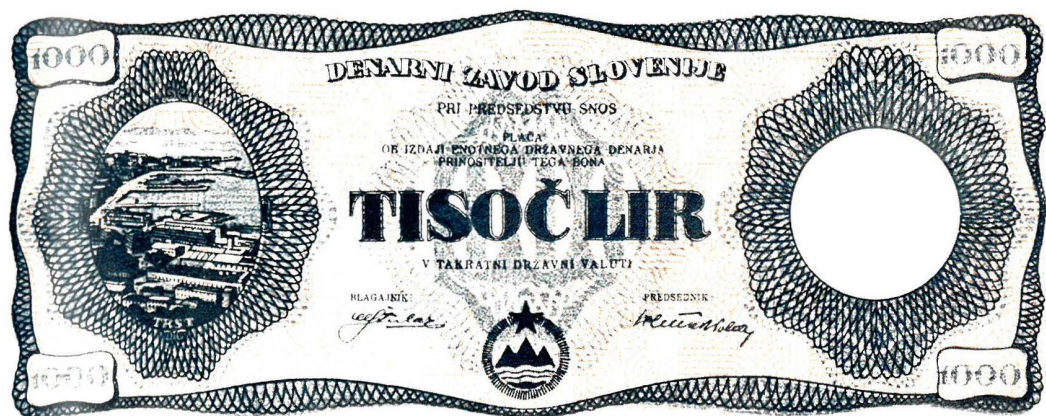
Iz povedanega je razvidno, da so bili izdani ukrepi v skladu s koristmi in interesi tudi tržaškega in goriškega gospodarstva in vsega Slovenskega primorja, kar so morda tudi nehoti potrdili italijanski časopisi, potem ko so 12. junija 1945 odšle naše vojaške enote in civilne oblasti. To so zapisali italijanski časopisi že potem, ko je ZVU (Zavezniška vojaška uprava) izdala za cono A svoje ukrepe, ki se niso v ničemer razlikovali od ukrepov, veljavnih za severnoafriško področje.

Podružnica je nadaljevala delo do 12. junija 1945, ko so odšle jugoslovanska armada in jugoslovanske oblasti.

Ko je ZVU prevzela upravo, je Denarni zavod Slovenije stopil popolnoma v ozadje. ZVU ga je popolnoma ignorirala. Prvi stik z ZVU je obstajal v tem, da je nekega dne zavezniški finančni oficir Ringquist zahteval od Denarnega zavoda blagajniške ključke. Ko je bila njegova zahteva zavrnjena z utemeljitvijo, da je Denarni zavod jugoslovanski državni zavod, ne pa privatna banka, je zavezniški oficir modificiral svojo zahtevo s pojasnilom, da je nameraval prositi Denarni zavod, naj bi mu odstopil safe pri Banca d'Italia, ki je bil do tedaj na razpolago Denarnemu zavodu. Tej prošnji je Denarni zavod ugodil pod pogojem, da mu da Banca d'Italia na razpolago za shrambo denarja drug safe, kar je tudi storila. Dne 7. avgusta je podružnica v Trstu po predhodnem ustnem razgovoru z zavezniškim finančnim oficirjem vložila pri ZVU prošnjo, da bi smela nadaljevati delo. ZVU je do dokončne rešitve zadeve prek svojega finančnega oficirja ustno dovolila, da sme podružnica v Trstu nadaljevati svoje poslovanje.

Medtem pa je ZVU dostavila podružnici v Trstu prošnjo, da izprazni prostore v palači Banca d'Italia do 20. avgusta 1945, češ da Banca d'Italia nujno potrebuje te prostore zase in delno tudi za finančni odsek ZVU. Na intervencijo podružnice v Trstu je bil rok podaljšan prvotno do 31. avgusta in nato do 10. septembra.

Vprašanje prostorov je bilo začasno rešeno tako, da Denarni zavod ostane v sedanjih prostorih, vse dokler se vprašanje obstoja podružnice definitivno ne reši.

LIRSKI PLACILNI BON PO LIR 1000, KI NI BIL TISKAN. NARISAL INŽ. ARH. BRANKO SIMČIČ

Pripomniti je treba, da našemu zavodu ni bilo izdano dovoljenje za poslovanje, ker je ZVU vztrajala pri uporabi italijanskega zakona iz septembra 1943, ki prepoveduje ustanavljanje novih denarnih zavodov, izvzemši delniških in komanditnih družb, v katere pa naš zavod ni spadal. In če bi bila ZVU tudi dovolila našemu zavodu poslovanje na temelju gornjega zakona, bi bil prišel Denarni zavod pod kontrolo Bance d'Italia, kar pa ni bilo sprejemljivo. Iz teh razlogov je bilo treba oktobra 1945 likvidirati zavod.

To so bežni spomini na organizacijo in delo podružnice ter njenega vodstva, ki osvetljuje uspehe in tragiko majhne skupine ljudi, ki je skušala uresničiti želje in cilje, ki so bili zapisani in postavljeni z zakonom o ustanovitvi Denarnega zavoda Slovenije in v srcih ljudi, udeležencih v NOB Jugoslavije in zlasti tistih, ki so za vizijo prihodnosti žrtvovali svoja življenja.

Poslovanje in premiki podružnice Denarnega zavoda Slovenije za Gorenjsko

Nace Možina

Širom po Sloveniji so se pričeli ustanavljati vse vrste odbori OF — ti odbori pa so bili zadolženi z obsežnimi nalogami od zbiranja orožja, širjenjem tiska, mobilizacijo in vključitev novih borcev in predvsem na medsebojni pomoči z denarjem in drugim raznim materialom.

Že avgusta meseca 1941 je bil ustanovljen odbor OF, v katerem so bili zajeti bančni in zavarovalni uslužbenci, katerih naloga je bila poleg drugih zadolžitev tudi zbiranje finančnih sredstev v obliki 3% obveznega davka in zbiranje prostovoljnih prispevkov od obrtnikov, trgovcev in drugih bolj premožnih občanov. Denar smo uporabljali za zapornike, za podporo njihovih družin, za internirance in za ilegalce. Poleg denarnih prispevkov smo zbirali tudi ostali material, to je živež, sanitetni material in obleke. Obveščevalna služba je bila odlično organizirana, zato je bila tudi pomoč našim ljudem lahko hitra in uspešna. Kljub temu da je bilo delo včasih izredno težko zaradi pogostih aretacij, zaostrenih policijskih ur in podobno, se je delo nadaljevalo le s kratkim presledkom. Podoben način dela smo kasneje nadaljevali v internaciji kakor tudi v partizanih. Medsebojna pomoč v najtežjih okoliščinah je krepila naše tovarištvo, ki je bilo v tistih časih nujno in le tako smo se priborili in vzdržali do svobode.

Skromen opis mobilizacije vseh pozitivnih sil v našem narodu sem mimogrede omenil samo v toliko, da si v ožjem smislu lahko predstavljamo, kako so nešteti odbori OF delovali ne samo v mestih, trgih in vaseh, ampak tudi v večjih stanovanjskih hišah tudi hišni odbori OF, ki so imeli vsi enako delo in naloge, z razliko njihovega razmaha in revolucionarne miselnosti. V mestih ni bilo delavnice ne pisarne ne šolske ustanove, skratka povsod se je borbena miselnost osvobodilne fronte nenehno porajala, kalila in vztrajala do končne zmage. Kljub vedno večjemu terorju, ki ga je zganjal okupator in domači izdajalci, ni mogel zajeziti dela ljud-

skih množic — želja po svobodi in pravični rešitvi je bila močnejša od vseh mučilnic in streljanja talcev vseh vrst, starosti in slojev.

Nenehni porast osvobodilnih sil se je v letu 1943 naprej kazal v povečanju oboroženih čet, brigad in divizij na terenu, za katere je bila potrebna še povečana skrb z vsem mogočim materialom. Osvobodilni odbori OF po vsej Sloveniji so nenehno delovali in njihova skrb za preživetje oboroženih enot je bila iz dneva v dan večja in zahtevnejša.

V takem razpoloženju se je v Črnomlju na osvobojenem ozemlju ustanovil prvi Denarni zavod za Slovenijo. Podružnice tega zavoda so se ustanovile tudi na Gorenjskem in Primorskem. Že sama misel, ki jo je uresničil SNOS, je zbudila med slovenskim narodom nov zagon ter novo zaupanje v naše vodstvo. Sredi ogromnih naporov, borb in hajk je vzbudila med slovenskim narodom misel po ustanovitvi domačega denarnega zavoda silen moralni učinek. Odpor proti okupatorju in domačim izdajalcem je najgloblje zbudil tudi nezaupanje v takratne banke oziroma hranilnice vseh vrst bodisi domačih ali tujih firm. V takem ozračju so Slovenci do kraja zgubili vsako voljo do varčevalne miselnosti, tudi pri tistih ljudeh, ki so še stali ob strani in še vedno niso verjeli v zmago naše revolucije. Z ustanovitvijo prvega Denarnega zavoda, podružnica za Gorenjsko, smo zadali nov udarec mlačnežem, ki jim je bil edini namen kopičiti denar v vseh valutah, ki so ga previdno skrivali po miznicah in skrinjah, medtem ko jim je bila domovinska vojna deveta briga.

Novica o ustanovitvi partizanske banke, kot so jo takrat po Gorenjski imenovali, se je hitro razširila, zlasti še ko so se pojavile na terenu prve hranilne knjižice. Terenski odbori OF so prejeli samo po nekaj izvodov teh knjižic, z namenom, da so videli in se prepričali, da to ni zgolj propaganda, temveč je ustanovitev DZ že dejanska potreba. Sprejemali smo vse vrste vloge, ne glede na višino zneska, razveseljivo pa je bilo, da so ljudje denar zaupali na potrdilo, kljub temu da niso dobili hranilne knjižice. Zaradi pogostih hajk in borb na Gorenjskem se je zveza med Gorenjsko in Dolenjsko za nekaj časa pretrgala, toda delo na terenu pa ni smelo počivati. Imeli smo stalne stike z jeseniškim, radovljiškim in kranjskim okrožjem, po zanesljivih vezah smo obiskovali vaše odbore OF v neposredni bližini Bleda, Radovljice, Jesenic in druge večje kraje.

Pozno jeseni 1944 sem potoval na Primorsko v Čepovan z namenom, da poiščem tov. Pavleta Avblja in Lojzeta Kersniča, ki sta na tem območju delala po organizaciji tamkajšnjega Denarnega zavoda. Izredno smolo pa sem imel, ko sem se javil pri sekretarju OO OF pri tov. Sočanu. Ta mi je takoj zaupal, da je moja pot zastoj in so zaradi bližajoče hajke v premiku. Teden dni sem taval po tamkajšnjih hribih v snegu in hudi burji, potem sem se vrnil na Gorenjsko in takoj nadaljeval pot po naših okrožjih. Terenski aktivisti so že vnaprej organizirali sestanke, na katerih smo objavljali novico o ustanovitvi DZ podružnica za Gorenjsko. Žal sem imel samo nekaj izvodov hranilnih knjižic, zato sem se moral zadovoljiti s tem, da sem jim pokazal vzorec in nič več. Kljub temu so ljudje zaupali, izročali sezname varčevalcev, katerim smo kasneje izročali hranilne knjižice. Ob neki priliki je Stane Bregant organiziral sestanek blejskih finančnikov, in to kar na pretem na neki samotni jasi. Previdno smo se bližali drug proti drugemu in ob tej priliki so mi izročali tudi večje zneske v markah in lirah. V strahu pred Nemci mi niso zaupali imen in priimkov in tudi potrdil niso zahtevali, sam pa tudi nisem silil.

Ustanavljanje DZ podružnica za Gorenjsko je bilo eno najhvaležnejših nalog za nas kot za prebivalce Gorenjske. Pri tem delu smo doživljali marsikaj. Na no-

benem sestanku nismo opazili niti najmanjšega nezaupanja — nasprotno, morala pri ljudeh je močno porasla in čudili so se, da se partizani poleg borb in hajk ukvarjajo tudi še s takim delom. Z ustanovitvijo DZ smo končno zaključili pobiranje raznih prispevkov. Ti so bili večkrat nezadovoljivi spričo potreb, ki smo jih imeli pri svojem raznovrstnem delu. Partizanska blagajna je končno dobila svoj pravi naslov, revnim kmetom smo lahko plačevali živino, našim ljudem pa omogočili potovanja na Koroško.

Pri ustanavljanju prvega Denarnega zavoda na Gorenjskem smo med narodom ponovno po dolgih letih zbudili staro zakoreninjeno željo po solidnem varčevanju.

Mogoče bo koga zanimalo, kje in kako je poslovala naša banka v partizanskih časih. Vse tiskovine, knjižice, sezname vlagateljev in gotovino smo hranili v železni kaseti s pokrovom, in to od saržerjev brzostrelk. Vse to je bilo neprestano po nahrbtnikih, poslovali pa smo največkrat pod milim nebom. Med hajkami smo morali še posebno paziti, da seznami vlagateljev ne bi prišli v roke sovražniku. Odkar je posloval Denarni zavod, smo imeli tri velike hajke; zlasti huda je bila 21. marca 1945, ko smo se prebijali skozi sovražnikov obroč.

Dne 9. maja 1945 smo takoj zasedli bivši »landrat« in kranjsko hranilnico ter začeli poslovati. Iz tega sedeža smo pričeli izplačevati vse obveznosti, ki smo jih imeli do gorenjskega prebivalstva. Tri mesece smo zbirali sezname in potrdila, ki so jih ljudje hranili za odkupljeno živino, živež in drugo. Na podlagi potrdil smo po okrajih zbrali vsa potrdila in izplačali naše dolgove. Vlagateljem, katerim med vojno nismo izdajali hranilnih knjižic, smo jih začeli v prvih dneh svobode. Da smo vse te obveznosti lahko poravnali, nam je pomagal bivši minister dr. Aleš Bebler, saj se je močno zavzel in vztrajal, da se medvojne obveznosti takoj poravnajo. Ta ukrep je gorenjsko prebivalstvo navdušeno pozdravilo, saj smo tako dokazali, da bomo obljube uresničili.

Že naslednji dan po našem prihodu v Kranj smo zasedli nekaj sob, kjer so bile železne blagajne, in takoj začeli sortirati bankovce po vrednosti. Dne 11. maja me je obiskala trojica partizanskih oficirjev iz dalmatinske brigade in zahtevali so 50 000 mark, ki so jih potrebovali za odhod na Koroško. Po dolgem razpravljanju in prerekanju sem jih napotil v Ljubljano, da mi predlože potrdilo o izplačilu od ministrstva za finance, ki se je prav tiste dni vselilo v Prešernovo ulico, takratno Bleiweisovo cesto. Po približno eni uri so se vrnili in predložili potrdilo. Podpisal ga je tovariš Viktor Repič, ki je bil takrat pomočnik ministra za finance.

Takih in podobnih primerov je bilo več tudi v partizanih. Oblastni komite KP za Gorenjsko je pošiljal naše ljudi po raznih linijah na Koroško. Ti ljudje so morali imeti tisto valuto, v katero državo so odhajali. Skrbeti sem moral, da sem bil vedno v neposredni bližini našega foruma in imel dovolj različne valute. Čeravno je celotno poslovanje Denarnega zavoda potekalo v gozdu v najrazličnejših okoliščinah, smo vseeno vodili knjigovodsko evidenco, komu in koliko smo izplačali in v kakšni valuti.

V kratkih vrsticah sem popisal poslovanje partizanske banke v hribih. Glede na to, da je minilo že triindvajset let, je šlo mnogo že v pozabo.

Težave Denarnega zavoda Slovenije pri povezavi s podružnicami

Pavel Avbelj

Težko si je zamisliti, kako je uspelo Denarnemu zavodu Slovenije že takoj po ustanovitvi pred petindvajsetimi leti organizirati tako hitro prvo partizansko bančno organizacijo z osrednjo ustanovo na osvobojenem ozemlju v Črnomlju in s podružnicami za Štajersko, Gorenjsko in Primorsko.

Ko sem prvič stopil v stik z banko v Črnomlju, sem imel izredne vtise. Na eni strani vojna vihra v svojem polnem obsegu, na drugi strani mirna resna organizacija, ki je prevzela v svoje delovno področje reševanje bančno-finančnih vprašanj, vključno emisijo denarja za potrebe vojske in uprave nove slovenske republike.

Moje sodelovanje pri Denarnem zavodu Slovenije je pričelo septembra 1944. Že prvi dan sem ugotovil, da je banka dobro organizirana, kot bi se usedel v kakršnokoli predvojno banko. Imel sem občutek, kot da bi vojna že prenehala ali pa jo mora biti vsak čas konec.

Skromno je bilo moje sodelovanje v Denarnem zavodu Slovenije in predvsem se spominjam dveh nalog, ki sta mi bili poverjeni. Prva je bila v tem, naj bi se ponovno vzpostavila zveza s štajersko podružnico, ki že nekaj časa ni dajala znakov življenja. Priključil sem se prosvetni skupini, ki je imela nalogo poživeti kulturno-prosvetni sektor na Štajerskem in novembra 1944 smo krenili na pot. Vsa skupina je štela deset članov, ki pa ni bila kaj prida sposobna niti za obrambo še manj pa za aktivni poseg v kakršnokoli večje vojaško dejanje. Zato so težave nastopile takoj ob prehodu na ozemlje, ki so ga kontrolirali sovražniki, pa naj bodo fašisti ali domači izdajalci. Temu primerno je bilo potovanje neprimerno daljše, kot bi bilo v normalnih razmerah. Če je le bilo mogoče, smo se priključili kakšni redni vojaški enoti, kolikor se je kretala na isti relaciji kot mi. Takšna prilika se nam je ponudila proti Štajerski, zato se nam je prehod pri Trebnjem posrečil že drugi dan. Prvič so se v Trebnjem pojavili »belci« in morali smo se vrniti; to je pomenilo zopet 4 do 5 ur hoda nazaj, od koder smo krenili. Naslednji dan smo poskus ponovili in res smo mirno prešli Trebnje ter nadaljevali pot proti Štajerski. Pri tem mi je ostalo v spominu, kako taktično so ravnali naši borci, da so se izognili nepotrebnim žrtvam. Zato smo prvi dan hajkali, naslednji dan pa se je tovariš Janez Hočevar, ki je bil komisar vojne enote, peljal skozi Trebnje z zapravljiščkom.

Tik pred prehodom čez Savo smo zvedeli, da je sovražnik v zadnjem času na ozemlju Gorenjske in Štajerske skoro popolnoma zatrl dejavnost aktivistov in je prehod čez Savo nemogoč. Tu smo dobili zvezo z dolenjskim odredom, kjer smo se zadržali dva, tri dni in kjer smo prejeli potrebne informacije o položaju prek Save. Ker ni bilo nobenih možnosti in upanja, da bi prišli onstran Save in vzpostavili kakršnokoli vezo z aktivisti Gorenjske ali Štajerske, smo se vrnili v Črnomelj. Pot je bila na povratku podobna prvi. Trebnje so bile zopet polne belogardistov, naslednjega dne pa je le uspelo, da smo srečno prišli. Tako je bila prva naloga, ki naj bi jo opravil za Denarni zavod Slovenije, brez uspeha. Kakor mi je znano, podružnica tega zavoda za Štajersko do konca vojne ni več imela možnosti za kakršnokoli organizirano delo niti ni bilo možno vzpostaviti z njo zveze.

Druga naloga pa je bila v tem, da se ponovno organizira podružnica Denarnega zavoda Slovenije za Slovensko Primorje. Ta podružnica je bila izdana in uničena, tovariši pa, ki so delali v njej, so bili zaprti ali pa so se skrili. Ta naloga je bila

poverjena trem članom Denarnega zavoda Slovenije iz Črnomlja in na pot smo šli konec januarja 1945. Tudi to potovanje je bilo podobno prejšnjemu, razlika je bila v tem, da smo morali biti tu še previdnejši, ker je po vsej Primorski v tem času bilo poleg domačih in tujih sovražnikov še mnogo četnikov, ki so se umikali pred jugoslovansko vojsko proti zahodu. Na prvo resnejšo oviro smo naleteli na Goriškem, ko smo morali prečkati glavno cesto v bližini Ajdovščine. Ta cesta je v tem času bila izredno kontrolirana in tudi na Banjški planoti, kamor smo bili namenjeni, je sovražnik vodil zelo močno ofenzivo proti silam IX. korpusa. Morali smo skoro 14 dni ostati v Brjah v dobro skritih bunkerjih, šele nato nam je le uspelo priti v Cerkno po končani sovražnikovi predzadnji ofenzivi. Tu je bil pokrajinski odbor in kmalu smo dobili zvezo z nekaterimi tovariši, ki so nam mogli povedati o usodi podružnice Denarnega zavoda Slovenije. Vzpostavili smo zvezo s Črnomljem in pričeli poslovati, toda vse to ni trajalo več kot mesec dni. V marcu je sovražnik ponovno pričel z eno največjih ofenziv, ki pa je bila tudi zadnja. S tem so bile odvzete vse možnosti za nadaljnje delo tako pokrajinskega odbora kot podružnice Denarnega zavoda Slovenije. Tu sem bil priča neenaki borbi, ki so jo enote IX. korpusa morale voditi proti silno nadmočnemu sovražniku. Tu so padle ogromne žrtve, vendar sovražniku ni uspelo uničiti naših enot, kot je nameraval. Še posebno se spominjam, kakšno srečo smo imeli takrat, ko smo z nekaterimi enotami pokrajinskega odbora zapustili Banjško planoto in se premaknili v dolino. Kakor sem pozneje zvedel, je bil sovražnikov obroč okrog Čavna najtesneje zaprt in še danes se mi zdi neverjetno, kako nam je uspelo priti v dolino — v Renče pri Gorici. Razlagam si to s tem, da so sovražniki v zasedi mislili, da so izpustili predhodnico, in čakali na glavnino. Ta strašna sovražnikova ofenziva je trajala skoro en mesec, nato se je pokrajinski odbor in tudi mi trije iz Denarnega zavoda Slovenije znova sestali konec aprila 1945 v Gornji Tribuši. Tedaj smo zvedeli za ogromne žrtve, tako rekoč tik pred koncem vojne. Napočili so že zadnji dnevi vojne, vendar je bilo v teh krajih polno vseh mogočih sovražnikov in zato tudi mnogo nevarnosti za aktiviste. Na Gornji Tribuši smo že 29. aprila 1945 praznovali 1. maj, seveda takrat še nismo vedeli, da bomo na sam praznik že krenili na pot proti osvobojenemu Trstu. Pokrajinski odbor za Slovensko primorje je že 3. maja 1945 prevzel v Trstu svojo tako težko pričakovano dolžnost. Tudi podružnica Denarnega zavoda Slovenije je v tem času bila na svojem mestu in prevzela skupno s tovariši iz Trsta bančno poslovanje z italijanskimi bankami na Tržaškem in Goriškem. Ta naloga podružnice Denarnega zavoda Slovenije ni bila lahka, a moram reči, da je bila dobro opravljena pod vodstvom tov. Kersniča, ki je bil predsednik podružnice.

V zvezi s to akcijo se vedno še posebno spominjam 12. junija 1945, ko smo morali zapustiti to našo slovensko zemljo. Seveda smo takrat mislili, da Trst zapuščamo le za kratek čas, na žalost pa se nismo mogli več vrniti, da bi nadaljevali začeto delo v naši slovenski banki.

Svoje delo pri Denarnem zavodu Slovenije sem do septembra 1945 nadaljeval v Ljubljani, nato mi je bila dana naloga, da organiziram podružnico Denarnega zavoda Slovenije za Dolenjsko in Belo krajino s sedežem v Novem mestu. Čeprav naloga takoj po končani vojni ni bila lahka, ker je bilo Novo mesto med vojno močno porušeno in je bilo najtežje delo s poslovnimi prostori, so pa na drugi strani bile dane vse možnosti in prednosti mirnega časa, to je mirnega dela brez hajk in nevarnosti. Podružnica Denarnega zavoda Slovenije se je kmalu nato združila s takratno Mestno hranilnico v Novem mestu in je tako postala sposobna prostorno in kadrovsko za vse bančne in kreditne posle za Dolenjsko skupno z Belo krajino.

Poslovanje Denarnega zavoda Slovenije po osvoboditvi

Anton Rogelj

Po več kot enoletnem trpljenju in stradanju v nemškem koncentracijskem taborišču v Dachau-Allach sem se prve dni junija 1945 vrnil v Ljubljano. Z zdravjem sem bil še kar nekako zadovoljen, a vendar sem si želel imeti vsaj kak teden popolnega miru, da bi med tem nekoliko pozabil na vse tisto, kar se je dogajalo v koncentracijskem taborišču. Že nekaj dni za tem me je klical na pogovor tedanji minister za finance LR Slovenije tov. dr. Aleš Bebler. Razgovor se je sukal predvsem o finančnih zadevah, a končno je izrazil željo, naj bi prevzel upravo Denarnega zavoda Slovenije. Na to sem pristal s prošnjo, da bi še vsaj nekaj dni počival.

Žal pa sem že čez dan ali dva dobil od ministrstva poziv, naj takoj prevzamem upravo v tem zavodu. Ta zavod je bil ustanovljen v marcu 1944. leta na osvobojenem ozemlju, deloval pa je največ v Črnomlju. V osvobojeno Ljubljano se je preselil 10. maja 1945 in bil nekaj časa gost v prostorih bivše Državne hipotekarne banke na Titovi cesti. Tam sem našel 11 svojih sodelavcev, jaz sem bil dvanajsti. Za več osebja niti ne bi imel prostora, ker nam je omenjena banka odstopila le polovico poslovnih prostorov in prtiličju in nekaj malega v prvem nadstropju. Večina osebja sicer ni bila povsem strokovno usposobljena, bila pa je delavljna in svesta si svoje naloge, tako da naraščajoče delo zaradi tega ni niti najmanj trpelo.

V naši industriji in trgovini je vladalo takoj po osvoboditvi veliko mrtvilo. Zlasti je bilo to čutiti pri industriji na Gorenjskem in Štajerskem, to je v krajih pod nemško okupacijo, a naše prvo delo naj bi bilo s primernimi krediti pomagati tovarnam, da se stroji zavrte, da bi proizvajala, da delovni ljudje najdejo delo in zaslužek. Naša sredstva so bila v začetku precej skromna, morali smo torej paziti, da smo vsaj deloma zadovoljevali potrebam po kreditih. Spominjam se, da smo včasih tej ali oni tovarni lahko dovoljevali le toliko denarnih sredstev, da so lahko izplačevali zaslužek samo za en teden. Pri dajanju posojil smo morali biti zelo elastični. Navadno kritje: podatki o premoženjskem stanju, priporočilo pristojnega ministrstva republike, bianco akcept z ustrezno menično izjavo in izjavo o kolkovanju menice. Ker meničnih golic spočetka še nismo imeli, smo si te natipkali kar na pisalnih strojih, zato je bila potrebna izjava o kolkovanju. Drugo veliko delo je bilo sprejemati okupacijske bankovce predvsem od posameznih vojaških enot, da bi jih zamenjavali v dinarje. Kar oddahnili smo se, ko je odpeljal težko natovoren kamion s kunami proti Zagrebu, da jih tam zamenjajo v dinarje. Sele potem, ko se je deloma izpraznil trezor in blagajna, je bilo mogoče misliti na skontracijo blagajniškega poslovanja, a naš neutrudni blagajnik tovariš Stane Švigelj je kljub temu, da mu nihče ni mogel že nekaj dni pregledati blagajne, opravil delo nadvse vestno, a koristno tudi zanj — brez primanjkljaja.

Dne 21. junija 1945 je predsedstvo SNOS z zakonom o Denarnem zavodu Slovenije položilo temelje za delovanje zavoda kot vodilne kreditne ustanove v naši republiki. Imenoval je tudi člane upravnega odbora zavoda, in to Simona Berliča, ing. Staneta Osvalda, dr. Staneta Pavliča, dr. Vekoslava Povha, a mene kot predsednika tega odbora in upravnika zavoda. Pozneje je ing. Osvalda zamenjal dr. Marjan Ogrizek. Prva seja upravnega odbora je bila 31. julija 1945 še v prostorih podružnice Državne hipotekarne banke. Na tej seji je bil izvoljen za podpredsednika

odbora dr. Povh. Ker je bil imenovan že v staležu zavoda in tudi pridno pri delu, sem bil tako sam precej razbremenjen.

Začetno delo uprave je bilo usmerjeno na nastavitve strokovnega osebja in na notranjo organizacijo s formiranjem potrebnih oddelkov in odsekov. Skrbeti je bilo treba za sodobno organizacijo, za uvajanje sodobnih metod s pomočjo mehanizacije, novih obrazcev, kartotek in knjig. Tako je bil ta denarni zavod v izredno kratkem času usposobljen za hitro in uspešno rešitev velike in težke naloge v nenormalnih razmerah. Enako kakor centrala zavoda in njena podružnica v Ljubljani so poslovale po teh smernicah tudi podružnice v Celju, Kočevju, Kranju, Mariboru, Murski Soboti, Novem mestu. Do konca 1945. leta je imela centrala in našete njene podružnice že okoli 100 dobro uvedenih uslužbencev in pomožnega osebja, tako da je delo lahko teklo nemoteno in vseskozi ažurno. Dokaz temu je vsekakor to, da je lahko ministrstvo za finance LRS že v februarju 1946 odobrilo predložene mu zaključne račune za 1945. leto.

Finančna sredstva zavoda so bila še vedno dokaj skopa, a potrebe po kreditih čedalje večje. Da bi zavod tako ne prišel v zadrego, smo si izposlovali primeren reeskomptni kredit pri Narodni banki, žal, pa tega kredita skorajda nismo črpali. Vzrok: nepraktičnost in obnavljanje tekočih menic vsake tri mesece. S tem naše stranke niso bile najbolj zadovoljne. Drugi kredit smo najeli pri podružnici Poštne hranilnice v višini 50 milijonov dinarjev na polog bianco akcepta zavoda in avala vlade LRS. Čeprav sem imel že pred vojno precej posla z menicami, tako visoke kolkovane menice le še nisem videl. Za vlado LRS je menico podpisal tedanji njen podpredsednik dr. Marjan Breclj, ki sem mu jo osebno dal v podpis. S temi krediti smo si zavarovali likvidnost in smo lahko še bolj kreditirali naše gospodarstvo.

Kakor sem že omenil, prostori Državne hipotekarne banke nikakor niso ustrezali za razvoj zavoda, zato smo se vsi oddahnili, ko smo se preselili v prostore bivšega Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo. Ker smo vedeli, da stopi ta zavod v likvidacijo, smo lahko začeli takoj uporabljati njegove pisalne in knjigovodstvene stroje, ki smo jih že pred tem odkupili s poslovno stavbo vred. Te mehanizacije ni bilo malo. Tudi strokovno osebje tega zavoda je pričelo postopoma prehajati v stalež Denarnega zavoda Slovenije, tako da se je položaj našega zavoda s to preselitvijo bistveno izboljšal.

Da bi se odpomoglo potrebam gospodarstva tudi v krajih, kjer nismo imeli svojih podružnic, smo nudili večje kredite tudi Mestni hranilnici ljubljanski in Zadružni gospodarski banki, prvi za poživitev poslovanja regulativnih hranilnic, drugi pa za poživitev hranilnic in posojilnic na deželi. V enake namene je dobila kredite tudi Zadružna zveza in Zveza slovenskih zadrug iz Ljubljane. Za oskrbo trgovine s potrošnimi dobrinami je tedaj skrbel v glavnem NAVOD, Ljubljana. Tudi temu zavodu smo dovoljevali primerno visoke kredite pod ugodnimi pogoji, tako da poleg industrije, hranilnic in posojilnic tudi trgovina ni bila zapostavljena.

Upravni odbor Denarnega zavoda Slovenije se je sestajal navadno dva do trikrat na mesec, po potrebi tudi večkrat. Člani so se se precej redno udeleževali, kasneje je prihajal na seje upravnega odbora še Viktor Repič kot delegat ministrstva za finance LRS. Na sejah smo obravnavali tekoče zadeve, dovoljevanje kreditov, pogoje k tem in personalije. Ker ni bilo oportuno, da bi vse kredite odobraval iz centra v Ljubljani za vso Slovenijo, niti to, da bi prepuščali odobravanje takih kreditov upravam podružnic samim, so se v vseh naših podružnicah formirali v začetku 1946. leta cenurni odbori, a člani teh odborov so bili domačini iz vrst vodilnih strokovnih oseb. Prva naloga teh cenurnih odborov je bila ta, da so perlustrirali že prej odobrene in izčrpane kredite, morebiti nezadostno kritim

kreditom zahtevali dodatna jamstva itd. Cenzurni odbori so imeli nalogo, da kopijo poročila o vsaki svoji seji pošljejo centrali v Ljubljano, tako da je bila tudi ta o delu teh odborov na tekočem.

Z ustanovitvijo podružnice Industrijske banke v Ljubljani smo sporazumno z ministrstvom za finance LRS ter ministrstvom za industrijo LRS prenašali tekoče račune industrije na imenovano podružnico. Ker se je v Denarnem zavodu Slovenije s tem odstopom poslovnih prijateljev sprostilo več finančnih sredstev, smo te viške naložili v podružnici Industrijske banke proti primerni obrestni meri. V varstvo naše likvidnosti so bile te naložbe likvidne in smo jih vodili kot gotovinska sredstva. Tako smo podkrepili poslovanje te podružnice na eni ter vsaj delno omogočili nezmanjšano kreditiranje industrije od njihove poslovne banke na drugi strani.

Hranilna služba pri zavodu se nikakor ni mogla ponašati s hranilnimi vlogami. Sicer pa to za tedanje razmere niti ni bilo pričakovati. Delovni ljudje so svoj zaslužek porabili za nakup nujnih življenjskih potrebščin, a za vlaganje na hranilne knjižice ni ostalo skoraj ničesar. Konec leta 1945 je zavod izkazoval z vsemi svojimi podružnicami vred komaj okoli 10 milijonov dinarjev hranilnih vlog. Tedaj smo že imeli načrte, da s pravnimi prijemi in propagando poživimo tudi to službo, da bi porast hranilnih vlog služil v doglednem času finansiranju gospodarske dejavnosti.

Regulativne hranilnice ter hranilnice in posojilnice so se postopoma likvidirale. Da pa podeželje ne bi ostalo brez denarnega zavoda oziroma da trgovina in industrija ne bi bila preveč oddaljena od svoje bančne zveze, smo se resno lotili osnovnih priprav za ustanavljanje novih podružnic povsod tam, kjer se je za to kazala potreba. Z realizacijo tega načrta smo morali nekoliko počakati, ker je prišla vmes splošna reorganizacija bančnega sistema in nas je to docela zaposlilo.

V novembru 1946 je bila izvedena spojitev Denarnega zavoda Slovenije z Narodno banko, nato pripojitev Poštne hranilnice in nazadnje že v letu 1947 pripojitev Zadružne gospodarske banke. S to reorganizacijo se je tudi delovno področje Denarnega zavoda znatno razširilo in pod novo firmo: Narodna banka FLRJ — Centrala za LRS, ki se je postopoma razvijala kot edini denarni zavod v naši republiki. Podružnice so se kaj kmalu začele na novo ustanavljati, tako na primer Kamnik, Jesenice, Krško, Črnomelj, Ptuj itd.

Denarno poslovanje na območju Celja po osvoboditvi

Konrad Grilec

Ob osvoboditvi za celotno območje celjskega okrožja ni bilo pripravljenega organiziranega zavoda, ki naj bi prevzel denarno poslovanje, kreditiranje in drugo finančno poslovanje. Sicer je obstajal finančni odsek v partizanih (vodil ga je Rudi Dolničar iz Trbovelj) za svoje ožje delovno področje. Po osvoboditvi je ta enota prešla v finančni oddelek celjskega okrožja in je tam nadaljevala svoje delo. Ta oddelek ni bil primerno usposobljen za potrebe denarnega poslovanja zelo razvite industrije, rudarstva, trgovine itd., niti ni imel za to potrebnega strokovnega kadra in sredstev. Bil pa je vseeno nekaj inspirator bodočega razširjenega poslovanja.

Kmalu po osvoboditvi je tudi na pobudo nekaterih tovarišev začela poslovati banka, ki je vključila v svoje naloge vse bančno kreditne in hranilne ter denarne

posle, ki so jih med okupacijo opravljale tri okupatorjeve banke v Celju. Dan ali dva pred osvoboditvijo so le-te prenehale poslovati, vodilni uslužbenci so večinoma odšli, od koder so prišli, to je prek stare meje v Avstrijo ali Nemčijo.

Ker so vse finančno-denarno poslovanje podjetij vodili prek teh bank in so bile tudi potrebe po gotovini zagotavljane predvsem prek njih, je bilo toliko bolj potrebno, da čimprej denarni zavod to delo nadaljuje in omogoči proizvodnim ter trgovskim organizacijam nemoteno nadaljevanje dela.

Lotili smo se organizacije denarnega zavoda po lastnem premisleku, saj še nismo imeli povezave z Denarnim zavodom Slovenije v Ljubljani in ga usposobili za takratne potrebe. Pri tem pa je zanimivo, da ta zavod ni imel »firme«, temveč jo je dobil precej kasneje, po predhodni konzultaciji s takratnim ministrom za finance tov. Beblerjem in njegovim pomočnikom Repičem. Tako je tudi na celjskem območju začela redno poslovati podružnica Denarnega zavoda Slovenije.

V začetku je v zavodu bilo zaposlenih okoli devet uslužbencev, tem pa so se kmalu pridružili še trije, ki so se vrnili iz partizanov.

Sredstva za poslovanje je predstavljala predvsem gotovina, zatečena v blagajnah treh bank (tj. Reichsbanka, Creditanstalt-Bankverein in Volksbanka) in pa dnevni iztržek gotovine. Prav kmalu se je pojavil pereč problem, kako zagotoviti dovolj gotovine za proizvodna podjetja, premogovnike in drugo vsega področja celjskega okrožja, ki je do osvoboditve poznalo le eno vrsto gotovine, to je nemško marko. Poleg tega pa so se pojavili problemi kreditiranja tistih podjetij, ki sredstev na svojih žiro računih niso imela, to pa je terjalo prav gotovo nova denarna sredstva (emisijo). V bistvu pa je vsak dvig gotovine vsaj v začetku predstavljal tudi začasni kredit, vsaj toliko časa, dokler se niso uredila razmerja z naložbami v okupatorskih bankah oziroma sklenile dokončne kreditne pogodbe.

Ob takem poslovanju pa se je nujno odprlo vprašanje, kako preskrbeti toliko gotovinskih sredstev, kolikor jih je bilo za izplačilo osebnih dohodkov iz tekočega obtoka potrebnih. Za začetek je zadostovala zatečena gotovina, posebno ker prometa z dviganjem hranilnih vlog — zapora — ni bilo. Vsemu temu bi se seveda lahko izognili, če bi bili takoj začeli zamenjavati denar, kar se je zgodilo pozneje.

Da ne bi med prebivalstvo in podjetja vnesli težav z emitiranjem še enega denarnega sredstva, kljub temu pa zadovoljili potrebe po zadostni količini denarja za obtok, smo se v zavodu in na okrožju odločili pozvati prebivalstvo, naj predčasno položi razpoložljive nemške marke, pozneje pa bi jih zamenjali. S tem smo skušali zagotoviti zadostno količino denarja za redne potrebe in olajšati problem zamenjave denarja, ko bo to sledilo.

Pokazalo se je, da so bila predvidevanja o večjih količinah denarja pri posameznikih pravilna, da je bilo prebivalstvo taki akciji naklonjeno in so celo nekatera podjetja odvišno gotovino deponirala v Denarni zavod.

S tem ukrepom je bilo omogočeno nemoteno denarno poslovanje tako zavodu kot prebivalstvu; samo poslovanje pa je ostalo bolj prožno in preprosto. Vedeti je treba še to, da bi emisija druge valute zahtevala tudi vrednotenje cen blagu in storitev v trgovini in obrti, to pa bi povzročalo nepotrebne težave.

Vse navedeno so bili samoiniciativni prijemi v času, ko ni bilo še dokončno formiranega Denarnega zavoda. Po zaslugi požrtvovalnih bančnih delavcev je denarno poslovanje steklo brez večjih težav in tako omogočilo industriji in drugim gospodarskim organizacijam nemoteno poslovanje po plati finančnega poslovanja.

Organizirano poslovanje po smernicah in navodilih Denarnega zavoda Slovenije pa je steklo šele s 1. junijem 1945, ko je bil imenovan prvi direktor podružnice Denarnega zavoda Slovenije v Celju, Slavo Martelanc.

Notranja in zunanja reorganizacija Denarnega zavoda Slovenije ter likvidacija starih bank v združeni Sloveniji

Rudolf Kavčič

Druga svetovna vojna me je zatekla v Kreditnem zavodu za trgovino in industrijo v Ljubljani. Takoj po okupaciji sem se vključil v vsesplošni organiziran odpor proti okupatorju. Zaradi izdaje sem bil v začetku leta 1944 interniran v taborišče Dachau. Po 14-mesečni internaciji sem se po končani vojni vrnil domov in prevzel staro delovno mesto v banki.

Vojna je močno opustošila naše gospodarstvo in razredčila bančne ustanove. Nekatere manjše so še poslovale na osvobojenem ozemlju, večje v mestih pa so morale prilagoditi svoje poslovanje okupatorjevim zahtevam. Močno se je razredčil tudi bančni kader in se razbežal na vse strani.

Graditev ljudske oblasti na družbenoekonomskih temeljih je terjala takojšnjo ureditev državnih financ in denarništva. Nova doba je zahtevala enoten bančni sistem, ki bo sposoben urejati denarno-kreditne odnose skladno z razvojem povojnega gospodarstva. Denarnemu zavodu Slovenije, ki se je 10. maja 1945 preselil iz Črnomlja v Ljubljano, je postavil zakon SNOS nove temelje za povojno poslovanje. Postal je osrednja denarna ustanova, pooblaščen za denarne kreditne in devizne posle na slovenskem ozemlju. Obseg poslov se je iz dneva v dan večal. Nanj smo prenašali ostanke likvidiranih bank in hranilnic. Imovina zasebnih bank, ki so sodelovale z okupatorjem, pa je bila zaplenjena.

Sodeloval sem pri likvidaciji Kreditnega zavoda v Ljubljani, nato pa se za dva meseca zaposlil v tujsko-prometnem oddelku ministrstva za trgovino, kjer mi je bila poverjena naloga organizirati ponovno otvoritev Postojnske jame. Svečanosti so se udeležili poleg maršala Tita še visoki politični in vojaški predstavniki zavezniških držav. Potem sem se vrnil v bančno stroko, to je v Denarni zavod Slovenije. Sodeloval sem pri raznih likvidacijah bank in prenosu njihovih poslov na Denarni zavod Slovenije, tako na primer bivše Narodne banke, Kreditne banke, Zadrugne gospodarske banke in drugih. Prevzem teh poslov v aktiva in pasiva in usmerjanje v enoten sistem, je bila spričo različnega poslovanja bank dokaj zahtevna naloga.

Po prevzemu poslov likvidiranih bank smo pričeli utrjevati notranjo in zunanjo organizacijo Denarnega zavoda Slovenije. Najprej mi je bila poverjena naloga urediti računovodstvo in kontrolno službo, nadalje uvedba raznih evidenc, kot na primer evidenco denarnega obtoka, ker je morala banka skrbeti za zadostno in redno oskrbo gospodarstva in državljanov z denarjem. Sodeloval sem pri komisijah za zamenjavo okupacijskega denarja. Po zamenjavi okupacijskih valut v dinarje je prenehala emisijska funkcija Denarnega zavoda Slovenije, ki jo je dobil med vojno ob svoji ustanovitvi na osvobojenem ozemlju. Povojna dinamika našega gospodarstva je terjala stalno prilagojevanje bančnega poslovanja, tako v notranji strukturi kot navzven nasproti gospodarstvu. Sodeloval sem pri študijski obdelavi načelnih stališč in njihovi praktični izvedbi, kar je bila stalna naloga ekipe odgovornih

uslužbencev. Tu so bili posebno plodni predlogi tov. dr. Povha, takratnega člana upravnega odbora.

Da bi približali banko gospodarstvu, smo utrjevali mrežo podružnic, ki je že obstajala (Ljubljana, Celje, Maribor, Kočevje, Kranj, Murska Sobota in Novo mesto) in odpirali nove podružnice. Uvajali smo v vseh enotah enotno poslovanje, kar je bilo pogoj za zbiranje finančnih pokazateljev v celoten pregled poslovanja zavoda. Organiziral sem po nalogu uprave zavoda oddelek centralnega knjigovodstva in ga vodil do spojitve z Narodno banko.

Likvidacija zasebnih in drugih bank, urejena notranja organizacija Denarnega zavoda Slovenije in enotnost poslovanja njenih podružnic so bili soliden temelj za spojitev kreditnih podjetij državnega sektorja v enotno Narodno banko. Z zvezno uredbo so se morala spojiti z Narodno banko vsa kreditna podjetja do najpozneje 31. decembra 1946. Denarni zavod Slovenije se je spojil z Narodno banko 19. oktobra 1946 in s tem zaključil svoje poslanstvo. Za Narodno banko pa taka spojitev le ni bila tako preprosta. Morala je upoštevati, da ima vsaka od pripojenih državnih bank svojo notranjo organizacijo in svoj kontni načrt za evidentiranje opravljenih poslov. Zato je bilo v prvi fazi vsako kreditno podjetje le formalno pripojeno in je spočetka obdržalo svojo dotedanjo notranjo organizacijo. Glavna centrala Narodne banke pa je do konca 1946 pripravila nov enotni kontni načrt, ki je slonel na kontnih načrtih vseh priključenih kreditnih podjetij. Obenem je pripravila tudi navodila za enotno notranjo organizacijo. Tako smo šele postopoma do konca leta 1946 prehajali na novo, enotno poslovanje in ga v celoti izvedli s 1. januarjem 1947.

To je bila daljnosežna reorganizacija celotnega bančnega aparata, prepotrebna za poznejši prehod na plansko gospodarstvo v okviru prvega petletnega plana.

Denarni zavod Slovenije pobudnik denarnega gospodarstva v Celjskem okrožju

Slavo Martelanc

Na območju celjskega okrožja so med okupacijo opravljale denarno-kreditne posle nacistične banke, in sicer podružnica Reichsbanke, podružnica Creditanstalt-Bankvereina ter Volksbank. Nekaj dni pred prihodom osvobodilnih enot so uslužbenci teh bank zbežali in zapustili gospodarstvo brez denarnih virov.

Tako so se znašle proizvodne in družbene organizacije na področju celjskega okrožja ob osvoboditvi brez ustanove, ki bi opravljala in regulirala naloge denarnega gospodarstva.

Da ne bi nastal škodljiv zastoj, je na pobudo izvršilnega odbora celjskega okrožja začel poslovati prvi denarni zavod.

Kot posebno zanimivost je treba omeniti, da je prve dni svojega obstoja deloval brez naziva. Ta »začasna banka« je nemudoma pričela urejati denarno poslovanje, zbrala je vso razpoložljivo gotovino, zaseženo v bivših okupatorskih bankah in tako s svoje strani omogočila prve ukrepe za urejanje stanja in obnovo tega predela Slovenije.

Ta provizorij je bil odpravljen s prvim junijem 1945, ko je bila z odlokom Denarnega zavoda Slovenije ustanovljena podružnica v Celju.

Podružnica Denarnega zavoda Slovenije v Celju je začela poslovati v skladu s smernicami Denarnega zavoda Slovenije, ki jih je začrtal odlok SNOS z dne 12. marca 1944, ko je ustanovil Denarni zavod Slovenije kot emisijsko-denarno ustanovo Slovenije. Organizirano bančno poslovanje je omogočilo, da so se začeli uresničevati načrti, izdelani že med narodnoosvobodilnim bojem za prevzem in zagotovitev denarnega prometa in kreditiranja obnove.

Prevzeta naloga ni bila niti lahka niti preprosta. Med okupacijo so bile tako kot drugod po deželi tudi na področju celjskega okrožja močno prizadete vse veje družbenega življenja. Okupator je zapustil v celjskem okrožju porušene prometne naprave, požgane domove, prazne hleve, izkopane rudnike, iztrošeno tehnično opremo, izpraznjena skladišča surovin — splošno osiromašenje. Posebno prizadeta je bila Zgornja Savinjska dolina in območje okraja Šmarje.

Začeti je bilo treba tako rekoč znova. Že prve bežne ocene žalostne zapuščine, podedovane po bežečem okupatorju, so pokazale, da bo morala podružnica kot edini denarni zavod v okrožju prispevati krepak delež pri odpravi prizadejane škode in bo mogoče to zapleteno nalogo uspešno izvesti le v najtesnejšem sodelovanju z oblastnimi in političnimi organi.

Usklajevanje teh prizadevanj za obnovo in normalizacijo stanja je bilo med drugim zagotovljeno tudi s tem, da je bil direktor podružnice imenovan za okrožnega poverjenika za finance in za člana izvršilnega odbora celjskega okrožja.

Ta ozka povezava je pripomogla, da so se reševale naloge na gospodarskem področju v polnem soglasju s političnim razvojem okrožja. Za uspešno izvedbo obnove je znaten delež prispeval kolegij strokovnjakov iz raznih gospodarskih panog, ki je strokovno obdelal zapletene ukrepe za čimprejšnjo normalizacijo družbene dejavnosti.

Obnova je terjala hitre in strokovne posege na vseh področjih družbenega ustvarjanja. Znano je, da je obnova v celjskem okrožju napredovala in zaznamovala že v prvih mesecih po osvoboditvi zavidljiv uspeh.

To je bil plod posrečene, sistematično urejene organizacije, predvsem pa požrtvovalnega in neutrudnega skupnega dela vsega prebivalstva in političnih ter oblastnih organov.

Med pomembnejšimi opravili, ki jih je morala izvesti podružnica takoj po osvoboditvi, velja omeniti oskrbo gotovinskih sredstev. Kajti komaj je podružnica odprla vrata, so se že pojavili predstavniki gospodarstva, ki so terjali gotovino za izplačilo osebnih dohodkov in za tekoče izdatke.

Tedaj so v celjskem okrožju rabili za plačilno sredstvo nemško marko. Gotovina v markah, ki smo jo zasegli v okupatorskih bankah, je zadoščala le za kritje začasnega povpraševanja. Bolj pa ko so se razmahnila obnovitvena dela, bolj je naraščala potreba po denarnih sredstvih, po gotovini, ki naj bi omogočila redna izplačila. Gotovinska razpoložljivost je glede na naraščajoče povpraševanje polagoma usihala in je bilo nujno ustvariti možnosti za zadosten priliv.

Sleherno zadrževanje izplačil bi kvarno vplivalo na napredek obnove, zavrlo bi prve začetne ukrepe za oživljenje proizvodnje, hkrati pa bi povzročilo nezaželene in nepotrebne politične probleme. Rešitev ni bila preprosta, ker je bila zaloga mark omejena. Zamenjava mark v dinarje je bila sicer na vidiku, pomanjkanje gotovine pa je bilo potrebno nemudoma rešiti.

Prva zamisel je bila, naj bi časovno vrzel do zamenjave premostili z emisijo začasnega denarja. Toda to misel smo zavrgli, saj bi obtok teh novčanic povzročil zmedo pri določanju cen ter razne druge težave, ki bi utegnile vplivati tudi na že preliminarno določeni tečaj zamenjave. Končno je prevladala odločitev, da bi po-

zvali prebivalstvo, naj deponira marke do zamenjave pri podružnici. Tako bi zamenjava hitreje potekala, vlagatelji bi brez slehernih formalnosti dvigali protivrednost zamenjanih mark pri blagajni podružnice.

Odziv pri ljudeh je bil presenetljivo močan in uspešen. Tako zbrana gotovinska sredstva so krila vse nadaljnje gotovinske potrebe brez motenj vse do uradne zamenjave nemških mark v dinarje. Vsekakor je to bila ena izmed večjih politično-gospodarskih akcij v okrožju, v kateri so naši ljudje pokazali zaupanje in privrženost do ljudske oblasti.

Pretežni del gospodarskih enot se je znašel po osvoboditvi brez denarnih sredstev. Tako je večina izplačil pri blagajni podružnice pomenila pravzaprav začetek kreditiranja. Lahko bi namesto začetek kreditiranja rekli zametek kreditiranja, ker je to poslovanje potekalo v začetni fazi pod pogoji, ki so jih narekovale izredne potrebe in poseben položaj.

Glede na nujnost izplačil so prva kreditiranja potekala brez vsakih formalnosti, saj zanje ni bilo časa, čeprav so pri normalnem, rednem bančnem poslovanju običajne. Zahteve podjetij so se bežno preverjale, toda le prek posebnih stikov, kratkimi pregledi na sedežih uporabnika in s posveti na sejah izvršilnega odbora okrožja.

Ta odstopanja od strogih bančnih določil glede kreditiranja pa so v razmeroma kratkem času odpravili. Že po približno enem mesecu delovanja podružnice je bilo kreditno poslovanje povsem urejeno. Vsi na hitro roko odobreni krediti so bili povrnjeni, tako da ni imela podružnica iz tega prvega obdobja dovoljevanja kreditov v neregularnih razmerah niti dinarja izgube.

Začetne težave so bile postopoma odpravljene, v kratkem času je bilo vzpostavljeno redno poslovanje, urejeno je bilo denarno gospodarstvo v okrožju.

Poleg običajnega dela, ki sodi v krog dela banke, so tedanje razmere terjale, da je podružnica prevzemala tudi druge naloge, ki so omogočale normalizacijo življenja v okrožju, obnove in razvoja.

Med važnejše naloge moramo šteti zamenjavo nemških mark v dinarje. Za maloštevilni kader podružnice je to pomenilo izreden napor. Bilo je potrebno predhodno izdelati točen načrt za potek zamenjave, organizirati zamenjalna mesta, stalno voditi nadzor na terenu, nenehno skrbeti za zadostno dinarsko zalogo in dnevno ugotavljati rezultat opravljenega dela. Z izrednim prizadevanjem vseh sodelavcev je bila zamenjava hitro in v popolno zadovoljstvo prebivalstva opravljena.

Prav tako velja omeniti druga opravila, kot so delitev živilskih kart, registracijo partizanskih obveznic in raznih ostalih akcij, ki so jih terjali ukrepi takratnih oblastnih organov.

Brž ko je uspelo spraviti poslovanje podružnice v normalni tek poslovanja, je vodstvo podružnice lahko posvetilo večjo skrb razvoju gospodarskih organizacij.

Po osvoboditvi so se srečevala podjetja dnevno s problemi, ki so se morali takoj razvozlati in s tem pospešiti prehod v normalno dejavnost. Zaradi začasnega pomanjkanja strokovnega kadra je bilo potrebno pomagati tudi pri opravih, ki niso spadala v neposredni delokrog banke. V mnogih primerih so na prošnjo podjetij nudili pomoč pri oblikovanju notranje organizacije, urejevanju knjigovodstva in administracije kot tudi pri nabavi in plasiranju proizvodov.

Z neposrednimi stiki, ki jih je imelo vodstvo podružnice, je imelo stalno razčlenjeno sliko finančno-gospodarskega stanja podjetij ter razvoja. To tesno sodelovanje je pripomoglo, da so začeli reševati posle splošnega interesa.

Ob znatni pomoči podružnice je na primer uspelo v kritičnem času, ko je bilo v ZDA blokirano vse dobro imetje FNRJ, izvoziti dobršen del starih zalog hmelj

v Ameriko. In to kljub pomislekom zveznega ministrstva za trgovino glede tega izvoza, češ da za izvoženi hmelj ne bo nihče plačal. Toda hmelj so izvozili in plačilo je sledilo v dogovorjeni višini in določenem roku. To so bile menda prve dolarske devize, ki jih je prejela Slovenija od izvoza, nemara prve, ki so prišle po vojni v Jugoslavijo.

Na osnovi zvezne uredbe o spojitvi kreditnih podjetij z Narodno banko se je Denarni zavod Slovenije združil dne 19. oktobra 1946 z Narodno banko. S tem dnem je bilo zaključeno tudi poslovanje podružnice, ki se je med svojim kratkim obstojem trudila, da bi vsestransko izpolnila naloge, vsebovane v smernicah odloka SNOS z dne 12. marca 1944.

Moji spomini na Denarni zavod Slovenije pri podružnici za Slovensko primorje

Jože Štrukelj

Ko sem bil leta 1944 v ilegali predsednik NOO za goriško okrožje, je nekega dne v mesecu oktobru istega leta prišel k meni tov. Julij Beltram-Janko in mi povedal, da sem določen, da prevzamem predsedstvo podružnice Denarnega zavoda Slovenije za Goriško.

Presenečen in obenem zaskrbljen sem bil ter razmišljal, kako je to mogoče, da bi Denarni zavod posloval v ilegali? Potolažil sem se z mislijo, da mi bo že nekdo povedal, kako so si ta zavod zamislili in dal navodila, kako naj ta zavod posluje.

Čez nekaj dni me pokliče član komiteja in mi veli, naj se pripravim, ker bo drugi dan prišla karaula po mene in me spremila v Črnomelj.

Po gozdnih poteh in skozi grmovje sem mladim partizanom karaule komaj sledil, saj sem imel že 54 let.

V Črnomlju je bil določen sestanek v poslopju hranilnice, s finančnimi strokovnjaki, ki so se mi predstavili, a se njihovih imen ne spominjam več. Ti finančniki so mi dali napotke in pojasnili namen in poslovanje Denarnega zavoda in obenem določili tudi tajnika podružnice in to v osebi tov. Nikolaja Žvaba, študenta, doma iz Brkinov.

Po nekaj dneh smo spet odpotovali iz Črnomlja domov na teren in začeli poslovati. Sedež podružnice smo si izbrali v zaselku Lepenje pri Šempasu pri kmetu Beletu, kjer je bil tudi bunker in skladišče živil za partizanske enote.

Najprej smo v eni spalnici nastavili knjige za beleženje vseh dohodkov in izdatkov in še drugo potrebno za evidentiranje hranilnih vlog in posojil prebivalstva.

Glavno naše delo pa je bilo na terenu, kjer smo obiskovali razne kraje in ljudi ter predsednike in tajnike vaških hranilnic in posojilnic.

Odziv prebivalstva je bil zelo dober in uživali smo veliko zaupanja, tako da smo v nekaj mesecih zbrali že precej denarja v blagajni, katero je seveda predstavljal nahrbtnik.

Ko smo 6. januarja 1945 zvečer bili v kuhinji pri Beletovih, kamor je prišlo tudi nekaj kurirk (bil je takrat praznik sv. treh kraljev), so dekleta veselo prepevala narodne pesmi, jaz pa sem na štedilniku podpisoval cele bloke priznanc.

Drugi dan, to je 7. januarja, so nas navsezgodaj obvestili, da nameravajo Nemci še isti dan pregledati vso vas Šempas in seveda tudi Lepenje, kjer sva imela z žvabom sedež podružnice Denarnega zavoda.

Nisva dosti premišljevala, temveč sva se odločila, da jo z vsem pobereva čez Krnico na Lokve ali celo v Čepovan.

Ko sva okrog sedmih zjutraj krenila proti Krnici, naju je prestregel partizan, naj ne hodiva tja, češ da so tam Nemci.

Žvab je bil za to, da se umakneva v Šempas, meni pa se je to upiralo, ker so bili v tisto smer tudi Nemci. Žvab je vztrajal pri svojem, jaz sem pa zavil v Vitovlje h kmetu Vinklerju.

Komaj sem prišel do njegove hiše, sem že slišal niže proti dolini krik in nekaj strellov. Na srečo sem imel jaz v svojem nahrbtniku vso vrednost in knjige podružnice Denarnega zavoda. Hitro sem skril nahrbtnik z vso vsebino v neka drva na dvorišču (pomagala mi je mlada partizanka Anica Vinkler, ki je bila baje v sorodstvu z gospodarjem Vinklerjem), stekel nato v kuhinjo, prebrskal vse svoje žepe in vrgel na ogenj vse lističe in papirje, ki bi me lahko izdali, da sem v ilegali in v zvezi z NOB ter slekel jopo, zavihal rokave srajce in sedel k štedilniku ter začel jesti pečeno koruzno zrnje, ki so ga pekli otroci.

Nemška vojaka sta prišla v hišo z naperjenimi puškami proti domačim, pregledala celo hišo, mene pa sta pustila pri miru, mogoče zaradi tega, ker sta mislila, da sem domač in pa tudi prestar za partizane.

Ko sta vojaka že odšla iz hiše, je prišel njihov komandant h gospodarju Vinklerju, ki je stal na pragu in slonel na krilu vrat, da bi se malo pogovorila. Skozi polovico odprtih vrat me je ta nemški komandant videl sedeti pri štedilniku, zato je vprašal Vinklerja: Kdo pa je tisti tam pri štedilniku? Gospodar se ozre v kuhinjo in malomarno reče: O, ta je moj prijatelj, Štrukelj.

Nemec pogleda debelo in reče: Kaj, Štrukelj, saj tega pa že dolgo iščemo! in me takoj pokliče ven iz kuhinje in izroči nekemu podoficirju (domobrancu).

Domobranec me vpraša, kaj tu delam? Nakar mu odgovorim, da sem hotel domov.

Žvaba so pripeljali drugi vojaki vsega pretepenega pred Vinklerjevo hišo, kjer je bilo zbirališče vseh moških, ki so jih aretirali na Vitovljah.

Popoldne so nas peljali peš v Šempas, kjer so bili še drugi nemški vojaki in premetavali po hišah, posebno v tisti, kjer smo mi imeli svoj sedež.

Proti večeru so nas peljali s kamionom v goriške zapore. Žvaba so po nekaj tednih peljali v taborišče, od koder se ni več vrnil. Jaz pa sem ostal v goriških zaporih do poloma.

Pri vsej smoli sem bil pa le zadovoljen, da sem uspel spraviti na varno ves denar in knjige, tako da so prišle spet v celoti v posest tovarišem, ki so prevzeli poslovanje kasneje.

V spomin pokojnim

Anton Ogrin

V mesecu avgustu 1966. leta je končal svojo plodno življenjsko pot tovariš Lavoslav Dolinšek, prvi predsednik Denarnega zavoda Slovenije pri predsedstvu SNOS, poverjenik za finance NKOJ, viceguverner Narodne banke FLRJ, predsednik vrhovne komisije za zamenjavo okupatorskega denarja in predstavnik Jugoslavije pri Mednarodnem monetarnem skladu. Ko se je vrnil v Slovenijo, je bil imenovan za generalnega direktorja Narodne banke republiške centrale v Ljubljani, hkrati je bil tudi aktiven sodelavec v vodstvu Trgovinske zbornice Slovenije in kasneje Gospodarske zbornice Slovenije.

Po prvi svetovni vojni je opravljal vodilna delovna mesta v tedanjih bankah v Ljubljani, kar mu je dalo dovolj izkušenj za reševanje problemov, ki so bili nenehno prisotni zlasti od leta 1943 dalje.

Zlom predaprilske Jugoslavije ga ni še klonil, zbral si je napredno pot v vrste borcev narodnoosvobodilne vojne. Kot strokovnjak v bančništvu ga je nastajajoča ljudska oblast v celoti zaposlila pri ustvarjanju temeljev kreditno-monetarne usmeritve v novi družbeni skupnosti.

Sredi okupirane Evrope si je naš narod sam krojil usodo. Vojaške in civilne funkcije so rasle druga ob drugi, obrisi novega življenja so dobivali določeno obliko v takratnem težkem življenju. Odličen značaj tovariša Dolinška je omogočil, da je privedel k življenju Denarni zavod Slovenije, ki nima predhodnika v zgodovini. Poleg vsega je treba še posebej omeniti, da je Denarni zavod Slovenije pod njegovim vodstvom pripravil elaborat za zamenjavo vseh vrst denarja, ki je bil v obtoku med okupacijo, v enotno denarno valuto nove Jugoslavije. Operacija zamenjave, ki je bila izvedena po osvoboditvi, predstavlja po svoji vsebinski rešitvi edinstven primer v zgodovini monetarizma. Pri tem ne gre le za tehnično izvedbo zamenjave, temveč predvsem za določitev realnih razmerij tujega in domačega denarja z novim denarjem, da pri tem prebivalstvo in narodno gospodarstvo ne bi utrpelo škode, še bolj pa, da ne bi zašli v gospodarsko zmedo, inflacijo in podobno. Vse to je bilo eliminirano in naše gospodarstvo se je razvijalo skladno s splošnim razvojem. Vse to pa pomeni, da je bil tovariš Dolinšek eden izmed tiste preddvojne generacije, ki je bila učitelj kasnejši bančni generaciji in je v veliki meri nosila na svojih ramenih breme poveljne graditve.

Ob 25-letnici ustanovitve Denarnega zavoda Slovenije se žalostni spominjamo tudi drugih preminulih sodelavcev, Lojzeta Štularja, prvega blagajnika v Črnomlju, Franceta Bregarja, prvega predsednika podružnice v Ljubljani, Vladimira Žvaba, prvega tajnika podružnice za Slovensko primorje, in Srečka Vehovca, sodelavca finančnega odseka pri predsedstvu SNOS v Črnomlju.

Pokojni tovariši so s svojim predanim, požrtvovalnim in vztrajnim delom kot pionirji denarništva v narodnoosvobodilni vojni in tudi po osvoboditvi posvetili svoje znanje, sposobnosti in življenjske sile napredku našega novega denarništva.

Zavedati se moramo, da raste novo iz korenin preteklosti, ki jo moramo dobro poznati, povzeti dobro in dodati tisto, kar je potrebno.

Bančni mehanizem mora biti gonilna sila v poslovnem odnosu z gospodarstvom, ki uveljavlja načela dobrega gospodarjenja.

Naj nam bodo naši pokojni sodelavci svetel zgled zdaj in v prihodnje, kar jim bo najlepše priznanje, da so v najhujših časih slovenske zgodovine našli pot v narodnoosvobodilni boj tudi na področju slovenskega denarnega gospodarstva.

SKUPŠČINA OBČINE GROSUPLJE

skupno z vsemi
družbenopolitičnimi
organizacijami čestita za
praznik 1. maj
vsem delovnim ljudem,
posebno pa borcem
in aktivistom NOV

Ljubljana, Draga 41

Podjetje za izdelavo in popravilo
kmetijske in gozdarske mehanizacije

Telefon: 55-366

Telex: AGROS 31271

Telegram: Agrostroj-Ljubljana, Ljubljana
P. p. 7/1

Konstruira, projektira in izdeluje najsodobnejše
naprave za namakanje z umetnim dežjem v stabil-
nih, polstabilnih in premičnih sistemih.

Z lastno mehanizacijo opravlja vsa melioracijska
dela. Opravlja servis kmetijske mehanizacije, goz-
darskih strojev in avtomobilov »Škoda«, »Simca«,
»Saab« in »Land Rover«.

Izdeluje hipoksi smole in kite odporne proti ki-
slinam in alkalijam za uporabo v elektro, strojni,
gradbeni in prehrabni industriji.

Sava
INDUSTRIJA GUMIJEVIH, USNJEVIH IN KEMIČNIH IZDELKOV
Kranj

POLEG VISOKOKVA-
LITETNE AVTO- IN
VELOPNEVMATIKE
KLINASTIH JERMENOV,
TRANSPORTNIH TRAKOV
IN LEŽALNIH BLAZIN
IZDELUJEMO TUDI
NARAVNO USNJE,
UMETNO USNJE-VIST
IN KEMIČNE IZDELKE

ZAHTEVAJTE POVSOD
GUMIJASTE IZDELKE

»SAVA« — KRANJ

KLI

LOGATEC

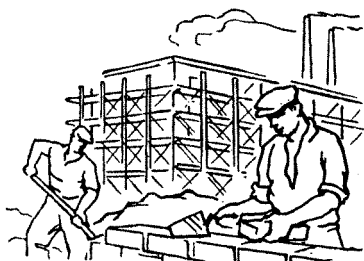

KOMBINAT LESNO PREDELOVALNE INDUSTRIJE

PROJEKTANTI — GRADBENIKI!

- Pri projektiranju in gradnji stanovanjskih objektov uporabljajte naša kakovostna suhomontažna vezana okna in balkonska vrata.
- Zasebnim graditeljem nudimo iz naše stalne zaloge te izdelke temeljno pleskane.
- Stalno v zalogi tudi esslinger rolete iz letvic, prevlečenih s plastiko, in platnene zavese.

*Priporoča svoje proizvode in vošči vsem borcem
in aktivistom NOB za 1. maj, praznik dela*

Splošno gradbeno podjetje

Pionir

NOVO MESTO

s sektorji NOVO MESTO, LJUBLJANA, KRŠKO IN RIJEKA

izvršuje vse vrste visokih in nizkih gradenj.

Razpolaga tudi z lastnimi centralnimi obrati in projektivnim birojem.

PRIPOROČAMO SE ZA NAROČILA